

20491/95
РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

ОЛЕКСАНДРА БАРВІНЬСЬКОГО.

ТОМ XV.

ІСТОРИЧНІ
МОНОГРАФІЇ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

ТОМ VIII.

РУІНА
II. ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

Ціна 1 р. 30 кр.

У ЛЬВОВІ 1893.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.

Головний склад в книгарні Ставропигийского Інститута
у Львові і у видавця у Львові ул. св. Миколая Ч. 13.
II. поверх.

Просимо переглянути інші сторони окладинки.

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

ОЛЕКСАНДРА БАРВІНЬСКОГО.

ТОМ XV.

ІСТОРИЧНІ
МОНОГРАФІЇ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

ТОМ VIII.

РУІНА

II. ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

doli 83617

Ціна 1 зр. 30 кр.

83617

У ЛЬВОВІ 1893.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.

Головний склад в книгарні Ставропигійського Інститута у Львові
і у видавця у Львові ул. св. Миколая Ч. 13, II. поверх.

2р ЗоК

0.25 коп

III
И83669 /
8-2пр

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И0512227

Від Видавництва.

З XV. томом „Рускої Історичної Бібліотеки“ пускаємо в світ історичної монографії М. Костомарова „Руїна“ II. частину: *Гетьманованне Демяна Многогрішного*, а в додатку монографію М. Іванишова: Про давні сільські громади на Україні-Руси. Третю і останню частину „Руїни“: Гетьманованне Самійловича, подамо, щоб не розривати, в XVI. томі „Рускої Історичної Бібліотеки“ (для того XV. том вийшов менше обемистий), а також покажчик до цілої „Руїни“.

Вп. передплатники, що взяли „Руску Істор. Бібліотеку“ на сплату ратами, звольте правильно надсилати умовлені рати і взагалі просимо уклінно о присилку залеглих належитостей.

При сій нагоді складаємо подяку за підмогу в скількості 500 р. ав., котру Високій Соїм зволив на наше видавництво на р. 1893 признати.

У Львові в цвітні 1893.

Олександр Барвінський.

ДРУГА ЧАСТИНА.

ГЕТЬМАНОВАННЄ ДЕМ'ЯНА МНОГОГРІШНОГО.

(Переклад О. Я. КОНІССКОГО).

I.

Після того, як замордовано Бруховецького, Дорошенко питав величезний натовп козаків і народу, що були на Опош-нянському полі: „А з ким же тепер будемо єднати ся: чи з Москалями, чи з Поляками, чи з Турками?“ Невизначними і неясними криками відповідав натовп, але-ж з того Дорошенко міг зрозуміти, що народ більш схиляється до поєднання з Турками. Українці не коштували ще солодоців кормиги турецької, а проти воевод і ратних людей московських були озвірені, тим то й не висловили бажання, так як колиш за Хмельницького, щоб лишити ся під рукою царя московського. Літописець український Величко повідає, що того дня, як вбито Бруховецького, військо обох гетьманів, що недавно ще ворогувало, тепер з'єднало ся; на мировій козаки перепили ся, загомоніли і почали на Дорошенка нарікати; чуто навіть було похвалки — замордувати его. Дорошенко звелів викотити ще кілька бочок горілки, щоб тим більше ще прихилити до себе козаків і перепоїти їх до безпам'яття. Сам гетьман виїхав на другий кінець табору та там і перебував аж доти, доки колотеча не втихомирилась. Другого дня він звелів збирати ся в дорогу і рушив на Котельву, щоб Ромодановського звідтіля прогнати.

Та вже нікого було проганяти, бо нікого вже не було. Ромодановський й сам відступив. Тоді Дорошенко рушив на

Гадяч і звелів по околиці руйнувати маєстности Бруховецького. В Гадячі він забрав полонених Москалів, жінку Бруховецького і опанував усе рухоме добро замордованого гетьмана. Ромодановський з Котельви прямував до Путивля; кажуть, що у Дорошенка було на думці іти на вздогін єго; та не дала єму несподівана звістка з Чигирина, що жінка єго стала єму невірною, спізнала ся з кимсь „молодчим“, як каже літопись Самовидця: „Через пліт скочила з молодшим“. Дорошенко на швидку поїхав до Чигирина, а до свого возвороту, замість себе — зробив наказним гетьманом над війском по лівому боці Дніпра, Демяна Ігнатовича Многогрішного, колишнього полковника чернігівського, зробленого не що давно єнеральним осаулою. В Гадячі, що за Бруховецького став ніби столицею лівобережної України, Дорошенко лишив брата свого Андрія, ніби гетьманового намістника. Війску гетьман звелів вкінєць попроганяти царських воевод і ратних людей, які ще були по трьох містах: у Переяславі, у Ніжині і в Чернігові.

Перше Дорошенкови здавало ся, що по лівобережу народ любить єго. Така думка була і в декого іншого, але показало ся, що дійсне не так воно було. Доки був живий Бруховецький — огидливість до него спонукала людей, пристати до кого будь іншого; отже коли осоружного Бруховецького спекали ся, так ні для старшини, ні для козаків, а для поспільства і поготів, той, хто вдатен був заступити Бруховецького, не був неодмінно вже тільки сам Дорошенко. Перш за всіх проти него були Запорожці. На Січі був писарем Суховієнко, людина лукава і вдатна вабити до себе товариство. Коло него і скупили ся ті Запорожці, що не воліли корити ся Дорошенкови. Прокинула ся думка, помстити ся за Бруховецького. Замордований гетьман раз у раз був до Запорожців прихильним; за те-ж і на Січі лишили ся у него прихильники і приятелі навіть тоді, коли вже скрізь по Україні єго зненавиділи. Ще з того часу, як Богдана Хмельницького Січовики обібрали на гетьмана, щб утік на Січ перед переслідованием Потоцького, Запорожці показували замір вибрати гетьманів на цілу Україну і не були вони прихильними до тих гетьманів, яких вибирала Україна без участі Січи. Суховієнко доводив товариству, що коли вже немає на Україні гетьмана, так настановити нового повинна слава Січа. Това-

риство пристало до такої поради і обібрало на гетьмана Суховієнка. Він обіцяв ся Запорожцям, що йти ме сълїдом Бруховецького, що за підмогою Татар та Турків проводити ме далі розпочату Бруховецьким справу визволення України зпід кормиги московської. Січовики вирядили Суховієнка до хана кримського і просили, щоб затвердив его гетьманом. Ханови се лестило, бо з сего він ніби ставав меценатом і Запорожа і України. Хан ласкаво повитав Суховієнка, затвердив его гетьманом; вирядив з ним двох солтанів з ордою і написав Дорошенкови наказ, щоб той з війском своім рушив на лівобережжя і пристав до Суховієнка. У Дорошенка й на думці не було, поступати ся гетьманською властю Суховієнкови і корити ся ханови. Одначе звістка про Суховієнкові заходи до самого серця проняла честилубного Дорошенка. Він вирядив брата свого Грицька на лівобережну Україну, а сам затаборував біля Сокирної: се діяло ся на перших днях вересня. З Дорошенком були полки: уманський, черкаський, торговицький, білоцерківський, наволоцький, корсунський, чигиринський, кальницький, та полк з охочих наймитів, що звав ся серденецьким, або сердюками, (мабуть таке призвище дано єму через те, що першим полковником у него був Сердень). Через ченця з київо-кирилівського монастиря Єзекіїла, присланого київським воєводою Шереметевим, Дорошенко листував ся з останним, виводив перед ним нецирість єпископа Методія і запевняв, що усе правобережнє козацтво волїє пристати під руку царя московського. Тоді лишившись у своєму шатрі на самоті з Єзекіїлом, Дорошенко, вихопивши з похви шаблю, мовив: „Зарікаю ся отсею шаблею, що переверну увесь Крим до гори ногами, отак як мій дїд з чотирма тисячами увесь Крим знівечив. Калга ще у мене в руках“. Отсе промовляючи, Дорошенко скреготів зубами і далі казав: „Я піду за Дніпро вийною, та не проти царських ратних людей, а на свого ворога нового Суховієнка, постановленого ханом на гетьманство. У него печатка, надїлена від хана кримського не така, яка була завсїди у Запорожцїв: там був чоловік з мушкетом, а у него на печатці сагайдак та стріли. От я й піду, щоб знівечити отой сагайдак і стріли: за Суховієнком не всі Запорожці — половина за ним, а друга за мною! Ті Запорожці, що не хочуть, аби Суховієнко гетьманував, писали до мене,

щоб я приходив до Дніпра; там збереться чорна рада, а вони Суховієнкови стріли і сагайдак поламлють“. Козаки переказували отцю Єзекіілу, буцім Дорошенко так лютував на хана кримського за ласку его до Суховієнка, що бив по тварі післанця салтана Калги, кажучи до него: „Скажи своєму солтанови чи шайтанови, що й ему отаке буде.“

Прикрі звістки приходили тоді до Дорошенка: ніби Суховієнко послав до падишаха турецького просити, щоб затвердив вибір его на гетьмана, гуторили навіть, що Суховієнко перейшов на мусульманство; але отсіх гутірок ніщо не запевняло.

Лівобережна Україна, зараз як тільки вийшов з неї Дорошенко, почала хилити ся до згоди з Москвою. Ромодановський довідавшись, що з Дорошенком не доводить ся ему бити ся, рушив на Ніжин. Тоді саме ті козаки, що ворогували проти Москви, добували ніжинський замок: там запершись сидів воєвода Ржевський. Козаки, побачивши, що позад їх Ромодановський з війском, відступили, а у слід їх порозбігала ся і людність ніжинська. Місто лишило ся без оборони. Московські ратні люди спалили місто. Тоді Ромодановський рушив на Чернігів, налягаючи на Многогрішного, котрого Дорошенко лишив наказним гетьманом.

А наказний гетьман що години сподівав ся заповоги, обіцяної Дорошенком і слав до него гонця за гонцем; на останку, вже тоді коли дійшов до Чернігова, прийшла до него, як се він сам казав, гетьманова відповідь: „Обороняйте ся самі.“

Тим часом Ромодановський прийшов в Чернігів: тут вже царські ратні люди спалили куток міста, так зване „Нове місто“ і турбували бомбами середину міста „Старе місто“. Тоді Демян Многогрішний післав до него сказати, що годі їм бити ся, він віддасть Чернігів. Ромодановський послухав ся; випустив Многогрішного з его козаками, а сам пішов в Чернігів і там з'єднав ся з Толстим. Таким чином визволив він Толстого з довгої облоги.

А Демян пішов до Седніва. Тут він побачив ся з стародубським полковником Рославченком. Отут вони й кинули перше зерно згоди з Москвою. От яким робом зростало потім вже те зерно. Поміж тих Українців, що Бруховецький поза-

микав в тюрмі, сидів Демянів рідний брат Василь; его держали у Гадячі в острозі за те, що він так бив свою жінку, що загнав її в могилу. За тиждень до своєї смерти Бруховецький перегнав его у містечко Веприк. Після Бруховецького правив Гадячем Андрій Дорошенко: він покликав до себе Василя Многогрішного і казав ему їхати до гетьмана Дорошенка, котрий тоді саме, зараз після замордовання Бруховецького, простував походом під Котельву. Василь миткував собі, що задніпрянський гетьман рушив проти Московщини, але не подужає її і тоді не гаразд буде тим, про яких стане знати, що вони ворогували з Москвою. І от замість того, щоб їхати до гетьмана, Василь Многогрішний повернув до Миколаївського монастиря, що стояв між Коропом а Сосницею. По дорозі в Коропі він зустрів ся з Матвієм Гвинтівкою; сей по наказу Бруховецького сидів в острозі у Ніжині, по замордованню Бруховецького его випустили і він їхав до Коропа. Отож Многогрішний і Гвинтівка, порадившись собі вдвох, приміркували, що ліпше і безпечнійше буде звернути на стару стежку і погодити ся з Москвою. Тоді вони поїхали до Демяна в Седиїв і довідали ся, що й Демян такої самої думки, як і вони. От взявши Демяна, подали ся вони з ним до Новгороду Сіверського. Сюди поприїздили ще дехто з лівобережної старшини. У Новгороді жив тоді архиепископ Лазар Баранович, чоловік, котрого вельми шанували не то по Україні, але й по цілій Московщині.

Демян скликав раду. „Покинув нас Дорошенко, казав Демян до ради: обіцяв ся дати запомогу тай не прислав: ледві, мабуть, чи й можна покладати на него яку надію. Нема що більш чинити, як вдати ся до ласки царя, а не то, Москалі увесь край наш зруйнують, знівечать; боронити нас ніхто не стане. Насамперед треба нам обібрати старшого, наказного гетьмана, щоб він від усіх нас завів з Москвою зносни“.

Літописець український повідає, що ся рада відбувала ся в зачиненому дворі, котрий вартувало товариство охочих, що служило у Демяна. (Того часу полковники козацькі почали власним коштом содержувати такі товариства, нарізно від козаків тих полків, в яких вони полковникували). Отся то умова, яка по думці літописця сприяла тому, що старшина,

яка була на радї, годила самому Демянови і почала прохати єго, щоб став він за старшого. Літописець додає, що Демян цурав ся і відмовляв так, як стара дївчина відмовляє гарному женихови. Демян згодив ся, буцім то піддаючись під чужу волю, хоча тоді ніхто інчий як сам він правив усїма так, як сам того бажав.

Демян почав тоді титулувати ся гетьманом сїверським. Насамперед він вдав ся до Лазаря Барановича, прохаючи, щоб став за посередника між Україною а Москвою.

26 вересня Демян писав до архієпископа Лазаря, що коли цар вибачить усе те, що скоїло ся через баламуцтво Бруховецького і забере своїх ратних людей з Переяслава, Ніжина і з Чернигова, то козаки цілого лївобережя готові вклонити ся цареві і служити єму. Одержавши отсей лист, Баранович послав до царя Олексія грамоту, незвичайно оздоблену квітками риторики, котрою видавали ся усї писання сего духовного мудреця свого часу. Архієпископ прохав у царя пощади і прощення козакам і додав, що „рід сей (козаки) хоч і завзятий, але коли захоче кому служити, так робить щиро, не щадячи життя власного“. Се такий „рід“, що більш за все в сьвітї шанує волю і „без нужди не воює“. На доказ чого от хоч би Поляки: доки з ними працювали козаки, так вони і біля Хотина і по інчих місцях чинили славні події, а як військо запорожське відцурало ся від Поляків, тоді на Поляків злидні напали.

Ласкава царська відповідь прийшла небавом: цар згожов ся знов прийняти козаків під свою ласку. Демян Многогрішний діставши отаку відповідь через Барановича, знов писав до него, що військо козацьке дякує за ласку, але-ж під рукою царя хоче перебувати не інак, як по статях зложених за Богдана Хмельницького і щоб цар звелїв повиводити своє військо з міст українських. Тоді обіцяв ся Демян переманити під царя не тільки лївобережну Україну, але й правобережє.

Потім вирядили в Москву післанцями Демянового брата Василя і Матвія Гвинтівку. Мабуть навмисне обібрали таких, що зазнали кривди від Бруховецького.

Після того як ті післанці висловили ся в Москві, прийшла до Лазаря Барановича царська грамота, писана 9 листопаду; цар вибачав козаків і все поспільство лївобережне

і прощаючи провинність скоєну через баламуцтво зрадника Бруховецького, казав заприсягти на певну, не зрадливу покірливість „богохранимій“ державі царській.

Тимчасом Дорошенко, вирядивши за Дніпро свого брата Григорія, сам зупинився туди йти, бо прийшла до него звістка, що його наказний гетьман Демян, пристає під царську руку. Виходило таке, що Дорошенкови треба оборонятися і проти Суховієнка, котрого обібрали Запорожці, і котрий здобувся на підпору в Криму; і проти Многогрішного з усіма його прихильниками, що тягли до Московщини. Мусів Дорошенко відкручувати собі й перед Москвою й перед Польщею й перед Кримом. Він почав влещувати Москві і запевняти, що воліє пристати до царя: він написав до боярина Шереметєва, що бачачи приязнь між царем московським і королем польським, хоче поводити ся з Москалями в любові і згоді, ще ліпших ніж перш; він запевняв, що з Татарами вже розцурався і бє їх; а що ходив він за Дніпро, так то тому, що полковники вимагали, щоб визволив їх від зрадника Бруховецького. До Котельви ходив через те, що Ромодоновський почав налягати на се місто; от він, Дорошенко, і визволив Котельву, але не стежив царського війська. А коли народ лівобережної України, скинувши з гетьманства зрадника Бруховецького, обібрав його на гетьмана, так на те вже була така воля Божа. На останку Дорошенко прохав Шереметєва не посилати до українських міст царського війська і тримати ся з ним, гетьманом, приязни і згоди. Шереметєв відписав до него на двоє: прикинув ся — ніби йме ему віри, але потроху доводив, що тямить його викручування. Виражений Дорошенком брат його Григорій вибрав собі резиденцією Козелець. Шереметєв вирядив до його ротмістра Рославлева, щоб напутав заприсягти цареві, що про се Григорій і сам писав до Шереметєва; одначе-ж коли Рославлев заходив ся про се балакати, Григорій мовив до него: „З якої неволі я присягати му? я людина вольна; як оrel сизий літаю“.

— „А ти-ж писав про се до боярина?“ відповів ему Рославлев.

— „Я писав, мовив Григорій, щоб він з нами колотнечи не заводив. Чому у нас нема ладу? тому, що нас трудно зневолити, ми стоїмо за наші козацькі вольности. За них усі ми

до останнього поляжемо; а от коли цар накаже повиводити з наших українських міст ратних людей его, та воевод, — ну, тоді інча річ! ми раді слухати царя, а військо запорожське задля Московщини — суцзя сьтіна мурована“.

Переписуючись з Дорошенками, Шереметев листував ся і з Поляками, котрі вороже дихали до Дорошенка! Він покликав польского полковника Пиво-Запольского і вирядив его з ратними людьми на ті українські міста, що поприставали до Дорошенка. Засилав Шереметев листи і до білоцерківського коменданта: ті листи попали ся в руки Дорошенківських козаків. Гетьман за ті листи дорікав Шереметеву, що він шукає погибели єму і козакам его. Отаким чином і Дорошенко і Шереметев коїли оден одному капости, вдаючи в листах, ніби вони приятелюють. Митрополіта Осип Тукальський вдав тоді з себе посередника, запевняючи Шереметєва, що Дорошенкові вчинки — чисто вчинки суцього „раба“ обох монархів, бо він „визволяв християн від погуби, а царських ратних людей обороняв від орди“. Тукальський радив Шереметеву не віддати Київа Полякам, гнобителям віри православної, а віддати его війську запорожському. Шереметев на те відповів: „Київ ми не віддамо нікому і не вийдемо з него, доки у нас душа в тілі“.

У Дорошенка був перехоплений лист єпископа Методія до Бруховецького: з листу знати було, що єпископ не сприяє Москві і за одно з гетьманом-зрадником. Дорошенко переслав той лист до Шереметєва і він став одним з головнійших доказів проти Методія. В листі тому було написано таке:

„Бога ради не піддавай ся. Бачу я, що річ іде не про ремінець, а про усю нашу шкуру. Знати, що отой чесний Нащокин — гне на те, щоб і вас, а вкупі з вами і нас, залигавши за шию віддати Полякам. Як вгадати: може чи не на те й присягав ся? Але бо чимало є таких ознак, що за нас торгують ся; вже-б ліпше було й не приманювати нас, ніж отак не щиро з нами чинити. Справді вельми шильно треба тобі озирати ся; тай на Запорожців уважай! а коли скілько Запорожців вийшло, зміцняй ся; опріч того й по містах порубежних своїх людей постав, щоб більш їх Москва не забирала. Моя порада така: хто тоне, той і за бритву держить ся“. Далі в тому листі Методій радить Бруховецькому, ніби

то за приводом якої справи військової, вирядити Дворецького післанцем до царя, щоб там розвідав, що замишляє Нащокин і бояри московські. „І то не добра ознака, пише Методій, що Шереметев найледачійших з Поляків ласкаво приймає й трактує їх; бідних людей мордує, а Поляків шанує, з гармат паллячи, а козаків, хоч би які вони чесні були, гірш собак лядських вважають, та ще, як казав мені Дворецький, і похваляють ся на козаків не добре. І з Дорошенком вони зсилають ся, а ти ні про що проте не відаєш. Єсть чутка, що Тяпкин з Дорошенком десь мають з'їхати ся, а тебе, мабуть, про се не звіщають. Господь знає, до чого се все, мабуть що нам на лихо“. Далі Методій радить Бруховецькому стерегти ся Нащокина і не відважувати ся їздити до него, хоч би він і кликав гетьмана. Наказуючи своєму гонцеві, пану Романовському, висловити гетьманови подробиці важної справи, Методій вкінці свого листу додає: „Я тобі свою думку виявлю, що міні любий мій рідний край. Не приведи Господи, щоб, залигавши нас за шию, Полякам віддавати, або до Москви водити! лїпше смерть, ніж лихе життє. Отже ти стережись, щоб часом, Боже борони, не заходили ся і коло тебе, так як коло небіжчика Барабаша: на московський віз скинуть, тай відвезуть Полякам замість подарунка“.

Посилаючи отсей лист, Дорошенко писав до Шереметєва: „Методій був головним привідцею усякого лиха: він підвів на зраду і небіжчика Бруховецького. Тепер він присягаєть ся, буцім то не знав, не відав; кланяєть ся, бо сподіваєть ся, що проти него нема ні доказів, ні свідків, а отсе власноручне єго писання і видає єго. Нехай же правда неправедному соромить очи.“

Методій тоді був у Києві: ось чого він прибув туди.

Відаємо, що він жив у Ніжині. Як розпочала ся ворохобня і дочули ся у Ніжині, що в Прилуці воєвода піддав ся козакам, так Методій гадав перекинути ся до Києва, щоб тим показати урядови московському, що він не причастен до ворохобні, котрої добутків він ще не тямив. В Київ єго не пустили. Тоді він хотів дістати ся до своєї маєтности — Ушні. Козаки провели єго туди; він вдавав, що їде не з доброї волі, а корить ся лишень силі. Тоді саме як Методій виїздив з Ніжина, воєвода ніжинський Ржевський стояв на валу; єпископ

попрощався з ним знаками. Ледві від'їхав Методій кілька верстов за Ніжин, як стало йому чути гуркіт бою, що розпочався у Ніжині.

Не довго просидів Методій в Ушні. Демян Многогрішний забрав его з дітьми і відвіз в Чернігів. Тут єпископ пересидів під вартою чотири тижні. Того часу син его з батьковими листами їздив до Тукальського і до Дорошенка. Коли няти віри Методію, так він тими листами усовіщував би-то, не давати Бруховецькому заповоги проти московського війська. Ледві дістався до Чигирина Методій син, як его замкнено там в острог. В Чигирині так само, як і по містах лівобережної України не любили сего єпископа.

З Чернігова Многогрішний випровадив єпископа до Седнева: тут він перебував доти, доки Дорошенко рушив походом на лівобережну Україну. Біля Пирятини*) Дорошенко зупинився і заодно з Тукальським вирядив чигиринського ігумена з полковником Петрановським, щоб привезли Методія в табор до Дорошенка. Привезли і по приказу Дорошенка відвезли Методія до Чигирина: тут засадили его під варту в манастир, а дітий его ченці з своїми челядниками відвезли до митрополіти. На другий день зараз Тукальський післав до Методія, відобрати у него єпископську мантию. Посланий до него чернець мовив ему: „Митрополіта велів тобі сказати, що ти не достоїн бути єпископом; раз за те, що ти прийняв посвяченне від московського патріярхи, а вдруге за те, що ти цареві московському служив і не зичив добра гетьману Дорошенкови і митрополіті Осипу: ті, що бажають нам добра, давно вже пишуть до них, просячи у митрополіти благословення. Так чинить і архієпископ Лазар Баранович і печерського монастиря архимандрита і всі ігумени кївські; а ти сего не робиш, тому ти й саяна свого не достоїн еси“. Так повідає сам Методій, але-ж его свідченню не можна няти повної віри, найпаче там, де він видає з себе прихильника московського уряду і за ту прихильність на его-б то нападають. Після невдачі замірів Бруховецького єпископови треба було прикидувати ся прихильником Москви.

*) Повітове місто в Полтавщині.

З чигиринського монастиря перевезли Методія до монастиря в Умань, щоб і там его держали під вартою. Але чернець Митрофан, та архидіакон Лаврін, — Методієві прислужники, взявши у єпископового сина 30 червінців, доложили ще власних 40 руб., придбали на сі гроші коний і екіпажі, та розпитавшись, якими об'їздками безпечнійш дістати ся до Київа і задалегідь умовившись з Методієм, під'їхали до того монастиря, де сидів єпископ. Методій перепоїв тих ченців, що вартували его. Коли п'яна сторожа заснула, єпископ у ночі крадькома вийшов з монастиря, сів на готовий вже екіпаж і гаразд дістав ся до Київа. Він вдав ся до Шереметєва, яко безталанний бранець, що втік з неволі, котру притерпів за вірність до царя. Щоб запевнити свою вірність, Методій першим ділом оклепав київських духовних: печерського архимандриту Інокентія Гізеля, ігуменів з монастирів: миколаївського Олексія Тура; михайлівського Тедосія Сафоновича; кирилівського Мелетія Дзика; братського Варлаама Ясинського; видубицького Тедосія Углицького; межигорського Івана Станиславського, та ще київського віита і чимало міщан. На всіх на них Методій клепав, що вони мають зносини з Дорошенком і з Тукальским. Усі оклепані відкидали Методієв оговір; духовні виясували, що вони мали зносини з Дорошенком єдине за приводом монастирських дібр, що були на правому боці Дніпра, але-ж проте відав воєвода. Усі вони висловили, що навпаки: нелад і баламуцтво пішли по Україні з того часу, як Методій вернув ся з Москви і видав свою доню за гетьманового небожа. Таким чином випало так, що Методій з винуватця і доказчика муєів опинити ся в становищі чоловіка, котрому треба стало виправдувати ся. Шереметєв взяв Методія на опит. Єпископ викручував ся, усякими заходами доводив, що не причаєтен до зради, а хоча він і зійшов ся з Бруховецьким, так тим він тільки вволив волю царя, бо цар велїв ему погодити ся з гетьманом. Опріч сего голова московських стрільців Лопатин, теж свідчив на Методія; ще тоді як був він, Лопатин, у Ніжині, так укупі з воєводою ніжинським, чув від Методія недобрі речі. Шереметєв наміркував, що ему, яко мірянинови не годить ся зводити з Лопатиним око на око особу духовну. Тоді саме до Шереметєва прийшла відповідь Дорошенкова з наведеним вгорі листом Методія до Брухо-

велького. Шереметев розгорів ся проти Методія, найпаче вичитавши в тому листі образливі речи про себе. Він віддав Методія під варту. Небавом після того вартові сотники і стрільці доносили, що Методій гуторить, буцім то король польський, під'южений Дорошенком, заборонив пропускати по Дніпру запас хліба задля царського війська у Київі. Воєвода Шереметев спитав про сє у Методія: єпископ відповів, що навпаки; єму проте розповідав ще в Чернигові вартовий ротмістер Солнцев. Шереметев тоді поміркував, що коли розійдеться ся по людях чутка про оті Методієві речи, то з того вийде „великое сумнительство“ і ратні люди не сподівати муть ся вже, що придуть їм харчі. Отож воєвода й став на тому, щоб випровадити єпископа в Москву і писав туди „в Малоросійській приказъ“, що ігумени монастирів київських, київський війт і бурмістри свідчать, що ворохобня розпочала ся з того часу, як Методій зійшов ся з Бруховецьким; тим то він, Шереметев, боїть ся, щоб єпископ у Київі не накоїв якої-будь ворохобні, через те й виражає єго до великого державця.

В Москву повіз Методія водою по Дніпру стрілецький голова Мещеринов. Коли він з своїм узником приплив до старого Бихова, так комендант бихівський, польський служивець, говорив єму: „Я служу однаково, що своєму королю, що твоєму цареві і мушу остерегти тебе, щоб ти не плив на Могилів; там мужики своєвольні і єпископа у тебе відібють. За день до твого приїзду пробігло на двох конях двох ченців з Київа до Могилева, щоб там збаламутити і підняти народ, відняти у тебе єпископа“. Мещеринов звернув на Чауси.*) Методій тоді мовив до него: „Бог до вас добрий! гаразд, що ви не поїхали на Могилів, а то-б самі побачили, щоб там з вами стало ся“.

В Москві взяли Методія на опит. Він нічого сенько на себе не сказав. Єго виправили до новоспаського монастиря на заточенне. На сему й скінчили ся історичні вчинки сего чоловіка.

*) Місто в Могилівщині.

II.

Листопаду 17 дня р. 1668 прибув до Дорошенка післанець Шереметєва підполковник Гаврило Подимов. Він повинен був вдати ся до гетьмана, щоб зложив і прислав ті умови, на яких хоче гетьманувати на лівобережній Україні під рукою царя.

Дорошенко мовив до Подимова: „Я щиро бажаю з усіма містами обох боків Дніпра перебувати під високодержавною рукою царською; але тільки з умовою, щоб нігде по наших містах ні на правому, ні на лівому боці царських воевод і ратних людей не було; щоб містами правили полковники та старшина козацька і Біла Церква щоб була під моєю гетьманською рукою. Коли-ж по містах будуть воеводи, так жадним чином не можна нам бути підданими царя. А під рукою у короля ми ні за що не хочемо бути, лучше вже будемо під бусурманами. Нехай вже в одному Києві будуть царські воеводи і ратні люди, бо ми самі не спроможемо ся удержати Київ. Київ мусить цар, з нашої таки волі, взяти під свою руку, і не віддавати его королю і сенаторам, щоб над церквами не було наруги, а люди щоб не зазнали утисків; бо увесь народ український в одно каже: за Київ стояти мемо і вмирати мемо, а Полякам его не віддамо. Та в Польщі нині і короля нема.“

Подимов натякнув, що пристати гетьманови під царську руку, перешкоджує приязнь гетьмана до Татар. На се Дорошенко відповів ему: „Була колись у нас з ними приязнь і присяга була, але ми побачили, що Татари непевні: людей наших почали вони полоняти, от ми за се й будемо їх бити“.

Через військового судю Олишевського гетьман послав до Шереметєва тимчасові умови згоди: воеводи і ратні люди царські нехай лишають ся, але тільки на час, та й то ще, щоб перебували з козаками в згоді, дружно і давали помічі проти бусурман і своєвольників. Між останніми Дорошенко вказав на Думитрашку Райча, що з своїм переяславським полком пристав до Суховієнка.

— „Дивно мені, говорив Шереметєв Олишевському: чого отсе хоче гетьман Петро Дорофєєвич! і що доброго вийде з того, коли царських воевод і ратних людей по ваших містах не

буде? тепер такий смутний час, що коли-б не було в Переяславі царського воєводи і ратних людей, то Переяслав давно-б вже був у руках Татар; бо Думитрашко Райч злигався з ними; тоді-б усі ви з Переяслава зазнали від Татар великих утисків; бусурмани усіх би вас, не минаючи й немовлят, перегнали-б до Криму. Воєвод і ратних людей поприймав цар, щоб обороняти край від бусурмен і вони їх кілька разів били.“

Олишевський на се відповів Шереметєву:

— „Гетьман Петро Дорошенко змагаєть ся тому, щоб виведено з України воєвод і ратних людей, що за минулого часу король польський звелів з Корсуна, з Уманя і з Чигирина повиводити своїх ратних людей і тим звеселив український народ“.

— „Справді що так, відповів іроничне Шереметєв, се бачили ми торік; тільки що вийшов комендант з Чигирина в Польщу, гетьман зараз зібрав Татар і рушив з ними на Польщу; та чимало тоді міст, сіл і хуторів зруйнував. Боязко, щоб і на лівому боці Дніпра таке не стало ся, коли ми виведемо воєвод і ратних людей.“

Небавом після сего Шереметєв вирядив Подимова до Деяна Многогрішного, запевнити іменем київського воєводи, що вольности козацькі нічим від царя не були зрушені, а вигадав про се зрадник Бруховецький, єпископ Методій та Василь Дворецький; а що на Україну прислав цар воєвод і ратних людей, так сего-ж прохав сам же „воръ и клятвопреступникъ Івашка Бруховецький“ на те, щоб Українців обороняти від бусурмен. Коли-ж з того стало ся що будь не гаразд, так стало ся воно більш не через кого, як через Бруховецького-ж таки і по єго проханню.

Прийшла до Деяна Многогрішного грамота і від царя, писана 1 грудня; цар усовіщував наказного сїверського гетьмана „не няти віри „богосварнымъ“ улещуванням Суховієнка і спільника єго Кальги салтана і де трапить ся, бити „богопротивныхъ агарянь“; не слухати нерозумних речий шахраїв, коли вони, сприяючи зрадникам, — почнуть людей добрих баламутити злодійськими вигадками“.

Майже тоді саме, як Дорошенко переговорював ся з Шереметєвим, він інчою стежкою завів зносини з московським

урядом через українсько-руського шляхтича Теофила Бобровича. Бобрович по наказу царя переговорював ся з гетьмановим братом Андрієм. Гетьман Дорошенко і через брата добивав ся того самого, про що писав і до Шереметєва: щоб по містах українських не було ні воєвод, ні московського війська; але листуючись з Шереметєвим, гетьман не сперечав ся проти того, щоб у Києві був воєвода московський; тепер же брат его Андрій, его іменем говорив Бобровичу: „по нашому віковичному звичаю — де живуть козаки, там не повинні бути воєводи: над містом більшим — полковник; над меншим — сотник, чи отаман, а над простонародом — війт. Коли цар пристане на отсі умови, гетьман зараз рушить в похід і зійдець ся з Ромодановським. Ми не хочемо вимагати від царя ні гроший, ні себолів; ми волимо служити до віку і готові йти на кожного ворога царського за наші вольности і з скарбу царського не хочемо брати ні єдиної копійки. А з поспільства ми самі збирати мемо податки і будемо посилати до царя. Під руку Польци ми ні за що в свѣті не хочемо і просимо Київа Полякам не віддавати“.

За Київ усі козаки у Гадячі завзято стояли. „Київ, кричали вони, наша мати. Усі головами поляжемо, а Київа королю не віддамо. Коли цар накаже повиводити з Київа своє військо, ми й самі за него справимо ся, а вже Полякам Київом не володіти“.

„Коли ми почнемо від Поляків відбивати ся, так ми через те роз'єму не зрушимо, говорив Андрій Дорошенко. Нехай післанці великих державців з'їздять ся та умовляють ся на вічну згоду, а гетьман прохати ме, щоб Київа Полякам не віддавали. Коли-ж Поляки силоміць прийдуть до Київа, чи на Україну — ми шаблями будемо обороняти ся. Тоді Поляки швидче погодять ся з царем, Бог так помякчить їм серце, що вони й самі нас покинуть“.

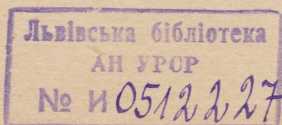
Після отєх переговорів Бобрович 23 листопаду розіслав по українських містах універсали до духовенства і до мирян, усовіщуючи бути вірними цареві, не піддавати ся на улещування ворога Суховієнка, а тримати ся Дорошенка. Перегодом він поїхав до Москви пікловати ся там, щоб затвердили вольности війська запорожського.

Так от бачимо, що на лівому боці Дніпра, після того, як скинули там Бруховецького — виступило аж три чоловіка охочих орудувати гетьманською булавою: Дорошенко, Многогрішний і Суховієнко. Перші два хотіли придбати гетьманську власть з рук царя. Коли-б Дорошенкови, що гетьманував вже на правобережній Україні, поталанило було зробити ся гетьманом і на лівобережжі, то вже те саме знехтувало-б фактично силу і вагу умови андрусівської і Україна, поділена сею умовою на дві країни знов з'єдналась би в одну. Дорошенко був би одночасне підданком двох державців, яко гетьман правобережний — підлягав би до короля польського, а яко гетьман лівобережної України — до царя московського. Чудно-б воно було, а тим часом трохи-трохи так не стало ся. А вже-ж коли-б було і стало ся так — то не на довго. Ледві чи пристали-б на се Поляки, а коли-б і пристали, маючи на думці які будь потайні надії, то все-б таки така подія зробила ся жерелом нової небезпечности і війни. В Українців занадто вже богацько накипіло ненависти до Поляків; народне повстаннє ще не потухло зовсім, воно-б знов заняло ся на правому боці Дніпра, а певна річ, що лівобережні козаки почали-б помагати своїм братам. Не можна-б було й Дорошенкови лишити ся байдужим до такої народної боротьби; та й московський уряд зотяг ся-б до неї, хоч би й проти власної волі. Дорошенкови і взагалі Українцям, що не спекали ся ще зовсім польського втручання, вельми хотіло ся зотягти Московщину у війну з Польщею. Бачили ми, що вже й тепер Дорошенко через брата свого Андрія переказував Москалям, що-б не виноватили козаків, коли розпочнуть війну з Поляками. Москалі усе отсе розуміли, та не хотіли здіймати колотнечу з Польщею, тим то, ластячи Дорошенка, мало на него покладали ся і рахували на него мало. Хоч він і запевняв, що готов вірно і щиро служити цареві православному, але тому не можна було няти віри вже через те саме лишень, що дійсені вчинки его не вдовольняли змаганням царя московського. Дорошенко не випустив на волю царських воєвод арештованих народом і повіддаваних ему, а погнав їх на правий бік Дніпра. Кілько разів уряд московський прохав его, випустити тих воєвод, він хоч і давав обіцянки, але держав воєвод під вартою і двох з них Скуратова і Клобачова навіть в кайданах.

Опріч того Лазар Баранович подав Москві звістку, що нещодавно приїздив до Дорошенка післанець турецький, розвідати на Україні, чи вся старшина волить пристати під султана турецького? і всі відповіли, що бажають того. Тим то уряд московський, не вважаючи на переговори свої через Бобровича про гетьманованнє Дорошенка на лівобережній Україні, хилив ся більш до того, щоб гетьманом лівобережа посадовити Демяна Многогрішного, тим паче, що вибір на гетьмана Многогрішного не повів би за собою незгоди з Польщею; а сеї незгоди Москва вельми не хотіла. До того-ж Демян свою прихильність до Москви посьвідчив вже і тим, що випустив зпід варті усіх царських людей, які були в Борзні, в Сосниці і в Погарі.*) А Дорошенко так навпаки: він не випускав царських воевод, та ще перед післанцями царськими дударив ся, що доволі вже догодив цареві і тим, що „полонених воевод не повіддавав Татарам“. За Многогрішного стояв Баранович, а сей зумів своїми красномовними писаннями причарувати царя Олексія і придбати собі шанобу в Москві. Шереметев і собі лащив Многогрішного, звав его своїм приятелем і добряче писав про него в Москву до „Малоросійського приказу“. Сам Дорошенко, хоч і був супротивником єму, шукаючи собі гетьманської булави, але на око був привітливим до него, не ворогуючи: напучував его, бути вірним до царя московського, бити невіру і запевняв, що й сам він з правобережем готов пристати під царську руку, аби тільки по містах українських не було царських воевод і ратних людей. Таким чином обидва претенденти на гетьманство влещували ся до одного і того самого царя. Третій претендент Суховієнко був ворогом і московської і польської кормиги, жадної протекції у них не шукав а жадав України вольної і цілком самостійної; він опирав ся на спілку з Кримом.

Суховієнко таборував в урочищі Липової Долини, на східному боці України; з ним був і Калга-салтан, у котрого, коли няти віри єму самому, була велика сила війська. За Суховієнка стояли полки полтавський, межигородський, дубенський і переяславський. І Демянови Многогрішному і Петру Дорошенкови

*) Міста в Чернігівщині.

Суховієнко був ворогом. Цілу осінь він піклував ся, прихилити до себе північну лівобережну Україну, що корила ся Многогрішному; але не поталанило єму і в кінці грудня він рушив проти Дорошенка. Переправившись через Дніпро, Суховієнко взяв на Чигирин. Дорошенко задалегідь розвідав про єго заходи, дожидав ся єго і біля Чигирина розстановив своє військо так, що Суховієнківці опинились і зпереду і ззаду і з боків між Дорошенківцями. Більша половина Татар покинула Суховієнка. Чимало й козаків покидали єго; лишило ся у него не більш десятої частини того війська, що перейшло з ним на правий бік Дніпра.

Перший захід зазброїти Чигирин — не вдав ся: Суховієнко і Калга мусіли відступити за річку Тясмин, а там напав ся на них Сірко з Запорожцями і геть чисто побив їх, злучившись з Григорієм Дорошенком, котрий нещодавно прибув з Козельця. Суховієнкові козаки покинули єго і поприставали до Сірка. Суховієнко утік, з ним пішло — як одні звістки кажуть 5, а другі 15 би то чоловіка. Татари, ремствуючи за невдачу, забрали Суховієнка, яко бранця і повели єго до Криму укупі з Гречаним, що був писарем у Бруховецького. Ті козаки, що пристали до Дорошенка, привезли єму Суховієнкову скриню з паперами, коругов і бубон.

Отєя Суховієнкова невдача поталанила була на час Дорошенковій долі. З усїєї правобережної України поз'їздили ся до Чигирина полковники, сотники і вся старшина, кланяли ся Дорошенкови і признавали єго своїм головою. Тай по лівобережній Україні по ріжних містах показувала ся між людьми охота признати Дорошенка за гетьмана. „Він людина стоюща того, говорили про него: з роду споконвічне козацького і до війни тямущий; а Демян що?! мужичий син Демян! Дорошенко нехай гетьманує над обома берегами Дніпра, як колиєш гетьманував преславної памяти Богдан Хмельницький над усїєю Україною“. На різдвяні сьвята з ріжних міст переяславського полку поприходили до Дорошенка подарунки животиною та хутрами лисячими і кунячими.

Січня 1 року 1669 Дорошенко видав до народу лівобережної України універсал, оповіщаючи, що побив свого ворога Суховієнка і що усе військо запорожське прирадило, держати ся доброї згоди з Москвою, але з умовою, щоб по Україні

царських воєвод і ратних людей не було. Гетьман усовіщував народ, не сварити ся з Москалями і пропускати усіх Москалів, що приїздять на Україну і не відмовляти їм хліба-соли.

Бажаннє, спекати ся з України московських воєвод і ратних людей, так обгорнуло увесь народ український, що Демян Многогрішний, виражаючи своїх послів до Москви з проханням скликати раду для вибору гетьмана, мусив головним чином держати річ про воєвод та про ратних людей.¹

На лихо течія життя громадського на Україні склала ся ось як: коли Українці вдавали ся до уряду московського по який лад, що вважали корисним задля народу, а уряд московський вважав, що той самий лад єму не зовсім на руку, то зпоміж Українців зараз знаходили ся такі люди, що починали підлабузнювати ся під погляди московські і показувати урядови власну прихильність і вірність до Москви. А що таким шляхом можна було вибити ся вгору, те доводив усім ніжинський протопопа Максим Филимонович, швидко виведений на єпископа Methodia. Правда, що єму бракувало розуму устояти на тій висині, до якої досяг, але приклад єго все таки був спокусливим. Стежкою отсею Максима Methodia — загадав ся йти і протопопа Семен Адамович, сподіваючись на ліпший успіх, покладаючись на власний розум. Єго вирядили в Москву з послами Василем Многогрішним та з Матвієм Гвинтівкою. Повернувши з Москви на Україну, Адамович почав вдавати ся з листами до царя і до впливових підручників царських: до боярина Богдана Хитрово, до думних дяків Герасима Дохтурова та Лукияна Голосова. В писаннях своїх Адамович чорнив наказного гетьмана Демяна Многогрішного і архієпископа Лазаря Барановича. Протопопа нарікав, ніби то Демян шість тижнів держав єго під вартою за те, що він хотів переслати в Москву відписку воєводи ніжинського Ржевського; Демян заборонив би то єму писати в Москву і до воєвод, похваляючись, коли не послухаєть ся, покарати за те на горло; тай не пускав єго нікуди; тим то не було у него, протопопа, спроможности, виявити Демянови надужиття. З доносу протопопа знати, що ті надужиття були ось які: „Гетьман бере з народу непомірно великі податки; з винницького казана мужик платить по рублю, козак і піп половину рубля, з сохи, з коня, з вола, з млина, з усього бере і вже не мало тисячів зібрав

і все мінє їх на червінці. Отакими поборами гетьман так озв'їрив проти себе і мужиків і козаків, що ті хочуть утїкати до землі цїсарської. Я его усовіщував, та він не схоче слухати ся мене і на божого помазанника і на царство православне несе такі ганебні слова, що менї, яко сьвященникови, і писати їх соромно“. Про архієпископа Адамович писав такє: „Архієпископ оє як сприяє царевнї: каже, треба, мов, щоб на нашій Україні й нога московська не стояла, а коли цар не повиводить з наших мїст своїх ратних людей, тоді гетьман хоч і сам поляже, то й царство-ж московське занастить“. Відаючи, що українські послї прохати муть у царя, щоб позабирав собі з України воевод і ратних людей, протопопа благав царя не забирати їх з Ніжина, Чернигова, з Переяслава і з Остра. Козаки скаржили ся на царських воевод і ратних людей за своєвольство а протопопа навпаки запевняв, що народ аж голосить та кричить „не хочачи перебувати під козацькою неволею, як Ізраїль під єгипетською,“ а тільки й благає Бога проте, щоб перебувати під рукою царя московського. „Не тільки що не треба виводити воевод, а треба-б ще нових поприсилати до Глухова і до Гадяча, тоді-б козакам годї було-б брїсковати; а то їх там жменя, а вони куйовдять нісенїтницї, ніби такі, що побїдили і одолїли, тай вимагають таких статий, яких і перш ніколи не було, навіть тоді як ще усї козаки держали ся купи і не йшли в ростиц. „Повідомляю державця, писав Адамович, що розумні козаки, котрі не забули про присягу, а з ними і міщанє і уся чернь голосно гомонять: коли цар повиводить з українських мїст воевод і ратних людей, так вони не хочуть тут жити а повтїкають, хто в московські українні мїста, а хто за Дніпро до мїст королївських“. Далї протопопа ворогами власти московської називав Забілу і Гвинтївку з товариством, що повинні були прибути до Москви, яко післанці війська запорожського: Адамович напучував арештувати їх і між інчим додав, що наказний гетьман і архієпископ з своїми однодумцями хочуть зараз зрадити царевнї і з'єднати ся з Татарами, коли тільки цар не вдовольнить цїлком їх волї, яку повідають в Москві післанці їх. Того-ж місяця, коли протопопа писав свої доноси, прийшов в Москву до „Приказу“ донос і від ченця з межигорського монастиря Анатолія: сей об-

носив усе духовенство київське, а найпаче людей, що правили монастирями.

Уряд московський не на стільки няв віри отсім доносам, щоб уважати на них в своїх заходах і вчинках, але-ж мав їх на думці як не зайве остереження про свою обачність. Уряд не карав доносчиків і не видавав їх, тим паче, що протопопа до боярина Матвієва писав: „Листу мого не вели обявляти; а то як довідають ся — зараз мене на смерть покарають.“ Уряд московський доноси оті ховав, як кажуть в Московщині, „під сукно“ до того слушного часу, коли самі вчинки покажуть, скільки правди в доносах.

III.

Післанцями в Москву вирядили: архієпископ Лазар Баранович — ігумена з Маклаківського монастиря Єремію з одним ченцем-попом і з дяконом, а наказний гетьман Многогрішний: єнерального обозного Петра Забілу, єнерального осалу Матвія Гвинтівку і єнерального суддю Івана Домонтовича; до них приставлено було шестьох сотників, двох отаманів, двох війтів — від міщан і поспільства, — одного бурмістра, одного суддю полкового, підписка військового, та 46 простих козаків.

Січня 19 р. 1669 післанці вперше ставили ся перед „Малоросійськимъ приказомъ“. Боярин Богдан Хитрово в промові до них нагадав усе історію гетьманщини від часу Богдана Хмельницького і доводив, що усе що повигадував Бруховецький — було неправда, пущена тільки на те, щоб скоїти колотечу.

Післанці подали своє прошення з статтями. Головне бажання їх було, щоб по українських містах притьмом не було ні воєвод, ні ратних людей московських. Українці не змагали ся, що по першій умові Хмельницького з Московщиною була згода на те, щоб в Переяславі, в Чернигові і в Ніжині були воєводи московські, але-ж ті воєводи і царські ратні люди, замість сподіваної з них оборони краю, заподівали на Україні погибель і руїну. Вони не приподобляли ся до українських звичаїв а допікали людям частими крадіжками, підпалюваннями, душегубствами і ріжними муками бідного народу. Коли-ж Українці позивали ратних людей у воєвод, так воєводи, замість

справедливої розсуду, тільки тягали позви. От через що й пішла остання колотнеча і зрада Бруховецького. Тим то Українці благали позабирати з України воєвод і ратних людей і більш вже ніколи не присилати їх: податки-ж, які там припадати муть з України в скарб царський, збирати муть гетьмани через своїх людей і присилати муть в Москву. Але такі податки, щоб збирати їх з успіхом і щоб вони не давили народу, треба збирати не зараз, а перегодивши якийсь час, заким український народ поправить ся трохи з убожества і досягне ліпшого добробиту. Тоді і ціле військо запорожське, користуючись з своїх вольностей, не піддавати меть ся зраді, а перебувати ме певним до царя стало і нестемно.

Отся стаття була Москві не до смаку. Уряд московський уважав своїх воєвод на Україні за такий найважнійший орган, що тримав в покірливости до центральної влади московської край з'єднаний з доброї своєї волі. Досьвід останніх літ показував, що простати по Україні оту воєводеську організацію, ще вельми рано, але-ж уряд московський жадав зберегти хоча те, що вже було заведене ним по Україні ще до Бруховецького і що, здавало ся єму, могло-б і далі існувати безпечно. От чому на статтю послів України, дано відповідь невиразну і хитку: цар казав бути воєводам по тих тільки містах України, де цар визнає те „пристойнымъ“, а то не всюди, де їх позаводили за час від переяславської умови з Хмельницьким до останньої війни. Прецінь же про сю річ відложили балакати на раді, а раду ту гадали скликати тої ще зими.

Посли українські вимагали вернути гармати, що Українці покупили собі, або подобували на війні у Поляків, але за останнього часу під колотнечу. Москалі позабирали їх до себе: прохали знов повертати дзвони і речі церковні, що позахоплювали Москалі по Україні: на останку визволити з неволі Українців, що поневолив Ромодановський під час походу єго задля втихомиренья колотнечи Бруховецького. На се згодили ся в Москві, але з умовою, щоб Українці подали реєстр усього, що було, де і коли заграбоване; а про полонених відповіли, що на прохання гетьмана Демяна визволено вже 569 чоловіка а останні, які ще є, то ті будуть визволені. Старшині, мабуть, припало до смаку, що за Бруховецького зроблено з неї „дворянь“, бо й нині вона прохала надати гетьманови право вда-

вати ся до царя про наданне єго підручним „дворянства“, і тих, кого зробить цар дворянами (шляхтою), наділяти селами і млинами. Уряд московський і на се пристав, що цар своїми грамотами (універсалами) затверджати ме гетьманові наділи.

Післанці прохали ще, щоб усі козаки були визволені від одбутків постою і підвід, і щоб отеї відбутки справляли єдине самі мужики. Прохали, щоб за гетьманом і старшиною було право зєлок з державами чужоземними. На се в Москві не згодили ся, кажучи, що й перше такого права не було за гетьманом; одначе приобіцяли, що коли трапляти муть ся в справах українських з'їзди з комісарями польськими або ханськими, так до таких з'їздів пускати муть і гетьманових заступників. Післанці торкнули питання про Київ: вони висловили, що не воліли-б віддавати Київ Полякам: послам відомо, що сойм польський прирадив повернути на латинські костели усі церкви православні і порозвозити з Київа по різних містах Польщи мощі чудотворців київських. Що такі заміри справді є, послам показали листи до печерського архимандрита. Післанцям відповіли на се, що ті листи непевні і покладати ся на них не можна, бо не відомо, від кого вони прийшли і хто їх писав. Післанці нарікали на Теофила Бобровича, що він зрадник потайний, а в доказ того подали „вєсливий“ лист, буцїм то писаний Бобровичем і розповсюжений в народі. В тому листі була ганьба на андрусівську умову і зазив до народу, щоб він змагав ся проти лиходійної політики сусїдних державцїв, що на двоє розпаювали Україну. Ще прохали післанці, щоб уряд московський не приймав доноєв від протопопи нїжинського Семена Адамовича, бо він під'южує до колотнечі. Про Бобровича відповідали послам українським, що цар наказав вернути єго в Москву, але листу, нїби то Бобровича, мабуть не доняли віри, бо ні з чого не знати, щоб над Бобровичем було яке єльїдетво. Про Адамовича відповіли, що він не під'южував і не писав такого нічого, а приїздив він до Москви прохати царя за гетьмана і за військо запорожське. Отже тоді саме, як послам давали таку відповідь, у тому-ж таки „Приказі“, був вже протопопів доноє. Заступники київських і нїжинських міщан, що поприїздили з післанцями, привезли статті, просячи щоб уряд московський визволив міщан від суду воєвод московських і від постою жовнірів московських, бо вони робили над людьми на-

сильства. На се в Москві відповідали, що усї статті про міщан, накаже цар роздивити ся на тій радї, що буде.

Сїчня 23 знов покликали післанців в „Приказъ“. „Як на вашу думку, спитав у них боярин Хитрово: де лїпше припадає відбувати ся радї?“

Післанці відповідали:

— „Про се ми не радили ся поміж себе: нехай поміркуюємо і завтра повімо вам. Ми виберемо двоє, чи троє міст; лїпше щоб рада відбула ся де в затишку; мабуть так, щоб де біля Десни; тільки щоб чорної ради не було, та щоб на радї були самі полковники з старшиною. Чорній радї не можна бути, бо міста наші поруйновані; з'їдець ся багацько народу, то й коний нічим буде харчувати. Ми вже обібрали собі на гетьмана Демяна Многогрїшного, і просимо — нехай би цар казав дати єму булаву і коругов“.

Другого дня послів знов покликали і оповістили, що цар своїми послами на раду вирядить боярина князя Григорія Ромодановського, стольника Артамона Матвієва і дяком Григорієм Богдановим. Рада нехай буде в Батурині, на раду покликати старшину козацьку і міщанську, а чорної ради щоб не було.

25 сїчня знов побачились вони. Побалакавши про деякі подробиці, спитали у післанців: „А які ви маєте докази на письмі проти єпископа Методія і проти протопопа Семена?“

Післанці на те відповідали:

„З собою жадних доказів не маємо, а на радї добудемо їх. Ми запевне знаємо, що у гетьмана Бруховецького з Методієм і з протопопом і з Ромодановським була одна думка. Гетьман тоді посилав в Москву бунчужного Івана Поповича з арматним писарем Ничипором, і потім гуторив, буцім вони говорили єму, що чули від бояр, ніби то царю України не треба.“

На се їм відповіли: „Можна-б вам і самим зрозуміти, що се діло занадто чудне, а коли вам говорив такі речі Івашка Бруховецький, так се він єдине на те, щоб баламутити вас.“

На останку післанці прохали, визволити з полону тих Українців, що перебували в неволі по дворах боярських і вернути українським купцям те добро, що повіднимали в них шід годину смутів. Післянцям на все давали добрі обіцянки.

Теофил Бобрович перебував в Гадячі. Туди він приїхав 10 січня і привіз ласкаві царські листи до Гадячан, до полтавського полковника і до війтів і поспільства в Ромен, Зіньків, Лубни,¹⁾ Опішно, Комишно, Сорочинці, Дригайлів, Рашевку і Веприк.²⁾ Цар звелів визволити усіх Українців позабраних через смуту в Білгороді,³⁾ в Сумах⁴⁾ і по інших містах. 11 січня на раді в Гадячі вчитали царські листи, що попривозив Бобрович, гомоніли сюди й туди і казали Бобровичу, щоб він їхав в Чигирин до гетьмана Дорошенка. Бобрович змагався, що не можна йому їхати, доки не дадуть ему атаманів. Дехто шепнув ему на вухо: коли ти поїдеш до Петра Дорошенка, так векочиш на віки в неволю, а коли що, то й головою поляжеш. Не йми ти віри Дорошенкови: він списуєть ся з турецьким султаном і на весні поллеть ся кров. Сам гетьманів Дорошенків брат на двоє поводив ся з Бобровичем. Покликав его на обід до себе, але за обідом, на перекір звичаю, не випили за здорове царя: а 17 січня Бобрович був у церкві на літургії і спостеріг, що на ектениях не молили ся за царя, а споминали гетьмана Петра яко голову України. Бобровичу висловили, що так звелів митрополіта Осип: він би то наказав вважати за еретиків усіх тих попів, що висвятив єпископ Методий і вимагав, щоб вони, коли хочуть бути попами, ставили ся до него в друге на посвященне. Бобрович догадав ся, що починаєть ся щось недобре; аманатів ему не дали; тоді він став гадати, щоб яким будь чином вибрати ся з Гадяча і попросив ся на якийсь час до Камяного і до Лебедину.⁵⁾ Его не пустили, та ще й вартових до него приставили. Вартові не вельми пильнували. 23 січня він пішов ніби в гості до одного гадяцького міщанина тай втік до Камяного. Звідтіл він написав до Андрія Дорошенка, що вчинив так через те, що его не пускали по добрій волі, а ему треба було по царським справам. Він прохав Дорошенка зберегти его добро, яке лишило ся у Гадячі і обіцяв ся, що зараз вернеть ся, як тільки покличе его геть-

¹⁾ Повітові міста в Полтавщині.

²⁾ Місточка в Полтавщині.

³⁾ Повітове місто в Курщині.

⁴⁾ Повітове місто в Харьківщині.

⁵⁾ Повітове місто в Харьківщині.

ман. Андрій Дорошенко відповідав йому, що чого він тікав нишком, коли против него ні в кого лихої думки не було: усі піклують ся про те, щоб справу привести до згоди, і радив ему не боячись нічого вертатись до Гадяча. Але стережучись, щоб Бобрович не понаписував чого лихого до московського уряду, Андрій написав до Ромодановського, що Бобровичу в Гадячі нічого лихого ніхто не вдіяв, опріч шановання, а він взяв тай втік без жадної причини на те.

В Кам'яному Бобрович сидів до 3 лютого, доки прийшов до него лист від гетьмана. Гетьман ласкаво кликав его до себе в Чигирин. Бобрович той лист переслав в Москву і написав, що в Чигирин ему не можна їхати; бо довідав ся він, що до гетьмана приїхали післанці: цісарський, литовський і від Татар білгородський. „Без царського універзалу назовуть мене проїдисьвітом, — писав Бобрович, — і не дадуть мені побалакати з гетьманом сам на сам. Здасть ся ліпше буде допомагати лівобережним тільки, а від правобережних відкинутись; народ все лукавий і влєсливий: доки надопікав їм Суховієнко, вони липнули до него, і Дорошенко Андрій видавав листи, зазиваючи усіх на вірність до царя; а як перемогли Суховієнка, тоді Андрій Дорошенко почав говорити що інше; все на гетьмана тільки звертає і каже: де буде гетьман, там і ми будемо. Доки Суховієнко бив ся з Татарами, Дорошенко давав шільгу усім царським ратним людям, що позабирали в полон; брав тільки з них присягу, що не повтікають. А як побили Суховієнка, тоді Дорошенко усіх їх позакидав в острог та ще й позабивав в колодки“. Про се писали до Бобровича полонені воєводи.

Гетьман Дорошенко довідавшись, що лівобережні міста вдали ся до царя, звелів брату своєму Андрію спродати усе добро, яке є в него в Гадячі, забрати московського післанця Бобровича і приїздити з ним до Чигирина. Бобрович на зазив Андрія Дорошенка не поїхав, змагаючись, що немає у него на те приказу царського. Гадаючи, що Дорошенко може повезти его силоміць, він приміркував собі втікти в Москву, хоч би за те й розгнівав ся цар. Але нічого того не стало ся, бо Бобровичу велено з Москви, приїздити туди. От на сему і скінчили ся заходи Бобровича, погодити уряд московський з правобережним гетьманом.

Тим часом гетьман Дорошенко іншою стежкою розпочав зносини з Московією через князя Ромодановського, що стояв тоді з царським війском в Суджі. Ромодановський врядив до Дорошенка ротмістра Карпа Бабкіна прохати, щоб визволив з полону царських воевод і ратних людей, між котрими був син Скуратова, товариша князя Ромодановського. Дорошенко відповів: „Відомі тобі наші звичаї: в нашій Україні не так, як у вас в Московщині: у вас, що звелить цар, те й робить ся, а у нас без ради полковників і товариства нічого чинити не можна. Бранці ваші, щоб ти знав, не в неволі, а живуть собі на волі, з нашої ласки і прихильности. От незабаром дасть Біг, проженемо з нашої землі ворога-бусурмана, тоді покличемо усіх полковників, зберемо раду, та порадившись і випустимо з полону вашого Григорія Скуратова, воевод і ратних людей, і нікого з їх не задержимо.

Дорошенко тоді-ж таки випустив з полону полковника Гульця з наймитом і прапорщика Тараса Смирнова. Післанцю Бабкіну гетьман сказав: „Коли ваш цар визволить усіх наших Українців, що позабирали ви в полон, тоді й ми усіх ваших випустимо. Між полоненими Українцями, визволення котрих найпаче добивав ся гетьман Дорошенко, були полковники: прилудський — Чернявський, ірклівський — Пошкевич, суддя — Незаймай, писар — Шийкевич і знаменитий Тимофей Цицура, що був тоді на заслання в Томську. Багацько було й інших ще. Московських бранців було у Дорошенка 70; з них 34 держали в Брацлаві, а останніх в Чигирині. Про бранців чигиринських, Бабкін писав так: „Царських людей гетьман велів годувати, наділив їх кожухами і чобітьми і кличе часто до себе на обід. Але таку ласку показували бранцям доти тільки, доки Дорошенко бояв ся Суховієнка, а коли зовсім відбив ся від него, то цілком інакше стали поводити ся з полоненими Москалями“.

IV.

З 12 лютого р. 1669 почали в Москві готувати ся до ради, що мала обібрати гетьмана лівобережної України. По наказу царя репрезентантами верхньої влади московської на раду призначено князя Григорія Ромодановського, а в товариші єму

стольника Артамона Матвієва і дяка Богданова; задля обережності виражено з ними піших і кінних ратних людей, стольників, стряпчих, дворян і інших, з'їхати ся їм призначено було до Сівска, туди приїхав Матвієв і дожидав ся Ромодановського з Суджи.

Звістка про заходи Москви, вибрати нового гетьмана для лівобережної України, прикро вразила Дорошенка. Він спостеріг тут перешкоду зробити ся єму гетьманом цілої України. „Дивую ся я, писав він до Ромодановського, що твоя милость, відаючи, що я гетьман обох сторін України, листуєш ся з Демяном Многогрішним, нашим гетьманом наказним. Годило ся-б твоїй милости з твоєю сердечною християнською любовю, жадати, щоб і висока честь царська і слава війська запорожського були незрушені, а не того, щоб роз'єднати Україну, котра зпокон віку була єдиною. Прошу тебе, щоб повідомив про все, що тобі наказав цар, не наказного гетьмана, а мене. Що вийде з того, що робити меть ся потай мене, про те, твоя мудра голова, нехай сама доміркуєть ся“.

Відповіді на сей лист не прийшло.

Подібне писав тоді Дорошенко і до Шереметєва. Він повідомляв єго, що скликавши раду, хотів вирядити до царя просьбу, аж ось довідав ся, що з єго наказним гетьманом, колишнім полковником чернігівським, заводять ся потайні зносини. По думці Дорошенка Демян походив на тих закутних гетьманчат, що після смерти Богдана Хмельницького, ради своєї власної користи оголошували себе гетьманами і коїли усобицю. Дорошенко прохав Шереметєва, щоб про всі важні справи вдавали ся до него, яко до гетьмана дійсного, а не до наказних і щоб клейнотів військових нікому не віддавано, доки не вернуть ся післанці єго, яких він вирядить до царя після ради. На сей лист Шереметєв відповідав, що з Демяном жадних потайних умов — нема; а Українці лівобережних міст, вдавали ся до царя, щоб він не боронив відбути ся радї, відповідно стародавним козацьким звичаям.

„Тебе, писав Шереметєв, дивують вчинки Демянові, так само і ми дивуємось, що ти пишеш до нас, бажаєш підданства, а листуєш ся з царем турецьким, виражаєш до него своїх післанців і від него до тебе післанці часто їздять, а ти нам про те й не пишеш“. Писав Дорошенко і до Многогрішного, вка-

зував єму, що Україна бідує через розтич; цілий край зруйновано, велику силу Українців позасилано на Сібір і до інших країн царства московського. „Правда, писав він, воно добре діло жити в згоді з Москвою і перебувати під рукою у царя православного, та тільки не з такими умовами, на які пристав Бруховецький“. Дорошенко радив Многогрішному вирядити своїх післанців на раду, що повинна зібратися на першому тижню великого посту в Корсуні. Многогрішний Дорошенків лист, писаний 15 лютого, переслав в Москву і радив, щоб Дорошенкови ні в чому не няли віри, бо він зсилаєть ся з Турками і якісь там умови з ними складає. Запевнюючи, що він готов лити кров за царські вигоди, Демян додавав, що він своїми заходами привів під руку царя московського полковників; київського Солонину і переяславського Думитрашку-Райча.

Ті післанці, що їздили до Москви в січні, не привезли певної відповіді: де збереться рада? Демян радив Ромодановському, що найліпше буде справити раду в Новгороді Сіверському, щоб на раду міг прибути, архієпископ Лазар Баранович, бо се людина старого віку і блага здоров'я его не дасть єму поїхати далеко. Ромодановський відповідав, що цар казав скликати раду в Глухів, куди найзручніше приїхати з інших міст українських; князь зазивав Многогрішного їхати до Глухова, кликати туди полковників, старшину і міщан, він додав, що про все те написано і до Барановича.

Демян послухав ся і 27 лютого приїхав до Глухова. Лазар Баранович писав, що „тяжка путь лякає его недужого, але справа вибору гетьмана, яко Божа справа примушує его поїхати“.

Першого березія приїхали до Глухова і московські післанці. Демян Многогрішний з старшиною і з козаками зустрів їх за три, чи може й за чотири веретви за містом. Князь Ромодановський взяв Демяна до себе в карету. В міській брамі зустрів їх соборний протопопа з попами і міщанами. Повставши з екіпажів післанці познаменувались до чудотворного образу Спаса, що привезли з собою із Сівека; понесли образ в собор, відправили там молебень, а потім князь Ромодановський велів той образ постановити у себе на дворі.

На другий день Демян, удвох з осаулом Гвинтівкою, приїхали до Ромодановського. Князь велів голосно вчитати статті

умови, які повинна була затвердити рада, а потім говорив: „Ви пишете, буцїм то на польському соїмі приражено було благочестивї церкви повернути на костели; але-ж в третїй статтї андруєвської умови виразно стоїть, що Українцям вільно тримати ся грецької релїгїї. Коли-ж Поляки роблять утиск церквам, так наш великий державець накаже своїм заступникам на з'їзді з Поляками домагати ся, щоб утисків не було. Про те, що вчинить з'їзд, гетьман і старшина довідають ся від тих своїх післанців, яких вирядять до з'їзду. Спишіть й дайте вашим післанцям статтї і нам про те скажете, щоб ми повідали про їх великому державцеві. Післанці ваші приходити муть до польських післанців і радити муть ся з ними про ваші війскові справи з волї царя, але-ж з післанцями вони не сидїти муть, бо польскі післанці змагають ся і кажуть, що ніколи не бувало, щоб вкупі з ними сидїли післанці війська запорожського. — Нам заневне відомо, що польскі сенатори писали до Дорошенка і кликали єго заступників на „елекцію“ (вибір короля). А вже-ж, коли кличуть на елекцію, так не забороняють їм там сидїти і місце для них знайдець ся.“

На се Ромодановський відповів: „Заступники царські побалакають про се з заступниками польськими, але тепер про се не можна писати, бо польскі післанці сего не хочуть. От ви прохали, щоб вам у Москві дали дім, де-б кватерували ваші Українці, що приїздити муть в Москву. Отже вибїрїть собі чоловіка значного, розумного і обачного, нехай він живе в тому домі, а ви до него й писати мете про ваші справи, які вам треба буде: він буде вашим заступником. Сего заступника переміняти мете що року“. Архиепископ Баранович приїхав до Глухова з березія. Князь Ромодановський царським іменем спитав архиепископа про єго здоровя; висловив потім, що цар прощає вину українського народу. За се прощення подякували. Потім боярин промовив: „Великий державець, єго царське Величество звелїв, щоб ви, по вашим правам і вольностям, обїбрали собі на гетьмана того, хто вам сподобаєть ся“.

Обозний, судді, полковники і вся старшина і чернь висловили, що гетьманом вибирають Демяна Многогрішного. Ніхто не змагав ся; знати було, що заздальгїдь ще усе було вже готове; знати було, що вибір на радї буде тїлько формою. Тодї почали читати статтї умови, з якою Україна з'єднала ся з ца-

рем на підданство до віку; але коли почали читати, щоб в Переяславі, і в Ніжині, і по інших містах були воеводи і ратні люди, уся рада голосно загомонила.

Старшини змагалися і говорили: „Ми писали до царя, щоб воеводи були тільки в Києві, а в Ніжині і в Переяславі і по інших містах, щоб їх не було; бо воеводи і царські ратні люди заподівають великі кривди“.

Князь Ромодановський на те відповів: „Царю відомо, чого ви прохали, але-ж великий державець наказує, щоб воеводи і ратні люди були і в Ніжині і в Переяславі і по деяких інших містах; се річ потрібна і для тебе, гетьмане, і про всіх Українців, щоб обороняли вас від ворогів, та й під час проїзду до Києва і до тебе, гетьмане, чи сухоходом, чи водою царські люди убезпечати муть проїзжих, а вже-ж не на те воеводи і ратні люди, щоб заподівали людям кривди. Ти, гетьмане, і ви старшина, самі добре тямите, що українські люди легкодухі, усяким баламутством ймуть віри; легко йдуть на всякі влєсливости, до злодїїв пристають, а людий неповинних, що не пристають до їх думок, руйнують. Он, хоч би й Петро Дорошенко! На тим боці Дніпра іменує себе гетьманом і підлягає під султана турецького. Он, Василь Полянський, був у него в Чигирині, так власними очима бачив, як приїздив до него турецький післанець і чув, як Дорошенко признавав себе підданком турецьким. Він і на сей бік Дніпра людий своїх підсилає, та одних по злодїєски влєщує, а других страхом і військовою лякає і примушує приставати під его руку. Вже, чимало міст на сїм боці — тягнуть за ним руку. В Переяславі, і в Ніжині, і по інших містах — руїна; люди порозбігалися куди очі; міста обезлюдніли; коли по тих містах не буде воевод і ратних людий, так не можна буде повертати ся назад тим людям, що повтікали. Дорошенко довідавшись, що воевод і ратних людий там нема, поприсилає своїх задніпрянських козаків і заселить ті міста своїми людьми; тоді поневолі ті міста будуть Дорошковими і він „укупі з собою, приведе їх під руку до султана турецького; тоді тобі, гетьмане, і вей старшині, підуть великі втиски і від Турків, і від хана, і від Дорошенка. Та ще і от що ми вам усім скажемо: цар наш послав до султана свого стольника Опанаса Нестерова, і він казав Туркам, щоб українських міст і Запорожя до себе під руку не

приймали: Турки на те відповідали, що по яких містах не буде царських воевод і ті міста побажають йти під руку до Турка, так він, Турок, їх приймати не. Тобі, гетьмане, і вам, старшина, треба-б над отсім поміркувати тай постерегтись: головніші і важніші міста українські, треба зміцнити в своїх руках, а не попускати в чужі руки, щоб через те самим вам утисків не зазнати і не проливати крові, вертаючи ті міста назад“.

Українці не змагали ся, одначе і згоди на те не дали, а мовили, що про сю річ поміркують і побалакають проміж себе. Почали читати другу статтю. Гетьман нагадав, що прохали царя, щоб Київ не віддавати Полякам, вважаючи на православну віру. Ромодановський на те царським іменем відповів: „Самі ви знаєте, на який термін умовили ся віддати Київ, але через деякі притичини Київ не віддамо, аж доки не з'їдуть ся польські заступники, і на з'їзді побалакаємо про Київ, і про те ви довідаєтесь від своїх післанців. Говорите ви ще про церкви Божі та про благочестиву віру, що утискають уніяти, але про се треба говорити не вам, а правобережцям. Самі ви відаєте, що правобережці ще до андрусівської умови самі відкинули ся від царя, а не цар їх повіддавав; не через чню, як через їх вину і андрусівська умова склала ся“.

Гетьман на се промовив: „Ми запевне знаємо, що правобережці самі пристали до польського короля, і що цар їх не віддавав. Коли на з'їзді прирадіять віддати Київ Полякам, то на те воля царська, аби тільки Поляки не гнобили благочестивої віри і церков Божих на унію не віддавали. Коли віддадуть Київ, так можна буде царю зробити митрополію в Переяславі.

— Зручніше бути митрополії в Чернигові, промовив Лазар Баранович: Чернигів старійше за Переяслава і князівство тут було давнійше.“

Як скінчили читати статті, гетьман мовив: „Не бороніть нам отєї статті взяти до себе; ми їх перечитаємо у себе на дворі й порадимо ся; та які статті здадуть ся нам не відповідними, про те ми напишемо до царя“.

Царські післанці на се згодили ся.

На другий день 4 березія прийшов до Ромодановського обозний Забіла з генеральними осаулами і полковниками і мовив:

„Пан гетьман прислав нас до тебе сказати, що ті статті, що взяв він учора в тебе, він перечитав з усею старшиною. В тих статтях написано, щоб царські воеводи і ратні люди були в Переяславі і по інших наших містах; а ми як перше прохали в царя, так і тепер стоїмо на тому, щоб сего не було. Про отсе і прийшли ми прохати тебе і про інче, що оттут написане“.

Боярин звелів взяти у них просьбу і мовив: „Щоб вивести воевод і ратних людей з ваших міст, так се річ неможлива; а про що інче тут просите, так про те буде до вас відповідь“. Козаки в тій просьбі бажали, щоб зберегало ся козацьке добро; щоб добро убитих на війні козаків переходило їх вдовам; щоб вдови користували ся усіми козацькими пільгами, доки живі, або доки поберуть ся вдруге з не-козаками; прохали, щоб царські гонці не брали силоміць підвод, а вдавали ся по них до міської старшини; щоб козацького війська реєстрового, було не менче 40.000; щоб підчас ворожого нападу, приходила запомога ратними людьми не гаючись; щоб позабирані воеводами підчас колотнечи гармати повертали назад; щоб людям посполитим, вважаючи на заподіяну їм руїну дана була пільга на пять років, а коли через сю пільгу чого бракувати ме на платню реєстровим козакам, так те доложити з царського скарбу.

Тоді-ж таки старшини повідали, що на з'їзд післанців вони вибрали заступниками ніжинського полкового суддю, Хведора Завадзького, Лавріна Артеменка, Леонтия Полуботка і Ярему Яременка.

5 березія прийшли до Ромодановського гетьман і архієпископ Лазар Баранович. Боярин мовив до них: „Був у мене обозний з полковниками і прохали, щоб воевод і ратних людей царських повиводити з Переяслава і з інших ваших міст, за півроку чи за рік, коли ваші лівобережці утихомирять ся і стануть вірно служити нашому цареві; але се річ неможлива, нема що про се й говорити“. Гетьман знов почав балакати про те, як московські воеводи й ратні люди кривдять Українців, лають козаків, крадуть, підпалюють, умисне на те, щоб підчас пожежи зручнійше було красти, тим то козацька старшина і просить, повиводити з України московських воевод

і ратних людей. „Нехай цар буде собі певен, що ми служити мемо єму не вагаючись, і на зраду не підемо.“

Боярин відповів: „Досі ваші козаки і міщане не скаржились до царя на воевод і ратних людей; великий державець наказав, щоб воеводи не втручали ся в ваші права і суди, не тільки в козацькі, але і в міщанські; судіть ся ви собі по вашим стародавним правам і вольностям. Кажете, ви що наші люди крадуть і підпалюють, так і про се ніхто з вас не скаржив ся; а то-б ми нарядили сьлідство і покарали злодіїв. Видима річ, що се ви тепер тільки вигадали на те, щоб спекати ся воевод. Ви собі і в думці не кладіть, щоб ми повиводили ратних людей з ваших міст. Яку убезпеку ви можете дати, що в українських містах ніхто не зрадить, не повіддають міст ворогам і служити муть цареві вірно?“

Гетьман і старшина не тямали, що на се й казати, а боярин мовив далі:

— „Ще й поперед сего гетьман Богдан Хмельницький поєднав ся з нашим царем і до віку служив єму вірно. А потім що стало ся? Були у нас гетьмани: Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Бруховецький; умовляли ся вони, власною рукою підписували умови, заприсягли ся перед сьвятим євангелиєм, кляли ся власними душами, а потім все те позабували тай зрадили. Хиба давно Бруховецький велів побити в містах воевод царських і ратних людей? Ото-ж вбачаючи з вашого боку таку непевність, не можна вже вам няти віри. Ти гетьмане і ви старшина кажете, що берете ся оберегати ваші міста власними людьми. Не можлива се річ: і ми, і ви самі добре тямите і бачите, що коїть ся на тім боці Дніпра по українських містах. Козаки і міщане слухають ся там не тебе, Демяне, а Дорошенка і проти царя ворогують. Коли-б і по тих містах, про які ви кажете, та не було царських людей ратних, то й там було-б те саме, що діють тепер Полтавці, Миргородці й інші. Гетьмане і ви старшина! не здіймайте ви більше речі, щоб повиводити воевод і ратних людей. Самі ви писали через післанців ваших, що в усему покладаєтесь на волю царську. Як всесильний Бог положив цареві на серце, так він і чинити ме. Хиба не так ви писали?“

Архиепископ згодив ся і мовив: „Коли нам чинять утиски, так як-же нам мовчати і не нарікати? Тепер може-б на-

писати в статтях оттак, що ти з нами про сю річ не умовляеш ся; і ви, і ми стоїмо на своєму запекло; але нам не заборонено буде вдати ся до царя, щоб повиводив ратних людей своїх і воевод“.

Ромодановський на се не згодив ся і мовив навідруб: „Про се не тільки писати, але й говорити з вами більш не хочу.“

Прощаючись гетьман мовив: „Сьогодні у вечері ми з старшиною і виборними козаками порадимо ся про се гаразд, а з нашої розмови бачу я й сам, що без воевод і ратних людей не можна“.

Другого дня (6 березія) рано вранці в суботу, другого тижня великого посту, козаки і Ромодановський підписали умову, зложену з 27-ми статей. Великої ваги була на той час стаття 22-я. Від часу Богдана Хмельницького уряд український прямував обмежувати кількість козаків і зробити з них людей привилейованих. Таке прямування перейшло яко спадщина від польської шляхти. Уряд московський сприяв єму, але у народа українського звіку був інший ідеал: щоб на Україні усі були рівними козаками; з народу раз у раз видавали ся такі голови, що змагали ся проти привилеїв, називали себе козаками, збирали ся в купи і безчинствували: переважно то були наймити, люди безземельні, що заробляли собі хліб у багатирів, працюючи по винницях та по салітряних буртах. Козацька старшина раз у раз нарікала, що отся голота заподіває лихо козакам. Тепер почали заводити осібне козацьке військо — компанійське. На перший раз гадали набрати тільки тисячу компанійців і постановити над ними полковника. Обовязком їх буде, спиняти і гамувати посполитих, що перли ся в козаки. Нова інституція небавом розвила ся і всі полковники почали заводити в своїх полках компанійців. Перегодом побачимо, що через кілька років сама старшина запевнила ся, що неминуче треба скасувати сю інституцію; але натомість явили ся охочі або наймити з козаків, а ще більше з чужинців. Відкинувши змагання про вивід воевод, звелено було останні статті завести до зшитків. В усему, здали ся на царську волю, підписали і підписані статті віддали Ромодановському, котрий відповів, що про ті статті, що подали єму, буде ласкава відповідь, тоді як їх подадуть цареві.

Укупі з статтями, що належали до війська запорожського, се-б то козаків, були на раді скомпоновані статті про нїжинських і київських міщан. Місто Нїжин, здаючись на руїну, якої знало під годину останньої уєобиці, прохало собі пільги на 15, а для своєї волости на 5 років; далі прохало затвердити єго давнє право на дохід з торгів, з продажі дегтю, пива і горілки. Міщани за себе і за посполитих прохали, щоб козаки не втручали ся до їхніх розпорядків і не були збірщиками. Того часу по лївобережній Україні багацько було захожих з правого берегу; вони, доки не посідали власними оселями, харчували ся громадським коштом і часом коїли усякі безчинства. Голода, так писали в просьбі, не вдовольняєть ся з своїх заробітків, а силує міщан і селян. Київські міщани прохали більше за себе, щоб визволили їх з обовязку, давати підводи та ослобонили від своєвольних царських людей ратних. Наостанку прохали задля Київа пільги: 5 років не платити податків на царя.

Ромодановський звелів постановити перед собором аналой і положити на него чудотворний образ Спаса, а на столї, біля аналою, положив гетьманську булаву і коругов. Сюди прийшов Демян, старшина, виборні козаки і міщани. Архиепископ голосно прочитав молитву. Ромодановський промовив короткими словами, що по просьбі, привезеній Петром Забілою, великий державець звелів єму боярину бути притомним на радї, котра зібралась, щоб вибрати гетьмана відповідно правам і вольностям українським. Демян Многогрішний тепер тільки формально мусив виконати звичай приймання гетьманського уряду. Петро Забіла підніє до нового гетьмана булаву.

— Я не бажаю гетьманувати, промовив звичайним чином Многогрішний; але, коли військо, уподобавши мене, по своїм правам і вольностям козацьким, вибирає мене на гетьмана, так не можна мені змагати ся і не прийняти булави і корутви. Та тільки я вам задалегідь кажу: до великого державця лївобережна Україна і військо запорожське пристає на віки служити так, як про те списано в статтях, власними руками нашими підписаних. Я обіцяю ся, великому державцеві і єго наступникам, служити вірно, не вагаючись, не зраджуючи і не хочу чинити такої зради, яку вчинили попередні гетьмани.

І ви, котрі будете біля мене, мусите служити єму вірно; жадним баламуцтвам і влєсливостям не йняти віри“.

Обозний Петро Забіла, іменем ради, промовив: „Усеї ми волимо з тобою гетьманом перебувати підданками великого державця і служити єму вірно: в тому готові і заприсягти перед євангелиєю. А ти, Демяне, булаву і коругов від нас приймай і будь нашим гетьманом.“

Демян взяв булаву і коругов, а Ромодановський доручив єму царський універсал на гетьманський уряд. Усеї поздоровляли нового гетьмана. Ромодановський промовив: „Гетьмане, Демяне! будь здоров на гетьманському уряді з усею старшиною і з усім війском запорожським лівого боку Дніпра. Служи великому державцеві вірно, йди до соборної церкви, та там перед чудотворним Спасом і на сьвятій євангелії зложи присягу“.

Демян подякував боярина і мовив: „Ніколи я того не зроблю, що зробив Бруховецький, зрадивши великому державцеві. Я служити му цареві вірно, доки мого віку.“

Тоді голосно перечитали нові статті; боярин спитав ся: чи чули статті? Козаки відповіли, що чули. Тоді всі пішли до церкви і там заприсягли. До присяги приводив архієпископ Лазар Баранович.

Другого дня в неділю архієпископ посьвятив гетьманські клейноти і промовив до нового гетьмана напучення.

8 березія Ромодановський послав в Москву звістку, що рада скінчила ся; не потаїв ся і з тим, що козаки налягали, але він відмовив, щоб повиводити з України воевод і ратних людей. Того-ж дня і гетьман післав лист до царя, запевняв, що служити ме вірно, не відважив ся писати про вивід воевод і ратних людей, а благав звеліти, щоб військо московське допомогало Україні, коли нападуть на неї вороги. Боярин послав накази до воевод в Чернигів, в Ніжин і в Переяслав, щоб там поприводили до присяги козаків і міщан. А 9 березія Ромодановський вдав ся з листом до Дорошенка, писав, що гетьмана вже вибрали і прохав вернути на правий бік тих своєвольців, що попереходили на лівобереже. Тоді-ж таки і Баранович написав до Дорошенка, що як би то воно було добре, коли-б уся Україна була під рукою царя православного, а бути їй під Турком, се просто лихо: „У них, у Турків,

є віщовання, що пропадуть вони від руського народу, дай Боже се швидче! На сю справу нехай Господь підійме військо запорожське. Писав до Дорошенка і новий гетьман, що як би то воно добре було, коли-б ото увесь український народ був під рукою одного монархи, та мабуть нема на те волі Божої. „Живи-ж з нами по приятельски. Перебуваючи нам під царем московським, а вам під королем польським — треба жити в згоді“. Многогрішний прохав Дорошенка, вивести з лівобережної України своє військо, а коли того не вчинить, так він з своїм та з царським військом виженуть геть „не любих гостей“. Написав новий гетьман і до непокірливого єму лубенського полковника, напучував єго відцурати ся від Дорошенка, пристати під регімент єго, Демяна, і заприсягти на підданство цареві; а не то „нехай же не дивуєть ся, коли станеть ся, що небудь прикре“.

8 березія Ромодановський звичайно зробив гетьману, старшині і полковникам подарунки соболями, а вони єму подарували коний. Потім він рушив з Глухова, а гетьман і старшина провели єго з веретви за місто.

V.

Хоч яким осоружним повинен був показати ся Дорошенкови вибір Многогрішного; але московський уряд вдавав з себе, що приятелює з правобережним гетьманом. В листі до него 26 лютого, цар хвалив єго за те, що не повідавав Татарам полонених воєвод і прохав, визволити їх з полону. В березолі архимандрита київо-печерської лаври Гізель післав в подарунок до царя Олексія свою книжку: „Мир чоловіка з Богом“, і захожував ся прихилити царя до митрополіти Осипа Тукальського, Дорошенкового приятеля. Гізель писав до царя: „Накажи отсего доброго мужа посадовити на митрополию в Київі і вчинити відповідно єго сану пошанованне. Сподіваю ся, що тоді між козаками вагання не буде і не тягти муть вони до поєднання з Турками, тай для вашого величества він буде потрібен: чоловік він вельми вчений, розумний, зазнав на собі всякого гнобительства і покліпу іновірних“. Пильнував Гізель тоді-ж таки помирити з Тукальським і архієпископа

Лазаря Барановича: листами він докоряв его, за те, що під'южував проти Тукальського царя Олексія і московських державних урядників, а по своїй єпархії заборонив молити ся за митрополіту Тукальського; тимчасом митрополіта завсїди на богослуженню поминав Лазаря. Гізель запевняв, що Тукальський щиро бажає з'єднання правобережної України з Московщиною. І сам Тукальський 10 квітня, просячи царя Олексія, щоб не змагав ся осїсти ся ему в своїй митрополії, сипав бажання, щоб увесь український народ, що перебуває під рукою Польщи, з'єднав ся з Московщиною, зберігши свої споконвічні права і звичаї.

Одначе такі приятні відносини до московської держави не відповідали заходам тодішньої московської політики. Дорошенко і Тукальський хоч і висловлювали бажання слухати ся царя, але нехтували андрусівську умову; бо вона розпаявала політичну і урядову єдність обох половин України. А Москва, вважаючи Дніпер межею між московською державою і Польщею, не хотїла й чути про народне змагання, щоб Україна була єдиною. Найщирїйшим бажанням Дорошенка і Тукальського було, щоб козацтво, і з ним уся Україна, перебуваючи під рукою царя московського, нестеменно користувались своїми національними правами і звичаями. Отже уряд московський міркував собі, що інче: в его була думка підбити під себе Україну так, щоб повагом знівечити геть чисто усї ріжницї між нею і Московщиною. Москва рахувала, що коли по Україні панувати ме нестеменно її народно-національний лад, так вона не буде міцно з'єднана з Московщиною і такий, чи інший захід московського уряду може збентежити Україну і викликати зраду. Досьвіди політичного вагання зміцнили в Москві думку, що Українцям не треба няти віри; тим то і не могли придбати собі прихильности в Москві ті Українці, що були завзятими прихильниками національних прав. Тукальського в Москві уважали, що він прихильник Дорошенка, людина така, що висше над усе становить добро свого рідного краю; отому то й не могли Москалі згодити ся, щоб він переїхав до Київа і вигадали такі причини: що, мов, між урядами московським і польським умовлено справити з'їзд заступників і там радити муть ся про Київ; що на тому з'їзді прирадять, про те оповістять митрополіту.

Хоч Дорошенко Москві, а Москва Дорошенкови показувала приязнь, але щирости між ними зовсім не було. Дорошенко не няв віри Москві через те, що сама-ж таки вона і під'юдила Бруховецького прохати у неї, вирядити на Україну воевод, а коли народ сам розправив ся з тими воеводами, так вона-ж, Москва, і слухати не хотіла бажання народного, щоб повиводити воевод з України. Москва не няла віри Дорошенкови через те, що до неї приходили звістки, що Дорошенко якось не певне стосуєть ся до султана турецького. У Дорошенка, 12 березія, була коло Корсуна*) рада, біля річки Росави; і про се дійшли в Москву непевні звістки; з них Москва виводила, що правобережна Україна має на думці поєднати ся з Туреччиною. Рада та стояла 10 день: там зібрало ся чоловіка з п'ятьсот козаків правобережних та чоловіка з двадцять з полків лівобережних. Шереметев підслав туди київських козаків, і вони-б то між лівобережними бачили лубенського полковника Гамалію і одинацять запорожців. З Дорошенком був на раді і турецький післанець, котрого гетьман в Чигирині три дні шанував бенкетами і стрільбою. На раді перечитали грамоту, привезену отсим післанцем; цар турецький умовляв, щоб українська земля пристала до Туреччини на такому праві, як земля волоська. Козакам се подобало ся. Рада прирадила лишити ся в приязни з Турками, одначе не заприсягали на се.

В квітні вирядили в Москву генерального суддю Івана Самійловича, щоб затвердити чолобитну, зложену на глухівських статтях. Він привіз звістку, що Дорошенко, відкинувшись від християнського державця, короля польского, пристав до турецького султана, котрий подарував єму фезезь; ту фезезь Дорошенко надівав на раді в Корсуні. Щоб запевнити, що се правда, привезли в Москву того козака, що особисто бачив і чув усе, що діяло ся на раді у Дорошенка. Дорошеник писар, Буркевич, листуючись з Демяном, признавав ся, що вони правобережці справді пристають до царя турецького, але-ж се не значить, що вони наосьліп закладають свої шиї в турецьке ярмо; а чинять се вони на те, щоб спекати ся

*) Місточко в Київщині.

раз-у-разних нападів татарських. „Татари, писав він вдаючи з себе наших приятелів, руйнують наш край; тисячами забирають людей наших в полон, а монархи християнські не ла-скаві до козаків, будують проти них фортеці; не дають нам волі воювати і шкодять сами собі, хоч і гадають, що ніби їм з того якась користь є. Цар турецький, ледві чи не цілим світом орудує; війську своєму платить добре, харчі дає добрі, та Турки ліпше за всіх знають, як треба людьми і землями орудувати“.

Тоді-ж привезено в приказ умови зложені Дорошенком з Туреччиною. З початку в тих статтях стояло: що Дорошенко єднасть ся з Туреччиною прикладом славної памяти Богдана Хмельницького. Коли треба буде, козаки готові стоять за султана проти всякого ворога і просять султана, щоб і він наказав своїм війскам: кримським, черкеським, нагайським, буджацьким, приходити на поміч козакам і під той час бути під рукою гетьмана так само наче козацьке військо. Султан на доказ спілки пришле гетьманови коругов, що по турецьки зоветь ся „туй“ і булаву. Далі в умові козаки говорили, що вони не хочуть бути ні невольниками, ні данниками, але жадають лишити ся людьми вольними, неподаткованими. Війска турецькі і татарські, входячи на Україну, не мають права будувати мечети, неповинні руйнувати й грабувати українських церков, або повертати їх на мечети; так само неповинні грабувати добро приватне, пустошити міста і полоняти людей, а хто таке чинити ме, того можно убити. Так само, що й до Волохів і до Молдавіян, що приходити муть на Україну. Попи українські повинні залежати від царгородського патриарха, а правити ме ними митрополїта, постановлений з волі гетьмана. Ніхто не може зсадити гетьмана, доки він живий, з єго уряду, а коли хто з козаків почне скликати зборища проти него, так ми всі одностайне встанемо на ворогів гетьмана. Хоч народ український поділив ся між двома державами, але-ж усі Українці тримають ся віри єдиної з Греками, навіть поза межами України за дванадцять миль від Києва к Перемишлю і Самбору з одного боку; з другого боку до річки Висли; з третього до Минска, а з четвертого до Сівська і Путивля. Сподіваємо ся, що усі козаки, будуть

заодно з нами, а гетьман, з Божою помічю, піклувати меть ся, щоб визволити з неволі усіх Українців і всі вони неповинні лиходійствувати проти султана і хана татарського. Коли-ж ті, що поприставали до Поляків або до Москви, будуть примушені своїми державцями чинити лихо тим людям, що під рукою царя турецького, так ми обіцяємось не держати з ними жадної спілки і будемо силою змагати ся проти них. Козаки нехай не нападають на турецьких підданків, що живуть біля річок: Деркуса і Бога і поблизу міста Сочави. Так як наш народ інакше не вміє говорити, як мовою рідною, то гетьман просить, щоб післанці турецькі вміли говорити по українськи. Орді татарській, що приходить ме підчас війни на Україну, не можна ставати постоем по селах і містах, де вона сама схоче і забирати у людей, що захоче, а мується вона перебувати там, де скаже гетьман і вдовольняти ся тими харчами, які положить гетьман; так само й козаки, коли їх покличуть на заемогу султанови, мусять контентувати ся з того, на що султан призоветь. Коли козак судити меть ся з Турком, то кожен з них відповідає перед своєю старшиною і караєть ся відповідно своєму вчинку. Султан турецький і хан татарський не порозумівшись з гетьманом і з війском запорожським неповинні умовляти ся з сусідними і близькими державцями, найпаче з царем московським і з королем польським. Коли-ж султан турецький, або хан татарський складуть умову з ворогами України, або з ким іншим таку, що буде шкодливою війску запорожському, то гетьман таку умову вважати ме нікчемною. Коли військо запорожське за підмогою Турків добуде собі яке місто чи село, то воно лишить ся під рукою гетьмана, а не Туреччини і залога турецька не повинна там бути.

Отея умова не була обмежована тільки самою лишень Україною і тим, що безпосередно чепляла ся до неї: козаки вимагали ще дечого і для благочестивої церкви поза Україною в межах турецької держави: вимагали, щоб патріярху царгородського вибирав собор архиереїв і щоб кожен патріярха нестеменно перебував в своєму сані до віку, а хто з духовних відважить ся підкупом та хабарями добивати ся сего сану, того треба карати. Щоб убезпечити силу сеї умови, в кінці її було постановлено: коли-б султан, або хан не схотіли дер-

жати отсю умову в її істинному розумінню ; або-ж загадали ся повернути козаків на своїх підданих або данників, або коли-б вони забажали по своєму схочу зсадити гетьмана, а натомість посадити кого іншого, або руйнувати монастирі і церкви, будувати мечети, переміняти митрополітів, забирати з українського народу харчі, ячмінь, овес, дрова і т. ін. або взагалі заходились би чинити, що невідповідне отсій умові, то гетьман і військо запорожське піклувати муть ся про себе іншими заходами, але не воюючи проти султана, не здіймаючи рук проти Туреччини ворожим звичаєм, хіба вже до того примусять їх воєнні вчинки, Турків або Татар.

Трудно тепер запевне сказати, чи отся умова була дійсною ; певне тільки те, що її скомпонували Українці і знати з неї, чого жадали тоді задля України ті люди, яких не вдовольняла тоді політична доля України і які кидали ся скрізь, де тільки на їх думку, здавало ся, можна запобігти помочи, щоб виконати заповітну думку про політичну самостійність України.

Москва, одержавши від Многогрішного отєї звістки, була задовольнена тодішнім урядом лівобережним, випустила з Сибіру позасиланих туди Українців за час Бруховецького і обіцяла ся визволити і останніх. Не так легко виконали вони обіцянку цареві про возворот на Україну позабираних Москалями гармат і церковних речей : довго ще переписувались про се, кілька разів гетьман скаржив ся то на того, то на сего воеводу за невозворот.

З'єднанням Дорошенка з Туреччиною не спекав ся правобережний гетьман від суперника. Марне турецькі післанці, після корсунської ради, усовіщували хана, щоб жив в згоді з Дорошенком. Хан не слухав ся їх поради і не вважав на гнів турецького султана. Дорошенко після корсунської ради вирядив на Запороже своїх післанців ; але кошовий звелів їх повішати на вербах. Суховієнко, після того як побив єго Сірко, етратив був і своє гетьманство і свою вагу ; але 25 квітня, 1660 року, на раді біля річки Чортомлика, Запорожці знов обібрали єго на гетьмана. З полків лівобережних були ще заодно з Суховієнком полтавський, миргородський і лубенський. На Січі укупі з Суховієнком перебував тоді і здружив ся з ним прилуцький полковник Лазар Горленко. В Прилуці

скоїла ся ворохобня: якийсь Іван Кошовий прогнав Горленка з полковницького уряду, а сам став полковникувати небавом і ґо прогнали; замість ґо став полковником Маценко. Горленко перебував собі у Суховієнка і листом до Маценка підмовляв ґо, пристати до Суховієнка. Такі підмови по полків прилуцького і переяславського посилав і хан Адиль Гирей. Переяславський полковник Думитрашко Райч, котрий не що давно пристав до царя, тепереньки знов став потурати Суховієнкови і зєлати ся з ним. Демян Многогрішний — таким чином — бачив, що власть ґо меншає, що він опинив ся на перехрестному огні і муєть він міряти ся і з Суховієнком і з Дорошенком; царських ратних людей жадним чином не міг він випрохати, тим то і взяв ся він до приятельських зносин з Суховієнком. Демян листовне усовіщував Суховієнка і все товариство сїчове — відцурати ся від Татар і пристати під руку царя московського.

На Демянове щастє Суховієнко мало був прихильним до такої поради; але він бажав спершу упорати ся з Дорошенком. Дорошенко нещодавно побідив ґо і він на него за те вельми реметвував. Після свого вибору вдруге на гетьмана, Суховієнко спершу писав Дорошенкови, щоб він прибув на Січ і привіз клейноти гетьманські, що забрав у Бруховецького, тай покорив ся волі війська запорожського, котрому належало вольними голосами вибирати гетьмана. Коли-ж він змагати меть ся, не послухає, так Суховієнко похваляв ся йти на него війською з Татарами.

Через се Дорошенко знов сподївав ся на нові заходи Суховієнка проти него. Тодї саме уряд московський знов прислав до него просьбу, визволити полонених воевод. Дорошенко відповідав, що радійший би він, давно се вчинити, але без волї ради того не сьміє: жінки, брати і діти тих Українців, що московський уряд позапроторував в далекі кутки своєї держави, раз у раз намагають ся, щоб не визволяв полонених Москалів доти, доки не будуть визволені Українці. Одначе з тих бранців, що були в Чигиринї, Дорошенко випустив Приклонського, Огарєва і Скуратова, визволив і жіноцтво полонене з родинами воевод, випустив і дочку Бруховецького; жінки останнього тодї вже не було на сьвітї. На Великдень Дорошенко велїв розкувати і інчих бранців; дозволив їм ходити на волї; але хто ґо

зна, через що інші, а між ними й сестра Бруховецького, сиділи в тюрмі. В маю знов прийшов до Дорошенка лист з Москви: прохано знов про визволення бранців; і на сей раз Дорошенко не вволив волі московського уряду, навпаки — вряжав своїх підручників на лівобережжя, бунтувати народ. Дві ватаги охочих козаків — одна під проводом колишнього лубенського полковника Григорія Гамалії; друга під рукою Дорошенкового осаули Манжоса переправили ся через Дніпер і заходжували ся добути Лубни. Вони умовляли Лубенців, знов прийняти до себе Гамалію за полковника. Лубенці не послухали ся і відповідали: „Дорошенко заприсягав турецькому султанови, вбрав ся в жупан, що прислав султан і цілував султанову грамоту і Гамалія з ним робив теж саме. Не хочемо ми его“. Вибраний Лубенцями на полковника Пилип Плис прислав до Многогрішного оповістити, що він з своїми полчанами пристає під руку царя московського. Перегодом побачимо, що се була сама лишень примана. Полковник полтавський Кублицький теж почав був схиляти ся на московську сторону, але через кілька день замість него став полковникувати Филон Гаркуша і повернув ся до Демяна вороже і різко. Полковник миргородський Гладченко уперто стояв за Дорошенка. Одначе-ж Полтавці і Миргородці, ворогуючи проти Многогрішного, тримали ся Суховієнка, а не Дорошенка.

В Київі стала ся переміна: Шереметєва Москва забрала, замість него посадили князя Григорія Козловського. Новий воєвода повідомляв московський уряд, що в Київі бракує ратних людей; а тимчасом підходить термін, щоб, відповідно андрусівській умові, віддати Київ Полякам: можна сподівати ся, що Поляки заходять ся захопити Київ. Над Україною — все більш та більш густійшали хмари. Тревожили ся тоді й царські воєводи, що перебували по містах на Україні, а царські ратні люди усе втікали, та втікали з війська. Воєводи жахали ся, що коли нападе ворог, то ні з ким буде обороняти ся. Все отсе були такі обставини, що не сприяли утихомирити ся Україні, не сприяли вони й гетьманови Демяну Многогрішному зміцнити свою власть.

VI.

Знаємо вже, що багацько разів уряд московський посилав гонців до Дорошенка вимагати, щоб визволив тих воєвод, що перебували в неволі. За тим самим приїхав до него в липні р. 1669 і стрілецький голова Шилов. Гетьман мовив до него: „Цар випустив з неволі мого брата Грицька, а я після того випустив більш як сотню Москалів-бранців; а останніх ще досі не випустив: стало ся так не з моєї волі; з слізми в очах про се благають жінки і діти тих Українців, що й досі сидять в неволі в московській державі. Але нині на бажання великого державця випущу і їх.“ Зараз же Дорошенко казав розкувати трох чоловіка і віддав їх Шилову; потім коли виїздив Шилов, так укупі з ним вирядив до Києва Федора Коробку, котрий привіз туди 27 чоловіка полонених „служилых“ Москалів і 9 боярських слуг. Стало ся се тоді саме, як Татари, що запомагали Суховієнкови підходили до Чигирина. Отаким чином Дорошенко бажав вдруге довести, що він пильнує догодити цареві московському саме під ту годину, коли супротивник загрожує єму самому. Випустивши воєвод, Дорошенко виходив на бій з Татарами, та не сила єго була і мусив він вернути ся і відійшов до річки Росави. Тут напав на него Суховієнко з Запорозжцями. Тоді Суховієнко уважав, що за ними більша сила ніж за Дорошенком; за ним були Запорожці, а на лівобережжі полки: полтавський, миргородський і лубенський; останній не що давно пристав був до царя, але знов перейшов до Суховієнка. Більш завсе бадьорила Суховієнка певність в тому, що значна сила правобережців покине Дорошенка і пристане до него, бо за приятелювання Дорошенка з Турками починали ся вже поміж козаків нарікання. Правобережці гомоніли: „Як же се так: Дорошенко без призову усеєго війська добиваєть ся собі пановання, виправляє собі вічного гетьмановання, тим самим він повертає Україну на підданство до царя бусурманського. Як же з того не боліти серцю у всякого, хто родив ся християнином!“ Тоді саме, як Суховієнко йшов на Дорошенка, сей сподівав ся від султана через післанця клейнотів: булаву, бунчук і хоругов; але післанцєви не можна було зручно швидко прибути; він зупинив ся у Цекунівці по той бік Дністра. З Дорошенком були

полки черкаський, чигиринський, канівський і білоцерківський, а інші правобережні полки: уманський, кальницький, паволоцький і корсунський пристали до Суховієнка і вимагали, щоб замість Дорошенка знов вибрати гетьмана вольними голосами, вважаючи Дорошенка за відметчика. Мусив Суховієнко послухати ся маси козаків і рушив до Уманя,*) щоб там скликати раду. На отей раді козаки приневолили Суховієнка відректи ся від гетьмановання, бо й він, так само як і Дорошенко став гетьманом не по правді. Суховієнко положив булаву, сподіваючись, мабуть, знов добути її. Був на отей раді і Юрий Хмельниченко, що він тоді вже розстриг ся з ченців. Не відомо, чи пильнував він тут, щоб его знов вернули на гетьманство, чи тільки допевняв ся, возвороту батьківських маєтностей і скарбів, як про се повідає одна звістка. Але не ему і не Суховієнкови рада доручила гетьманську булаву, а уманському полковникови Михайлу Ханенкови. Ханенко заприсяг ся „за вольности стояти і оплакану Україну, скільки Бог поможе, обороняти.“

16 липня новий гетьман Ханенко, писав до Многогрішного і до перяславського полковника Думитрашка-Райча, щоб дали ему запомоги проти Дорошенка.

У Дорошенка було ще стілько козацького війська, що він не мав на думці піддавати ся уманській раді. Тай на лівім боці Дніпра справа его стояла ще не погано. З свого табору біля річки Росави Дорошенко рушив до Канева: як переправляв ся він через ріку Рось,**) біля села Кононки, на него напала орда татарська і мусив він пять тижднів просидіти в облозі аж докіль ті турецькі післанці, що йшли до него від султана і зупинили ся за Дністром, не звеліли орді іменем султана, не займати Дорошенка. Тоді Дорошенко рушив до Уманя, вмовляючи козаків корити ся ему. Коли він дійшов до Уманя, прибув туди і післанець турецький Кападжи-Баша: він доручив Дорошенкови клейноти, що прислав султан: булаву, бунчук і шаблю досипану коштовними самоцвїтами. В султановому універсалі стояло: „Господь звелїв

*) Нині повітове місто в Київщині.

***) Правобережна дотока Дніправа.

нам чинити ласку до всіх, що стукають ся в двері батьків наших, дідів і прадідів. Ви писали до нас, що військо запорожське по сім і по тім боці Дніпра за порадою усеї старшини і народу препоручило тобі, старшому гетьманови Дорошенкови, щоб ти з'явив нам, що вони бажають бути у нашому підданстві і служити мені так само, як служать господарі православні волоеський і мультанський, а я щоб держав вас в ласці і обороняв. Посилаю до вас бунчук і коругов, не яко ознаки підданства, а яко лишень доказ приятельства на острах ворогів. Приняв я вас і ваших людей на те, щоб земля ваша перебувала спокійне і щоб ніхто її не спустошував. Петро Дорошенко повинен клятьбу свою додержати і слова свого не ламати і служити мені по правді, а я за него з старшиною і народом, з усіма містами і землями по правді по щирій, як власних, заступати му ся. Не хочу з вас жадної роботи, відбутків і податків, наділяю вас усякими вольностями, аби тільки ви, коли мені треба буде, з гетьманом йшли туди, куди буде сказано вам. Хана кримського і Татар буджацьких і нагайських, і господарів, і башів і всіх слуг моїх не бійте ся. Хан кримський з своїм війском — слуга мій і Петро Дорошенко з війском запорожським — теж мій слуга; нехай же обидва проміж себе міцне братерство тримають. Нехай Дорошенко брата свого до Криму вирядить, а хан кримський дасть йому значних аманатів. Хан кримський до війська запорожського жадним чином не втручати меть ся. Військо запорожське повинно вирядити до нас свого заступника. Коли не зрушати мете сеї умови, усім вам і землі вашій буду обороною; усіх вас під крила свої приймаю і що я сказав, так слову своєму не змилю“.

По наказу післанця турецького, та орда, що була біля Суховієнка і біля Ханенка вибрала ся до Криму. Уманці, не згоджуючись на Дорошенкове бажання, щоб він увійшов з війском в Умань, спорудили між Ханенком і Дорошенком ось яку умову: Ханенк повинен прибути на раду до Чигирина і отся рада розсудить змагання між двома гетьманами.

Дорошенко відступив згід Уманя. У Ханенка-ж не було думки, покорити ся присуду Уманців і йти до Чигирина, судити ся з Дорошенком: він рушив на Запороже, а звідтіл майнув до Криму, розживати ся на запомогу проти Дорошенка.

татарські солтани і мурзи не геть-то бояли ся падішаха і швидко погодили ся з Ханенком.

Небавом Ханенко з Татарами знов показав ся на Україні. З ним був і Юрко Хмельниченко. У Дорошенка, опріч козаків, були ще Татари білогородської орди, що вирядив до него баша силістрійський. Вороги зустріли ся біля Стеблева.¹⁾ В бою Дорошенкова сторона не встояла і заперла ся у Стеблеві. Тоді ратувати его несподівано з'явив ся Сірко, невтомимий і непримирений ворог Кримців. Сірко прибув з свіжою ордою білгородською; прогнав зпід Стеблева Ханенківців і визволив Дорошенка. І потім Сірко з Дорошенком стежили ворогів своїх аж до Уманя. Ханенко і Суховієнко встигли утікати на Січ; а Хмельниченка полонили білгородські Татари і, яко бранця, випровадили до Царгороду; тут салтан звелів закинути его в едікул (семибашенний острог).

Добувши Умань, Дорошенко розстановив вартувати тут Татар, а сам повернув до Канева, давши своєму війську два тижні спочину і оповістивши, що має на думці з козаками і ордою білгородською рушити на лівий берег Дніпра.

Одначе сам він туди не пішов, а вирядив 500 козаків і з тисячу Татар, наказавши ще прямувати на Ромен,²⁾ запомагати Гамалії і Манжосу. Перегодом з наказним гетьманом Корицьким, Дорошенко вирядив туди нове військо, при котрому були Петрів брат Андрій, полковники Гоголь і Богун; здасть ся, се був син знаменитого Богуна, скараного на горло біля Глухова. Вони встигли взяти гору над тим війском, що вирядив проти них Демян. Многогрішний, боячись, щоб не начала на него більша сила Дорошенківців, прохав царя, щоб звелів боярину Ромодановському дати ему за помосу, але не дочекав він її. Нарікаючи на московських воєвод, що вони такі воловоди, мусив Демян йти проти ворога з власними силами. Він скликав усі полки, що корили ся ему: нїжинський, прилуцький, чернігівський, стародубський і переяславський, та ще під проводом Мурашки, полк найманців і з ними прий-

¹⁾ Містечко в Київщині.

²⁾ Нині повітове місто в Полтавщині.

шов до місточка Чернух.¹⁾ Людність зустріла его тут з хлібом-сіллю. Піддали ся ему місточка Городище¹⁾ і Курянка.¹⁾ Демян рушив далі на Лохвицю.²⁾ Не доходячи пять верстов до Лохвиці, зустрів Дорошенкових ватажків Корицького, Гоголя і Гамалію: з миргородськими, лубенськими і полтавськими полчанами і з трома тисячами Татар білогородських. Розпочали бій. Гору взяв Демян і гораздливо дійшов до Ромен. Роменці піддали ся. На думці у гетьмана було йти далі і брати непокірливі для царя міста; але війску его бракувало достатків; та й країна була вельми спустошена. Козаки ремствували. Многогрішний мусив їх розпустити. Товариш Ромодановського прибув вже тоді, як козаки були розпущені; одначе Корицький і Гоголь, довідавшись, що прибуло царське військо, вернули ся за Дніпер.

Одначе до повного торжества Демяну Многогрішному було ще далеко: хоч ему й поталанило взяти кілька невеличких міст, але в лубенському і переяславському полках велика більшість міст і місточок завзято стояли за Дорошенка і між ними сотенні міста Пирятин і Золотоноша³⁾ не вважали на усовіщування Многогрішного і Думитрашки-Райча. Були у Демяна і потайні вороги: сумський⁴⁾ полковник Герасим Кондратів був оден з них. Демян жалів ся, що сей полковник сам хоче стати гетьманом і рие під его Демяна, листуючись з ворожими до гетьмана полковниками. Не вельми покладали ся Українці і на прихильність Москви до Многогрішного. Дорошенко, почувши, що Демян сподіваєть ся на московську силу, мовив: „Ну, се плоха надія! Москалі люди непевні; сьогодні заберуть Ромен, потім Миргород; далі Полтаву;⁵⁾ тоді Демяна їм не треба буде і вони его зсадять з гетьманства.“

Дорошенко хоч і воював проти Многогрішного, одначе і листував ся з ним. Дорошенкові зносини з Туреччиною і присяга на підданство турецькому султанови скрізь вже стали

¹⁾ Всі три місточка в Лохвицькому повіті.

²⁾ Лохвиця повітове місто в Полтавщині.

³⁾ Нині повітове місто в Полтавщині.

⁴⁾ Суми повітове місто в Харківщині.

⁵⁾ Губернське місто в Полтавщині; стоїть на правому боці річки Ворскли, дотоки Дніпрової.

відомими, але Дорошенко пильнував потаїти їх від Українців до якогось часу і в листі до Многогрішного докоряв ему, що він йме віри тим дурним пащикованиям, які про него, Дорошенка, плетуть его вороги. „Не станеть ся того ніколи, щоб я любу свою Україну хотів запродати в підданство до царя турецького: не було сего у мене з роду й на думці“. А супротивник Дорошенків Ханенко усіма заходами підлабузнював ся до Многогрішного, аби підбити его на те, щоб укупі з ним воював проти Дорошенка; Многогрішний повідомляючи про се московський уряд, додавав, що на его думку, ліпше буде обороняти власний край, ніж втручати ся в справи по землях Речи Посполитої. Така думка подобала ся в Москві, бо вона припадала до основного погляду тодішньої політики московської; тим то цар в листі 20 листопаду до Многогрішного — казав не давати запомогу Ханенкови, а оберегати спокій на лівобережю.

В грудні р. 1669 гетьмана Многогрішного збентежив ось який випадок. З тої комісії заступників, що зібрала ся провести межі між Московщиною і Польщею відповідно андрусівській умові, переїздив через Україну прапорщик Тадій з якимсь Поляком: вони везли лист до Дорошенка та по дорозі заїздили до архиєпископа Лазаря Барановича і до гетьмана Многогрішного і повідали їм, що комісія буде і в Києві і козаки повинні вдати ся до короля з просьбою про свої справи. Многогрішного, чоловіка палкого, ся звістка обурила: „Чому се так, мовив він, що ви їдете через царську державу і везете лист до Дорошенка, а до мене й нема листу від заступників в комісії? Дорошенка в листі іменують гетьманом обох сторін Дніпра, мене-ж гетьманом не іменують, а хочуть, щоб я їхав з просьбою до короля“. Демян так розгнівав ся, що хапав ся за шаблю і кричав: „До віку сего не буде! не зарікаємо ся класти наші шаблі на польські шиї, як і перш було. Раз я з війском запорожеським запряг ся цареві, то ми усі полягати за него готові, а до польського короля нічого нам їздити.“

Післанців відпустили. Переїздячи через міста, вони розповсюджували списки з зазиву, що закликав Українців взяти участь в комісії. Заступники: польський — Ян Глинський а московський Ордин-Нащокін з товаришами підсоглашали духовних

і світських людей України, щоб вирядили до них нараду виборних, обібравши про те людей певних, таких, щоб до чужих не горнули ся. А до гетьмана Дорошенка вислано такий лист: „Хоча й кружає чутка, будім то гетьман Дорошенко, не будучи певен в ласці і любови християнських державців, хилить ся під оборону чужовірну, одначе такий чутці ми віри не ймемо і гадаємо, що не знайдець ся такого нечестивого християнина, щоб душу свою, визволену Христовою кровю, продавав доброхіть ворогам сьвятого хреста. Великий державець, его королівське величество і Річ посполита корони польської і великого князівства литовського вибачають усім козакам по обох боках Дніпра їх провинности, аби козаки, по оповістці короля польського і царя московського, або одного кого з них, прийнявши вдячно отсю ласку, відцурали ся ворогів сьвятого хреста, жадної ради з ними не держали і не посьміли-б більш з ними єднати ся, а вирядили-б до короля своїх післанців і через них запевнили в своїй слухняности.“ Отсей зазив, справді таки скомпонований невиразно і збвичиво, завдав гетьманови Многогрішному великого смутку. Побачившись з архієпископом Лазарем, гетьман казав: „Обібрали мене на гетьмана в царській вітчизні, а тепер через его вітчизну переходять універзали без мого відому; та ще й усім козакам вказують стежку до короля. А нам яка стежка може бути до короля на рівні з правобережними козаками?! Ми доброхіть вибрали собі державцем царя православного. Коли чим прогрішимо перед Богом і перед ним, так він же нас і вибачить. Що-ж? Хиба цар віддасть нас Полягам? Еге! але у нас з ними многолітна війна була! ми їх прогнали з України, з доброї нашої волі пристали до царя московського і волимо жити при наших вольностях і вмирати за царя. Ти, сьвятителю! запевняв, що цар оборонятиме нас від ворогів, а як нас обороняють? Татарська орда почала руїну справляти по нашій землі, а ми ціле літо не допросимо ся у царя запомоги! а тепер він же нас королю віддає.“

Про отсю бесіду Лазар писав в Москву 30 листопада і додав, що дійсне проїзжі люди розповсюджували зазив до духовних і світських людей і задля того народ злякав ся, що цар відступає лівобережну Україну Польщі. Справу виясувала гетьманови тільки царська грамота, писана 27 грудня.

В грамоті було написано, що хоч в польских містах, назначених Дорошенкови, не було згадано про гетьмана Демяна, так се єдине через те, що він, Демян, з усім війском запорожським служить цареві вірно, жадних зносин з бусурманами не провадить і розводити єго ні з ким; а що було писано про заступників до короля, так те личить до правобережної України. Післанцєви Лазаря Барановича, ігуменови Шаркевичу, при самому царю було вчитано, що з ласки Божої ніхто не спроможеть ся лівобережну Україну зпід царської руки вирвати і в тому нехай він, гетьман, буде певен.

Цар наказав гетьманови Многогрішному, щоб подав відомість про ті страти, які заподіяно через Дорошенка лівобережній Україні і повідомити, які міста в полках лубенському, миргородському і в полтавському стоять ще за Дорошенка? Гетьман відповів, що не стане людської снаги списати усе те, що попалено і зрахувати усіх людей полонених під Дорошенків час у неволю бусурменську; страти вийшло-б на кілька мілїонів. А під рукою Дорошенка р. 1670 були ще міста: 1. лубенського полку: Лубни, Пирятин, Сенча, Лохвиця, Яблонів, Лукомля і Ярошин; а перейшли з того полку під руку царя: Городище, Курянка, Чернуха, Глинськ, Ромен і Сьміла. 2. З полку полтавського були під Дорошенком: Полтава, Зіньків, Лютинка, Ковалівка, Бурки, Баранівка, Шишак, Яреськи, Богачка, Білоцерківка, Балаклійка, Опошня, Решетилівка, Санжарів старий і новий, Каменка, Переволочна і Кобеляки. 3. З полку миргородського: Гадяч, Рашівка, Комишна, Сорочинці, Уцтивиця, Миргород і Хорол; та опріч того міста, що стоять на лівому березі Дніпра, але приписані до правобережних полків — до чигиринського: Остапе, Голтва, Мончелійка, Омельник, Потоки, Калєбарда, Кременчуг, Чигирин, Дуброва і Єремївка; до черкаського: Ірклїїв, Кропивна, Золотоноша, Домонтів і Пещана а до канївського: Бубнів і Богусева Слобідка.

Звідєїль знати, що гетьманська власть Многогрішного не обіймала цілої лівобережної України; тай там, де єму корили ся, власть єго не була такою міцною, щоб держати народ в слухняности. В січні р. 1670 піддячий Михайло Савин, їхавши з Новгороду Сїверського до Батуринна, бачив, що народ, покидавши домівки і добро, утікав. „Ми пропали“, казали одні,

„цар захожуєть ся віддати нас польському королю; коли се станеть ся, ми бити мемось з Поляками“. „Е, ні! гукали інші, чим дальше від лиха, тим ліпше“. Скрізь гомоніли люди, що коли не сьогодні, то завтра Поляки заберуть Київ і розійдуть ся по цілому краю. Єпископ Лазар Баранович писав в Москву: „Усеї православні гірко плачуть і боять ся Поляків, зглянь ся, царю! Але усеї благочестиві великі князі київські, починаючи з рівноапостольного Володимира були твоїми предками. Не попусти, щоб сьвятий Київ перейшов на поталу до іновірних“.

В краях, де гетьманував Демян Многогрішний, панувало безладде. На великдень року 1670 зібрани полковники в Батурин, два полковники чомусь не приїхало. Гетьман дорікав їм, що мало він спостерегає у них прихильности до себе. Він мовив до них: „Дійшла до мене чулка, що по веїх містах козаки мало люблять мене; коли се правда, так нехай вони просять царя, щоб обібрати кого іншого гетьманом. Я зложу військові клейноти тому, кого виберете, а доки я гетьманувати му, доти, що сили є, гамувати му своєвольників, на тому я заприсягав. Я не такий зрадник як той Бруховецький, що немов той Юда Христа продав, так він зрадив царю. Я поклав ся вмерти за царя і нехай така слава буде про мене“. Тоді Думитрашко-Райч вдарив кулаком об стіл і крикнув: „Та годі нам вже таких гетьманів вибирати, щоб через них лила ся кров християнська. Знаймо собі тільки царя, а своєвольників будемо гамувати.“

Усеї прирадили не йти ні на які обіцянки ворогів, завзято стояти проти кожного ворога і у всему слухати ся гетьмана. Все отсе одначе було не щирим і на другий день 19 квітня оден з гетьманських челядників мовив до московського піддячого, що приїздив тоді гонцем: „Заодно з гетьманом вірно служать цареві полковник переяславський, та стародубський Петро Рославченко, а останній на двоє сюди й туди. Полчане полтавські і миргородські все ще не тямилу, до кого їм приставати: на оден бік приманювали їх Дорошенкові універзали, а на другий універзали Многогрішного. Козаки сїх полків раз по раз зносили ся з козаками інших полків і скрізь розповсюджували дух баламуцтва; не менше впливали на народ і Запорожці, що скрізь вештали ся та веїх наущували, нікому не корити ся“.

Через довгі усобиці і напади Татар Україна все більше і більше підупадала: селяне переходили в слободські полки і взагалі на землі царські; села пустіли, господарство батьків і дідів, що лишалися на рідних куренях, знищувалося. Не далекий ще був той час, коли Поляки називали Україну родючим Єгиптом; навіть вже після тяжкої і кривавої години Богдана Хмельницького, архидиякон патріярхи Макарія, Араб Павло, простуючи до Київа, бачив від межі Поділля скрізь сади, пасіки, хутори і гумна з збіжем. В Лаврі у Київі, ченці частували його вином з власного винограду; тепер цар Олексій, хотів розжити ся з України на тямущих садовників і посилав по них в Лавру, відаючи, що по маєтностях Лаври садовництво добре пишається. Інокентій Гізель відписав йому, що таких людей тепер не то що в Лаврі, а й скрізь по Україні бракує через лихі усобиці. Підупала тоді і духовна освіта: киево-братський монастир і його колегія, як свідчив той самий Інокентій, зазнав великої руїни. Церкви його попалено, ченцям бракувало їжі а деякі учителі і проповідники божого слова, перебуваючи „алчними и хладными“ не мали спроможности справляти свою роботу. Інокентій прохав для них у царя ласки і цар обіцяв ся допомогти їм. З усіх маєтностей братського монастиря лишило ся тільки те село, що подарував Петро Могила, тай те було зруйновано. Так само інші київські монастирі межигорський і видубицький перебували нужденно і прохали у царя допомоги.

VII.

Той неспокій, що загрожував власти Дорошенка на правобережжю, знов примусив его відложити замір, щоб привернути під свою руку лівобережню Україну і він покликав з лівобережжя своїх козаків і білогородську орду, що прислав до него баша силістрійський. Але скоро Дорошенківці рушили з лівобережжя, почали переходити до Многогрішного і запрягати царю московському міста і містечка, що досі тримались Дорошенка. Так вчинили Гадячане, Рашівці, Лохвичане, Сорочинчане, Бурченці, Лютенчане, Сенчане, Лукомляне, Буромці, Пирятинці.

Їх післанці на сьвятій євангелії і хресті запрягали в Батурині в церкві сьв. Миколая на вірність цареві. Гетьман повідомив про се царя з початку р. 1670 через єнерального осадного Гвонтівку.

На весні лівобережні міста одно по одному приставали до Многогрішного і вже в половині квітня він повідомляв царя, що трохи не все лівобережжя запрягло цареві і прохав казати єму, де бути гетьманській резиденції: чи в Гадячі, як була вона за Бруховецького, чи в Батурині, де нині був гетьман? Разом прохав він вирядити до него московських стрільців, щоб раз у раз перебували коло него, оберегаючи особу гетьмана, бо інакше не можна єму бути безпечним через баламутства і несталість Українців. 2 мая прийшла цареві відповідь, що гетьман може жити, де єму більш по вподобі, але було-б зручійше, коли-б він жив в Батурині. З того часу сталого резиденцією гетьманів зробив ся Батурин і так воно було до часу Мазепиної зради. Стрільців московських теж прислали до него, під проводом Колупанова; але з умовою, щоб гетьман давав кошти на прожиток їх. Ото з того часу й пішло за звичай виряджати до гетьмана московських стрільців, що становили коло него прибічну сторожу. Се було на руку московській поліції; бо начальники стрільців заразом доглядали і над життєм і поведєннем гетьманів.

Під кінець мая Федір Жученко, не що давно обібраний на полковника полтавського, в тій же церкві в Батурині запряг ся за свій полк на вірність царю московському.

Одначе-ж, не вважаючи на такий успіх, мусив гетьман Многогрішний стерегти ся і явних і потайних ворогів. Не давав Многогрішному спокою Ханенко, бо перебуваючи на Січі, він іменував ся гетьманом війська запорожського, послав в Москву свого гонця запорожця Степана Обиду запевнити, що він вимовив у хана кримського, яко спільника запорожців, обіцянку бути готовим воювати проти ворогів царя. Сего післанця в Москві повитали з ласкою. Ханенкові звістки походили на правду; бо і царський гонець Пореуков, посланий в Туреччину, повідомляв, що цар кримський Аділь-Гирей, звістив турецького султана, що він готов положити згоду з царем московським і визволити Шереметєва з інчими московськими бранцями, що були в Криму; нехай тільки цар зобо-

в'яжуть ся платити йому річно данину. Многогрішний й бояв ся, щоб отаким побитом Ханенко не прислужив ся чим значним Москві і тим не заліз би в ласку, та тоді й не скинув би его, Демяна, з уряду гетьманського.

Але найбільш доняла его інтрига екоєна проти него в Царгороді. Скоро обібрали Многогрішного на гетьмана, Роман Ракушка, що був за Бруховецького військовим дозорцею у Ніжині, утік на правий берег Дніпра; підлабузнив ся до митрополіти Осипа, а сей висв'ятив его на попа. Взнявши від митрополіти рекомендацію, він прибув у Царгород до патріярхи Методія, яко брацлавський протопопа Романовський, плакав ся там на гетьмана Демяна, що той пограбував его і відобрав его дім в місточку Погарі.*) Якимсь то побитом він випрохав у патріярхи неблагословенну грамоту проти Многогрішного: оден список з неї він прислав до гетьмана умисне, щоб подратувати его; та щоб викликати в народі недобру славу про гетьмана, він розповсюдив по Україні кілька списків з тої грамоти. Гетьман через протопопа Адамовича, що в липні того року їздив в Москву, прохав царя московського, щоб заступив ся і написав до Методія, аби зняв з него неблагословенне. Тоді-ж таки Многогрішний прохав царя, щоб не йняв віри, коли часом его вороги: Дорошенко, Суховієнко, Ханенко або сумський полковник Кондратев писати муть до царя, буцїм то він — гетьман царю не певен. Многогрішний благав, коли-б на Україні прокинулось видиме неслухнянство проти него — гетьмана, так оборонити его; коли треба буде дати ему захисток в Московщині й не віддавати его ворогам. На те цар відписав до гетьмана так: „Не йміть віри людським наговорам; се коли-б хто захотїв оклепати гетьмана Демяна Ігнатовича, так я тому не пійму віри і всякі листи про те, від кого-б вони не прийшли, звелю швидше відсилати до гетьмана, бо я знаю, що він мені певен; певен мені також і архієпископ Лазар, чоловік благочестивий і вчений“. До патріярхи Методія цар Олексій теж вислав грамоту і там було виясувано, що Романовський набрехав на Многогрішного, бо гетьман его не грабував і дому его в Погарі не відбирав;

*) Нині місточко в Чернігівщині.

а стратив Романовський своє добро під ту смутну годину, коли Українці, збаламучені зрадником Бруховецьким, скоїли усобицю, били і проганяли московських воевод і ратних людей. Цар Олексій Михайлович прохав патріярху, щоб зняв з гетьмана Демяна оте неблагословенне, необачно положене, тай наперед ні на кого з царських підданків по самим тільки наговорам не накладував клятьби.

Тим часом в Польщі усобиця вгамувала ся. Соїм, на котрий і Дорошенко послав своїх заступників, замієць короля Яна Казимира, що відрік ся від трону, обібрав на короля Михайла Вишневецького, сина відомого Яреми. Ханенко піклував ся, як би й собі зблизити ся з Польщею, сподіваючись там собі досягти підмогу проти Дорошенка. Між Польщею а Московщиною стояла тоді згода і здавало ся що між обома державами все більше міцніють прихильні відносини. Таким чином Ханенко, обпираючись одночасне і на Москву і на Польщу, сподівав ся, побороти Дорошенка. Спостерегаючи єго думки, Дорошенко бачив, що до якогось часу не спроможеть ся він посварити Польщу з Московщиною; тим-то, доки що, не треба сварити ся Польщею. З Туреччиною він не порвав відносин і вирядив до турецького султана післанцями: Білогруда і Портянку; через них він знов заявляв, що бажає пристати під руку турецького монархи; але-ж тоді саме він і в Польщу вирядив післанців: Петрановського і Тарасенка, щоб звести до згоди з Польщею військо запорожське. Коронний гетьман Собеський відповів Дорошенкови, що комісія, споруджена про сю річ, виїде до Острогу, так от і гетьман Дорошенко нехай виражає туди післанців. Дорошенко до тої комісії післав генерального писаря Вуєховича і колишнього генерального суддю Гапоновича. Післанці, напучені Дорошенком, першим ділом повинні були вимагати, щоб Поляки дали козакам „Застанову“, що козацькі послы будуть безпечні.

Гетьман Собеський промовив до Дорошенкових післанців: „Ви зсилаєтесь із царем московським, із султаном турецьким і з ханом кримським і не берете від них заставників; чому-ж отсе ви не ймете віри своєму власному королю“.

Але Дорошенко вимагав таки заставників, умисне на те, щоб проволочити час. Він вимагав, щоб заставниками були рїзненський архієпископ і інші значійші особи. Поляки на

се не згоджувались, а Дорошенко без заставників не виражав своїх післанців до комісії. На останку стали на тому, щоб розпочати переговори листами. Дорошенко списав проєкт договору 10 Мая року 1670, властиво се був наказ козацким комісарям Вуєховичу й Гапоновичу і з него знати, що Дорошенко і тепер тримав ся того ґрунту, на якому Виговський зложив колись Гадяцьку умову; тільки, що тепер відбивав ся досьвід пережитого часу. Свобода православної релігії була тепер обговорена ще виразнійше й ширше. Православна релігія повинна була користувати ся свободою на рівні з латинською скрізь, де тільки сягала українська мова, чи то в короні польській, чи в великому князівстві литовському; унию зовсім скасовано; усі церкви й монастирі, що були в уніятів, повинні були перейти на православне з усіма їх маєтностями; ніхто ні з духовних ні з світських людей не мав права будувати уніятські церкви, ні по власних маєтностях, ні на землях королівських. Митрополіту київського невідмінно вибирати духовенству і світським людям і затверджувати его гетьманови: в сенаті він займати ме місце поруч з архієпископом латинським львівським; з ним сидіти ме пять православних єпископів. В київському воєводстві всі урядники невідмінно повинні бути православними, а в брацлавському і чернігівському воєводстві можна бути і латинянам. По всіх містах корони і великого князівства православна релігія не повинна шкодити ні шляхті, ні міщанам займати урядницькі посади. Київська академія повинна набути такі самісінькі права, якими орудує академія краківська; у Києві не можна заводити єзуїтських шкіл; другу таку академію завести в Могилеві, або в інчому місті, де буде зручнійше, але з правами такими, які мати ме київська. Заводити школи і друкарні скрізь і кожному вільно. Видати і оголосити повне прощення за колишні усобиці і звінечити усі акти списані на шкоду кому будь за повстанне проти Польщи. По воєводствах київському, брацлавському і чернігівському дозволити жити козакам по всіх маєтностях: королівських, панських і духовенства і орудувати правом власности на землі, доми, хуторі, млини і інче; користуватись правом гнати горілку, варити мід і пиво без жадної перешкоди від панів, або від старост. Війско запорожське вимагає, щоб у трех воєводствах: се-б

то брацлавському, київському й чернігівському, де перебувати муть полки київський, брацлавський, паволоцький, уманський, канівський, подільський і торговицький, так само, як і стародавні козацькі полки і чигиринський, черкаський, канівський і білоцерківський, провести межі від земель Речи Посполитої. По тих повітах, де жити муть козаки, коронне військо не тільки щоб не брало з людности жадних поборів, але й самі дідичі не мати муть права приїздити в свої маєтності, або присилати своїх відпоручників; але вони діставати муть раз на рік через своїх післанців податки, які їм належати муть ся по договору; бо інакше пани стали-б гнобити козаків, а через те і згода не встояла-б.

Усі козацькі добра повинні бути вільними від усяких податків, які будуть наложені на українське поспільство і самі козаки не залежати муть ні від кого більш, як від свого гетьмана і его урядників. Від усяких мит на перевозах і переправах козаки повинні бути вільними. Війско коронне, коли гетьман покличе его на Україну яко заемогу проти ворогів, повинно стати під руку гетьмана запорожського і без его відома не може перебувати на Україні. З волі і по наказу гетьмана набирати меть ся ще військо охоче і виживляти меть ся воно з королівських і панських маєтностей. На гетьманську булаву піде староство чигиринське і Трахтемирів з монастирем, а на гармату староства лисянське, кореунське і богуславське; на енеральну і полкову старшину положити дохід з староств, та тільки не з тих, що будуть приписані на гетьманську булаву й на гармату.

Опріч того гетьман без перешкоди може брати, що єму треба буде на військові видатки з маєтностей королівських і панських. Король може покликати військо запорожське по землях польських на службу і про те він повинен вислати до гетьмана універсал сам, а не польські коронні гетьмани і тоді український гетьман, посилаючи козаків, посилає з ними замість себе іризначеного від себе наказного гетьмана. На останку в наказі стояло, щоб відповідно тому, як вимагали козаки при виборі короля Михайла, унія невідмінно була-б скасована і наперед, щоб нігде в законах не лишило ся найменьшого натякання про унію; щоб скрізь, де була річ про руський народ, розумілись би дізунити.

Такі вимагання козаків були для Польщі все одно, що вимагання душегубства. Догожаючи козакам, Польща повинна була відцурати ся своєї міснї історичної, що визнавали Поляки за собою яко найвисше своє призначенне: місня ся була торжество західного латинства над східним православием, котре, по науці церкви західної, ні що більш як ересь і нівеченне її єсть діло угодне Богови. Сам Дорошенко був певен, що Поляки не пристануть на его вимагання, що з Поляками ладу не буде і що єму треба сподівати ся єдине на Туреччину. Провадячи зносини з останньою, він усе літо р. 1670 воловодив Поляків і хитрував з ними, так само, як і вони з ним. Двчі Дорошенко посилав своїх людей до Острогу, толкував про формальности і на останку прохав собі списку з наказу, даного комісарям польским. З того наказу він побачив, що Поляки обіцяли прощення, але питали ся у него: на що він запобігав протекції московської і турецької? Видима річ, що такі питання звічували сутте амнестії. Найголовнійші-ж умови договору показували Дорошенкови, що в Поляків зовсім нема бажання іти на мирову, комісарям не дано було права балакати про звічеченне унії; навпаки того в наказі стояло, що король „без концесу столиці апостольскої не може про сю річ трактувати“. Була тільки обіцянка спорудити бесіду духовних про релігійні справи. Комісарі польські повинні були висловити козакам, що церкви, які були в уніятив і на далі лишать ся при них: в неминучому випадку можна було комісарям брати на увагу гадяцькі умови, але не спускаючи раз-у-раз з думки, що в тій умові духовенство латинське чимало де-нащо не пристало. Про гадяцьку умову зроблено було таке натяканне, що, мов, козакам багацько дечого було дозволено під годину війни з Шведами, аби козаки були вірними Речи Посполитій, одначе-ж козаки зараз пристали до Москви, а потім біля Чуднова самі-ж відреклись ся від гадяцької умови, міркуючи, що з тої умови користь була поодиноким лишень людям, а не цілому війську. Так само Поляки на відріз відкидали вимагання козаків, щоб провести межі в трох воеводствах і дозволити козакам, перебувати по маєтностях духовенства, панів і короля. Видима річ, що Поляки й не могли пристати на таку умову, бо з неї просто-б вийшло, скасованне панського крпацтва над народом,

а Польща була республіка аристократична і богацько віків удержувала ся пануванням аристокрації над робочим народом.

Одержавши список з отакого наказу, Дорошенко ще раз послав до Острогу, прохати заставників на безпеку послів козацьких. На те йому відповіли: що сего зовсім не треба і перше сего не чинили; безпечність послів козацьких досить забезпечити ме присяга польських комісарів. Потім ще послав Дорошенко вимагати ті привилеї, що захопив Тетера; вимагав сплати 1000 червінців, що забрав Тетера по смерті митрополіти Балабана; возвороту добра і грошей вдові Данила Виговського і винагороди за руїни пороблені по монастирських волостях. Тоді комісарі придержали Дорошкового післанця і вдали ся до Ханенка, гадаючи, що Ханенко добиваючись гетьмановання швидче пристане на умови польські, тим паче, що Ханенко, іменуючи себе кошовим гетьманом і послав вже кошового отамана Пелеха до короля, засвідчити его покірливість. До Дорошенка писав і Ханенко, умовляючи его слухати ся короля польського. З усього сего можна було сподівати ся, що з Ханенком швидче і зручнійше можна з'єднати ся. Ханенко зрадив такому зазиву і зараз вирядив з Січі до Острогу суддю військового Семена Богаченка з товаришами: Ярошенком, Малюком, Полтавцем, Завишою Білим і Олексійенком та з сорока чоловіками кінних козаків. Довідавшись про се, Дорошенко швидче вирядив до Острогу трох післанців: Шунявського, Корицького і Лешковського, прохати роз'єму і безпеки, що Поляки не вчинять нападу на него. Се було в жовтні. Зберіг ся наказ, який дано отсім післанцям: зміст его був такий же, як і в наказі першим післанцям; але було додано дещо такого, що викликали останні події. Вимагання, щоб по воєводствах відмежованих до України від Польщі пани не приїздили в свої маєтності, висясували і виправдували тим, що вже трохи не за 20 р. люди призвичаїли ся не корити ся панам, через що і з аби-якого приводу — зараз може скоїти ся ворохобня і козацький уряд не спроможен буде спинити народ. Комісарі польські зложили тоді з Ханенковими післанцями умову; іменем речі посполитої признали его гетьманом війська запорожського. Ся умова не давала великої надії на міцне з'єднання України з Польщею. Було там і про

великодушність короля і про амнецію козакам і про забуток усього лихого, що було між козаками і Поляками. За козаків надавано далеко більше обовязків, ніж придбано прав українському народови. Досить того, що унія лишила ся, як була; відрубність України не допускалась; володарям панських і духовних маєтностей було дозволено орудувати ними без жадного обмежовання; гетьману заборонено було без відома короля і коронних гетьманів зсилати ся з іноземними державцями. Головним діячем отсеї умови був той самий Станислав Беньовський, що колись спорудив Гадацьку умову.

Умову з Ханенком затвердив сойм 22 грудня; а з Дорошенковими післанцями, Петрановським і Тарасенком, не було вже формальних переговорів. Їх покликали на сойм і дали їм писану відповідь такого змісту: скасованне унії не може залежати від влади єввітської, тим то король обіцяє попрохати папу, аби скликав собор, на котрому будуть архиепископи і єпископи, а король чим спроможеть ся сприяти ме, щоб відвернути усе те, що може чинити розтич між духовенством. Відрубність України в межах трех воеводств річ не можлива, так само як неможливо, щоб православні духовні сановинки засідали в польскім сенаті; бо се-б привело до того самого, до чого домагав ся і Виговський і від чого самі козаки відrekli ся вже в чуднівській умові. Здаванне на чуднівську умову було не певне, бо ся умова споружана тоді, коли козаки були в такому становищі, що не можна признати їх вільними; а друге те, що на гадацькі статті козаки ремствували тільки за те, що декому надавало ся шляхоцтво, а се саме зрушало козацьку рівність. А Поляки тепер перекрутили, ніби то козаки взагалі не хотіли автономії для України. Отаким робом крутнею Поляки ніби чинили те, чого бажали самі козаки. На останку покликали в сенат Петрановського і Тарасенка; тут коронний підканцлер промовив до них: „У вас нема права складувати умову, а з того наказу, який маєте показують ся такі вимагання, на які сойм ніколи не пристане. Отсе вам і вся відповідь на ваш наказ“. Ханенкові післанці, стережучись, щоб де по дорозі не зупинив їх Дорошенко, вертали ся через лівобережну Україну. Гетьман Многогрішний повідомляв про те царя, а післанців зупинив, доки не прийде про них від царя указ. В січні року 1671 з Польщи провозили

через лівобережну Україну до Ханенка гетьманські клейноди: хоругву, булаву і бунчук; але польський післанець Жальський, що віз ті клейноди, не доїхав до Січи, бо його примусили вернути ся з лівобережа.

Того-ж часу в Корсуні у Дорошенка збирала ся рада: уся старшина і полковники іменем усього війська запорожського зложили наради і вислали на Січ протест проти умови Острожської комісії. Умова не задовольнила війська. В протесті корсунської ради було написано: нам надають такі вольности, які були у нас ще до війни з Поляками, але кожен добре знає, що то за вольности! Поляки старшинували над нами і по схочу зганяли з світа ліпших наших товаришів; ні в чому нам не давали волі; найпаче-ж завдавали нам жалю з того, що гнобили нашу стародавню віру грецьку; будували по наших містах свої костели і всіма заходами повертали наш народ в ярмо неволі. Коли-б нам добре було до війни, так нащо-б ми були воювали, а тепер після того, як уже більше 20 літ леть ся кров і стільки людей полягло головами, чи не соромно буде нам вдовольнити ся такими вольностями, що колись мулили нам шию і примусили до війни. Ні, ми з колишніми гетьманами і з теперішнім нашим гетьманом Дорошенком воліли і волимо ширших вольностей і через те не пристаємо до того, що ви прирадили в острожській комісії, дозволивши панам і старостам приїздити до своїх маєтностей по цілій Україні і володіти людьми по старому польському звичаю.

VIII.

Прирада острожської комісії ще не була затверджена польським соймом, як Ханенко повідомляє вже польські власти, що суперечник его Дорошенко нишком погодив ся з Многогрішним і обидва міркують, щоб лівобережну і правобережну Україну відступити Туреччині, яко державу васальну. Поляки зараз про се написали в Москву, одначе в Москві не поняли сему віри і не виявили підзору до Многогрішного. Многогрішний занедужав: несподівано спіткнув ся він на рундуці свого

дому, упав і цілу годину пролежав без язика; то був удар, але не смертельний. Через якийсь час він видужав. Під час недугу він вдавав ся до царя і клопотав ся через боярина Матвієва, просячи, щоб коли постигне его смерть, так надати матери его маєтности в чернігівському або стародубському полку, — а також жінці его, синові Петру й іншим дітям („де-б вони могли провадити мирне життє“). Небавом після сего цар через гонця Змієва прислав універсал на ті маєтности і грамоту царгородського патріарха, котрий здіймав з гетьмана неблагословенне. Гетьман зрадів, бо в него було на думці, що наглий недуг постиг его через те, що патріарха неблагословив его. Взагалі така думка ходила тоді і поміж підручних гетьмана і викликала в людях баламуцтво. Все отсе і втихомирила патріархова грамота.

Признання Поляками Ханенка гетьманом викликало тревогу в царській Україні, найпаче в Києві. Тепер гомоніли в народі, маючи запомогу війська запорожського, Поляки прийдуть в Київ і сидіти муть тут, доки не підібють під себе усіх українських міст силою або заговорами, тоді усі церкви православні повернуть на костели, або в унію; з королем приїде уницький митрополіта і почнуть усіх нас повертати в латинську віру, щоб на віки зміцнити підданство цілої України польському королю і Речі Посполитій. От про таку гутірку писав до царя Інокентій Гізель і додав, що в Києві гомонить народ, буцїм в печерському монастирі жити муть біскупи і королівські дворяни, а на печерському городку постановлять 6.000 війська.

Польський король Михайло, після того, як сойм затвердив умову з Ханенком, вирядив в Москву Єронима Комара, щоб умовив московський уряд допомогти заходами військовими, вгамувати Дорошенка. Але з України в Москву приходили певні вісти, ніби польський коронний гетьман Собеський, ремствуючи на короля Михайла, починає приятелювати з Дорошенком. Через се московський уряд міркував, що тепер не на часі єднати ся з Поляками і давати їм запомогу проти Дорошенка чепляючи тим самим і Туреччину. Московський уряд спостережав, що коли справді Дорошенко поєднаєть ся з Собеським і довідаєть ся, що цар захожуєть ся проти Дорошенка,

так вони попередять післати військо на лівобережну Україну і там розпочнуть ся колотнеча. В Москві відповіли польським послам, що треба комісарям зібрати ся на раду та й порадити ся про заходи корисні обом державам. Московським комісарям, назначеним на сю раду наказано було з Москви, щоб вони висловили Полякам, що цар не може післати свого війська через те, що Поляки не дали єму помочи тоді, як підчас зради Брюховецького татарва руйнувала царські міста. Велено було звернути увагу Поляків і на те, що вони наперекір андрусівській умові розпочали по правобережній Україні гнобити православну віру і примушувати до унії, через що Дорошенко відкинув ся від Речи Посполитої і пристав до Туреччини, а вже-ж він не заподіяв би сего, коли-б Поляки не гнобили православну віру. А що до Київа, так велено було виявити, що Київа тому не вернули Полякам, що Дорошенко пристав до Туреччини зо всіма українськими містами; таким чином і Київ перейшов би до Турків; а се для бусурменів була-б стежка не тільки на Україну, але й на всю московську державу. Так от, щоб Київ не дістав ся Туркам, і постачено туди війська і харчів, хоч на те Московщина і видала великих коштів; та ще й через те Києва не віддають Полякам, що після андрусівської умови з канцелярії короля з єго підписом і печаткою виходили грамоти, а старости і підстарости суміжних міст писали листи, нехтуючи царський титул („з великим безчестем і докорами єго царському величеству“). Опріч того по землях короля друкували ся латинські книжки („з таким великим безчестем і докорами царському величеству, що не тільки божому помазаннику і монарху християнському, а навіть простій людині не личило-б чути такого“). Поляки ремствували, що гетьман Многогрішний не пропустив королівського посла Жальського, що віз до Ханенка клейноти. На се Полякам велено було відповісти, що Жальського цар звелів завернути назад через те, що посилку до Січи Запорожської зроблено наперекір андрусівській умові, по котрій Запорожці повинні перебувати під обороною обох державців, значить, король повинен був перш, ніж посилати до Січи, порозуміти ся про се з Москвою.

Комісарями на нову раду вирядили 31 березія Ордина-

Нащокина, Івана Чаадаєва та думних дяків Башмакова і Самойлова.

Не пощастило Дорошенкови звести на мирову Україну з Польщею. Більше, ніж перше, став він брати ся, щоб знайти в Туреччині оборону задля України. Але-ж по його думці се була межа останньої неминучости; він добре тямив настрої православного народу та й сам був чоловіком православної віри. І тепер, як і перше, він готов був дати перевагу влади одновірного царя московського перед усяким іншим державцем, але-ж з такими лишень умовами, які, по його думці, давали його народови найбільше користи і поваги; до того-ж він бажав підбити царя, виступити війною за цілу Україну, як за своє споконвічне добро. Тоді переїздив через Волощину і Україну з Македонії архієпископ грецький Манасій. Дорошенко повитав його з відповідною шанобою, частував його і увесь архиєрейський причт, а лишившись на самоті з архієпископом, він став перед образом Спасителя і Бого-матери і промовив: „От коли Ти, святителю, будеш у Москві, так повідай царю, що ми раді-б служити йому, та він нас не приймає і каже нам бути під Поляками. Наша церква Божа і наш народ православний терплять від Поляків утиски і гнобительство; отсе і примусило було нас пристати на якийсь час до царя агарянського. Коли Поляки докучати муть нам, ми встанемо проти них головами з нашими жінками і дітьми, з'єднаємось з Турками та з Татарями, а польських утисків жадним чином не спроможемось дальше терпіти; нема нам від польського короля ласки, не заступаєть ся він за нас. Усі ми тільки того і бажаємо, щоб нехай би цар ради єдиної святої церкви східної показав нам свою ласку, взяв нас під свою руку, тримав нас ласкаво та обороняв від наших ворогів. А коли він сего не хоче, так нехай би помирив нас з Поляками, щоб Поляки не робили нам утисків, а жили з нами відповідно підгаєцькій умові. Тамтими роками хоч я й ходив з Татарями за Дніпро, одначе-ж я не давав козакам і Татарам бити ся з царськими ратними людьми: коли кого полонили, так воевод і ратних людей я відпустив в Москву, а полковників і гетьмана Многогрішного проти царя я не підмовляю і не підмовляю.

Між іншим Дорошенко прохав переказати цареві, щоб він не няв віри тим людям, що пускають про него брехні і звелів би Многогрішному приятелювати з ним, не шкодити ему, Дорошенкови, користувати ся з млинів, куплених на Дніпрі біля Чигирина та не боронив би правобережним прочанам приїздити до Київа. „Нехай би цар, — додав Дорошенко, — пришле до мене приказ, я зараз Степана Разина умовлю і приверну на підданство і покірливість цареві“.

Дорошенко дав Манасії лист до царя. Манасія з Чигирина поїхав до Канева і тут побачив ся з митрополітою Тукальским. Архiepіскоп помітив, що й Тукальський такої самої думки, що й Дорошенко. Спершу Тукальський хотів задержати на якийсь час архiepіскопа і казав до него: „Пішлім укупі гонця до царя; коли цар прийме нас під свою руку, тоді і я з тобою поїду в Москву“. Але небавом митрополіта передумав; вирядив Манасію, просячи его переказати на словах те саме, що й від Дорошенка. „Писати не відважуюсь, — казав Тукальський. Бо прежні листи мої, що писав в Москву, опинили ся у Поляків.“

В тому листі, що Манасій привіз у Москву, Дорошенко запевняв, що він, „яко православної церкви син, сприяє усему православному християнству і головою собі волить мати царя православного“. Він прохав не брати ему за гріх того, що він прийняв від султана турецького санджаки (ознаки власти). „Я зробив се, — писав Дорошенко, — вважаючи на суцільність усеї України, відбороняючи від руїни церкви Божі і відводячи пагубу від людей. Часом роблю я таке, чого й сам не хочу: коли-б ми не прийняли санджаків, так довелось би нам бити ся з сильними бусурманами, що живуть близько біля нас, а на се ми не спроможні. Нехай буде тобі відомо, царю милостивий, що народ, над яким я старшиную, не хоче ходити в тому ярмі, в яке заганяє его Річ Посполита. Поляки не дають війську запорожському і народу тих вольностей, про які я через післанців прохав у них. От з якої речі народ наш іде братати ся з сусідами бусурманами, сподіваючись свого спасіння. Не був я твоїм ворогом і довіку сприяти му тобі, а коли ти, царю православний, обнадужиш мене своїм словом царським, що буде мені де голову прихилити, тоді я не тільки здорове, але й душу свою положу за православну віру хри-

стіянську і за цілість народу християнського православного.“

Слїдом за тим і Многогрішний в листі до царя Олексія натякав царю на те, що в андрусівській умові є зерна задля безконечної незгоди. Ся умова обурювала Дорошенка тим, що лишили єго з козаками в польському підданстві роз'єднавши Україну на дві половини і ставши жерелом усяких суперечок про межі. Багацько де-у-кого, що опинили ся тепер під Московщиною були маєтности на правому боці, котрий відійшов під Польщу і навпаки. Дорошенко гетьманував на лівобережї, почавши з Кременчука трохи що не по самий Київ, орудував там землями і збирав на себе доходи; знов же старости королївські орудували на лівобережї селами і угодами, що споконвіку належали до міста Любеча, на лівому боці Дніпра; а місто се відійшло під Московщину. По андрусівській умові Дніпровий доплив, річку Сож, взято за межу; але старости польскі засвоюють собі землі по сей бік Сожи.

Поляки й собі нарікали, що седнівський сотник з війском переходив на другий бік Сожи і прокладавав нову межу. Скоро з Москви спитали про се Многогрішного, він виправдував сотника і доводив, що навпаки польскі підданки раз-у-раз роблять царським підданкам наруги і зрушують андрусівську умову; бо грабують у себе київських і чернигівських купців, котрі їздять до них по крамарським справам; баламутять Українців, вмовляючи ніби-то цар небавом усю лівобережню Україну поверне до Польщи: ті що чують таке балаканнє, вертаючись до дому, розповідають про се, а через те скрізь в народі неспокоїно. Головним чином Многогрішний бачив зрушення андрусівської умови в тому, що Поляки гноблять у себе православну віру: вони останніми часами повернули на унію православні церкви в Полонному і Вітебеку, хотіли те саме вчинити і в Могилеві та поспільство не дало того.

З Москви відповідали Многогрішному, що про веї утиски і непорозуміння буде написано до Польщи; сучасні-ж власники спірних земель нехай орудують ними по давньому, доки не будуть проведені межі, про що в свій час буде до гетьмана звістка.

Ставши ворогом Польщи, Дорошенко кликав кримського хана, яко турецького данника, щоб давав єму запомогу брати

Білу-Церкву: там була залога Речі Посполитої, набрана наймом з Німців. Німців-наймитів за всіди була велика сила у польському війську. Дорошенків брат Грицько стояв тоді на західній межі біля містечка Стіни з брацлавським полком. Дорошенко не діждав ся хана, бо єго перестріли 6.000 Запорожців під проводом Ханенка і Сірка. Після недовгого бою Аділь-Гирей помирился з Запорожцями і з Ханенком: він і давнійше ще не сприяв Дорошенкови і тепер йшов помагати єму тільки по приказу падишаха, тим-то він легко і пристав на мирову з Ханенком. Довідавшись про се, Дорошенко післав в Царгород жалобу на хана, а в червні прийшла до него відповідь, що в Криму посадять новим ханом Селім-Гирея. Сподіваючись на нового хана, Дорошенко в липні з своїми козаками та з невеличкою ордою Татар, підійшов під Білу-Церкву і підмовляв польську залогу піддати ся з доброї волі. Він простояв біля Білої-Церкви кілька тижнів, писав листи до білоцерківського коменданта, обіцяючи всім Полякам безпечність, писав до білоцерківських мешканців, пильнуючи заманити їх до себе у табор. Тимчасом коронний гетьман Собеський прийшов з військом польським на Поділлі і примушував тутешні міста піддати ся Речі Посполитій, а до Дорошенка писав, що він прийшов від короля, щоб зложити мирову війська запорожського з Польщею. Одначе Дорошенко не послухав ся, не поступав ся своїми першими статтями і 20 серпня, прочувши, що брат єго Григорій сидить в облозі у Брацлаві, відступив ся від Білої Церкви.

Роз'єднавши кримського хана з Дорошенком, Ханенко і колишній приятель Дорошенків Сірко рушили на заемогу Полякам. Дорошенко рушив проти них. Не доходячи 10 верстов до річки Бога, він довідав ся, що річка Бог так незвичайно розлила ся, що переправити через неї військо не можна. Тим то він і повернув до Чигирина і 27 вересня писав звідсіль до Многогрішного, що сподіваєть ся полагодити свою справу, скоро надійдуть Татари. Вороги Дорошенкові покориствувались з того, що він мусив загаятись. В жовтні гетьман Собеський, маючи заемогу Сірка і Ханенка, приневолив покорити ся Речі Посполитій подільські міста Брацлав, Стіну, Могилів, Ямполь, Тиманівку, Яругу, Бар, Межибіж, Винницю й інші. Деякі піддавались тільки після великого бою; завзя-

тійше за всіх, стояв Кальник, бо тут були великий замок і двоє міст обведених валами і обгороджених високими палями, до того тут був безпечний захисток про обложенців. Ханенкови багато запоміг Сірко, котрого, яко славного лицаря, скрізь шанували Українці. А з другого боку побратимство Дорошенка з бусурманами відвертало від него народ. Трудно було запевнити Українців, як сего хотів Дорошенко, що ті самі бусурмани, яких споконвіку Українці вважали за своїх природжених ворогів і рабівників тепер би то повернулись приязно і зробили ся прихильниками і оборонцями Українців. Зо страху, щоб не опинити ся під рукою бусурман, багацько вже Українців рушило за Дніпро шукати собі нових селитьб. Навіть Дорошенкові прихильники і ті вагали ся і коли-б під впливом его приставали до думки зробити ся турецькими підданками на те, щоб зберегти самостійність України, так і під іншим впливом легко і кидали таку думку. В осені 1671 р. вірними Дорошенкови були охоче військо — серденята та виборні козаки з різних полків. Татар з ним було мало. Нового хана кримського Селім-Гирея він не міг діждати ся. Прибув до него і став біля Городища*) недалеко від Корсуна Нурадин-Салтан з 6000 орди. З такою невеликою силою Дорошенко не відважив ся виступити на бій, доки не прибуде білгородська орда, котру обіцяв вирядити салтан і котрої 20.000 прийшло не ранійше 18 листопаду. З ордою прибули і Турки: по одним звісткам їх було 10.000, а по другим тільки 2000.

Тимчасом король Михайло звелів з початком зими зупинити військові справи. Гетьман Собеський, не добувши Кальника, лишив на Поділлю свого товариша, польного гетьмана Вишневецького, а сам подав ся до Львова. Польний гетьман перебував у Барі. Польські коругви займали Рашків, Чечельник, Брацлав, Стіну, Карсанівку і Тиманівку. В Бершаді і Ладжижині стояли Ханенкові козаки. Сірко і Ханенко скликали в Ілинці на раду поспільство подільське і козаків. На раду прибули і післанці польських гетьманів, щоб клятьбою запевнити Українців, що Україна наперед перебувати ме відповідно стародавним правам і вольностям. Але в сему не було

*) Нині містечко в Київщині.

нічого щирого, нічого міцного: стародавні вольности і права не могли вже вдовольнити народу, скоро він шукав собі нового життя, а не стародавніх прав. Сам Собеський тямив се і писав: „Ми пильнуємо усовіщуванням держати їх в покірливості і вони обіцяють, а скоро прийде сюди турецький баша або орда кримська, тоді вже не наша воля тут буде“.

Скоро прибула білогородська орда, Дорошенко частину її розстановив по Україні, а другу частину узяв з собою і рушив на Поділлі. Ладиженці потайно прислали ему звістку, що зараз піддадуть ся ему, аби тільки він прийшов. З їх наущування Дорошенко 24 листопаду напав на Ладижин. Ханенко запер ся собі в замку. Міста і села почали приставати до Дорошенка; таким чином покинули Поляків Ямполь, Тульчин, Чернихівці, Винниця, Камяниця і інші; польські жовніри, що стояли по тих містах залогами, перейшли до більше безпечних Рашкова, Могилева і Шаргорода і засіли там, не відважуючись вступити до бою з ворогами; та й знали вони, що ні козаки, ні Татари не тратити муть часу на добування тих міст. На перший день Різдва Дорошенко напав на містечко Тростянець, забрав місто, людність, що перебили, а що взяли Татари в полон, але замку, в котрому заперли ся Поляки, Дорошенко не добув і 30 грудня покинув его.

Білогородська орда була головною силою у Дорошенка, але Татари розходились по сторонам загонами, хватали людей і гнали їх в степ. Дорошенко сего не спиняв, навіть сам осужував на ясир тих мешканців, що сперечати муть ся проти него або що зраджували ему і переходили до Ханенка. Набравши ясиру, Татари білогородські швидче вертали до дому; і сам Дорошенко зараз після нового року поїхав в Чигирин. Є польська звістка, що Дорошенко мусив спинити війну через те, що паволоцкий полковник заміряв ся захопити булаву війська запорожського а се і примусило Дорошенка спинити війну. Тим білогородським Татарам, котрих, виступаючи на Поділлі лишив Дорошенко на Україні, він наказав жадним чином не набігати на лівобереже; але саме вже перебування Татар на правому боці та ще і не далеко від Києва, незвичайно стривожило поспільство. Правобережні прочане рознесли переполох і по лівобережу. Московські гонці, що тієї зими були в сему краї, писали: „По містах і місточках переполох;

раз-по-раз стріляють з вістових гармат, остерегаючи тим людей, щоб вони з своїм добром тікали в міста; скрізь стоїть гомін, що коли не сьогодні так завтра прийдуть Татари і поженуть людей в полон“. Переполох був марне, бо всі білогородські Татари рушили до дому; лишив ся тільки мурза та Нуреддин-Салтан в Корсуні з своєю ордою.

По київській околиці Поляки наганяли на людей жах не зтірше Татар. Польський полковник Пиво-Запольский 30 грудня добув Васильків і розстановив там своє військо; Українці не хотіли пускати до себе Поляків і за те багато з них полягло головами.

В січні р. 1672 Пиво-Запольский взяв Макарів, Брусилів*) і Межигірський монастир і опинив ся біля Києва. Якись царські люди їздили в гай по дрова і за річкою Либедю**) зустріли ся з Поляками; Поляки відняли у них коний, зброю, поздіймали з них одежу і самі всіх покололи. Київський воєвода князь Козловський писав в Москву, що в Києві бракує царського війська, бо в него тільки 2489 чоловіка і небезпечна річ з Поляками; вони, провідавши про се, можуть знеобачка захопити Київ. Лівобережні Українці, побувавши у Києві і вернувшись до дому, оповідали, що вони чули від Поляків такі речі: „Ось ми таки коли небудь несподівано перейдемо через Дніпро і наробимо вам руїни, а ви не спроможні будете обороняти ся; бо коли то ще від свого царя указу діждетесь.“ Ще в жовтні 1671 р. оден київський міщанин розповідав, що він бачив дванадцятьох українських крамарів порубаних Поляками, як ті вертали ся з Волощини. По селах печерської Лаври жовніри полковника Пиво-Запольского насильно забірали у людей товар, хліб, навіть майно із скринь. Гетьман Многогрішний, пишучи про се в Москву, додавав, що коли Поляки задирають Українців, то вже-ж і Українці не мовчати муть, а давати муть здачи, бо народ український не звик мовчки терпіти кривди. Многогрішний дозволив усім переходити на правий берег і під прапором гетьмана Дорошенка воювати з Поляками.

*) Місточка в Київському повіті.

**) Дніпрова правобережна дотока.

І в Москві розпочинала ся розтич з Поляками. В Москву приїхав польський післанець Гнинський, щоб умовляти ся з боярами на мирову на основі андрусівських статей. Бояри московські домагали ся, щоб на радї були і козацькі післанці, виражені гетьманом Многогрішним, а Поляки ні за що сего не хотїли. Коли польські післанці почали прохати царської за-помоги, щоб угамувати Дорошенка, так бояри відповіли, що хоч вони й не виправдують Дорошенка, але пристати до турецької держави приневолило єго гнобительство Поляками віри православної. Бояри говорили, що Дорошенко не раз вдавав ся до царя, прохаючи прийняти єго під свою руку, та цар не згожував ся на те, бо не хотїв сварити ся з королем польським; а тепер, коли Дорошенко пристав до Туреччини і через те не єсть уже польським підданком, так цар міг би вволити єго волю та не хоче без згоди короля. На се Поляки відповідали: „Прийнявши Дорошенка під свою руку, цар не мати ме з того жадного права на Україну. Захотїв король і зробив Дорошенка гетьманом на Україні, захоче так і зсадить єго, а гетьманом постановить кого іншого, а Україна як була, так і лишить ся землею Речи Посполитої“. От в сій справі, так само, як і в справі повертання андрусівської умови на вічний мир, польські і московські дипломати не договорили ся тоді ні до чого певного. Тимчасом московські бояри і тепер нарікали, що в царському титулі Поляки роблять помилки, а по тих книжках, що друкують ся в Польці, трапляють ся докори проти царя московського і єго держави. Полякам можна було бути певним, що московські бояри мають у себе щось про запас, аби при нагодї завести стару пісню, котра доведе до війни, як і за Богдана Хмельницького. До повної ростици одначе тепер ще не дійшло: з обох боків запевняли оден одного в добрих бажаннях і відклали на будущину розмову про згоду конечну.

IX.

Над гетьманом Демяном Многогрішним наступала страшна хмара та він не спостережав її і не почував ні в чому її настання. Дні его гетьмановання були вже зраховані, а він того не добачав.

Того часу, про який ми ведемо річ, на Україні усі урядники і великі, і малі були по вибору. Відповідно споконвічним звичаям і правам народним, начальник повинен був радити ся із своїми підручними. Але в самій речі виходило воно так, що скоро хто робив ся начальником, так вважав за собою право чинити самовласно, а іноді самовольно дозволяв собі і заходи деспотичні. Головною причиною тому було те, що чоловік вибраний на який уряд мусив стерегти ся гніву свого вишого начальника теж виборного більш, ніж неприхильности до себе своїх підручних. Вибраний своєю сотнею сотник робив ся самовласним паном над сотнею, і пильнував догодити своєму полковникови, корити ся его самовластю і лебезувати перед ним. Правове займанне полковником свого уряду не могло стати ся без волі гетьмана, але воно залежало і від бажання полчан, мати его у себе за полковника, одначе-ж, євши більше чи менше твердо на уряді, полковник в своєму полку ставав таким самовольним паном, наче той феодалний барон середніх віків, хоча своєю чергою міг завсіди сподівати ся для себе деспотичних заходів гетьмана. Таке лихо ще ширше з'являло ся в відносинах гетьмана, яко голови цілого краю. З погляду правничого гетьман не був державцем необмежованим: не порадившись з старшиною, він не смів чинити нічого важного; а найпаче не порадившись з генеральною радою в справах видатніших. А з другого боку він повинен був конечної згоди питати ся у царя московського через „малоросійській приказ“. Одначе ні се не спиняло гетьмана коїти часом такі вчинки, на які спроможно було по праву тільки деспоту нічим необмежованому. Сприяла сему і простота звичаїв того часу. Демян Многогрішний був людина веспиреклива, та до того частенько таки був під чаркою, а через те не придержував ні язика, ні рук. Повищення на уряді швидко попусувало вдачу его: цар був до него ласкавий і він почав показувати себе і на словах, і на вчинках чоло-

віком вільним і могутним. Навкруги все йому кланяло ся лебезувало, але зате-ж навкруги усе переняло ся лукавством і багацько було охочих заповідати гетьманови пагубу. Тимчасом по краю скрізь ходило баламуцтво і непевність. Українці самі не тямилі, що з ними буде, кого їм користнійше держати ся. Очевидно, що голові такого краю раз-у-раз могли загрожувати несподіванки і розрухи, і хоч би як він поведив ся, а завсеїди знайшлись би люди, що ремствували на него. Таких людей у гетьмана Многогрішного було досить багацько, а до того і нездержливість его давала часом тим людям привід, копати під ним яму. Одначе треба помітити, що гетьман Демян, хоч був людина веспиреклива, а інколи і простакувата, але у него не було того лукавства і проневірства, якими визначило ся багацько діячів історичних на Україні того часу. Навпаки, скільки можна вистежити его діяльність, знати, що він був чоловік простий і з доброю душею.

18 грудня р. 1671 прибув в Батурин царський „піддячий“ Михайло Савин. Его виражено з Москви властиво на те, щоб довідав ся про гріб патрарха Атаназія, котрий, вертаючись з Москви в Туреччину, помер в Лубнях. Про сего святиителя почали ходити тоді чутки, які звичайно ходять перед відкриттем мощій якого святаго. Савину дали відвезти царську грамоту до гетьмана; в тій грамоті було наказано гетьманови, щоб він не велів ні з ким здійсмати колотнечи, а найпаче з Поляками і, доки не будуть розмежовані спірні землі, так щоб тими землями орудував той, хто й до того ними орудував.

Гетьман, читаючи ту грамоту при московському гонці, говорив: „Із-за річки Сожи, із королівських земель люди переселяють ся до нас, а цар не велить спиняти їх. Коли ми дамо Полякам селити ся по сей бік Сожи, так вони почнуть втручати ся в наші міста і села і казати муть, що ті міста і села були їх маєтностями.“

На те Савин відповів: „проти сего є андрусівська умова і там визначено межі.“

Гетьман мовив: „В андрусівській умові добре не визначено, по яке місто мені володіти. Коли цар почне потроху наші землі роздавати Полякам, так лїпше-б було, щоб він звелів усіх нас разом віддати. Король тому радий буде,

тільки у нас на сім боці війська тисяч з сотнею буде; будемо якось оборонятись, а вже земель своїх не попустимо. Цар знає, що ми нікого не задираємо, а за правду головами поляжемо.“

Савин почав заспокоювати гетьмана, але Демян так розпалив ся, що перебив єго річ і вельми різко мовив:

— „Сподівав ся я від царя ласки до себе і до мого народу, а він, бач, віддає нас Полякам на волю. Поляки грабують нас, закидають людей по острогам, біля Києва руйнують села манастирські, а цар за те їм нічого не робить, зовсім не обороняє нас. Коли-б не самі ми обороняли ся, давно-б вже всіх нас Поляки забрали в неволю. Мабуть на московських людей годі нам сподіватись.“

Висловивши отсе все з гнівом, гетьман відпустив Савина і взявши свою челядь, поїхав полювати.

— Сердитий наш гетьман, — говорили до Савина гетьманські челядники. — Як нападе на него що будь непевне, зараз він поїде полювати і про всякі справи там собі міркує.“

Все отсе піддячий Савин переказав „Малоросійському приказу“, вернувшись в Москву. Він привіз звістку про те, який переполох підняв ся з того, що до Дорошенка прийшли Татари, розповів і про їдливість польських жовнірів. В Москві зрозуміли, що на Україні захожуєть ся на нову колотнечу.

27 січня р. 1672 з Москви вирядили нового гонця вже в Батурин просто до гетьмана. Гонцем тим був стрілецький „полу-голова“ Олександр Танєєв з „піддячим“ Дементием Івановим. Вони прибули до Батурина 6 лютого і на другий день ставили ся перед гетьманом. Іменем царя Танєєв спитав гетьмана про здорове єго, усіх полковників і всего війська запорожського. На останку Танєєв висловив, що цар приязен до гетьмана і ласкаво похваляє єго за єго вірну службу. Гетьман, вислухавши таке привитання, поклонив ся до землі. Післанець доручив єму грамоту. Гетьман поцілував печатку на тій громаді, знов поклонив ся, тоді спитав ся про здоровя царя і знов поклонив ся. Отся урядова церемонія засвідчала про найприятнійші відносини і не давала гадати, що небавом підниметь ся завіруха.

Гетьман звелів вичитати грамоту. Там було затвержено, щоб Українці по межах з Польщею і Литвою орудували вся-

кими землями, якими орудували під час андрусівської умови, аж доки не з'їдуться на межу межеві судді і положать певні межі. Далі в грамоті стояло, що з польськими післанцями роблять ся умови, що післанцю Многогрішного, Костянтину Солонині, в Москві показують ласку і є надія, що небавом дійде діло до вічної згоди з Поляками. Вкупі з тим було приписано, що слова гетьмана, промовлені до Савина, ніби то цар роздає їх землі Полякам, були не до речі. Гетьман, вислухавши грамоту, промовив: „Те, що я говорив Михайлови Савину про роздавання наших земель Полякам, так говорив через те, що добре тямлю польску встійність і правду: ніколи вони не додержать того, на чому умовлять ся. От і тепер самовільно приїздить і за Дніпро, і за Сож та й заподівають нашим людям руїну і шкоду. Я щиро бажаю, щоб у короля польского з царем стало ся на згоду, тільки нехай же цар зглянесть ся й на нас, на всіх людей грецької віри і святе наше місто Київ, де спочивають чудотворні моці, визволить зпід іновірців і не віддавав би Києва королю. А ми по всяк час постоїмо і головами поляжемо за царя і за єго наступників.“

Потім гетьман так говорив до післанця про сучасні обставини :

— „Дорошенка Поляки підбивають єднати ся з королем, посилають до него подарунки і обіцяють єму усе, чого він хоче. Отже нехай би тільки Дорошенко поєднав ся з ними; так вони зараз рушать воювати лівобережє; та тільки Дорошенко ніколи з Поляками не з'єднаєть ся, не відкинесть ся від турецького султана і на нас війною не піде. Він раз-у-раз засилає до мене і присягаєть ся, що сварити ся з нами не буде, сам не піде воювати проти нас і другим того не дасть. Дехто з ординців, що були при нему, заходились було показуватись на лівобережі та коїти Українцям лихо: Дорошенко зараз велів знайти виноватих, роздягти їх, як мати родила, та й бити батогами, водячи по всему табору, а потім строго-престрого наказав, щоб ніхто ні з Татар, ні з козаків не посмів би до нас переходити за Дніпро і робити шкоди.“

Гетьман радив цареві прилучити до себе Гомель, бо інакше будуть Українцям утиски. Він говорив: „Коли між Московщиною і Польщею не дійде до згоди, так Поляки на-

сядять своїх людей в Гомель і тоді не буде проїзду ні до Києва, ні до Остра, ні до Ніжина, ні до Чернігів. Гомель тепер покинули люди і повиходили на слободу; нехай би цар звелів забрати Гомель і вернути туди отих людей, так вони не пускати муть до нас Поляків. Тепер у Гомелі людей чи буде з сотню та й вони раз-у-раз просять, щоб цар укупі з Гомелем взяв їх під свою руку.“

Перебувши кілька день в Батурині Танєєв розбалакав ся якось з Григорієм Неєловим, що був тоді начальником московських стрільців, які перебували стало при особі гетьмана, і довідав ся від него про гетьмана Демяна ось такі речі :

— „Вельми він заметушив ся, прочувши, буцім то цар хоче его зсадити, а натомісць гетьманом посадити Солонину. Там якось приїхав до него з Ніжина протопопа; гетьман почав балакати з ним про Солонину, а протопопа ему на те й каже: „Не йміте віри отаким поголоскам; цар тебе шанує і не зсадить.“ Се не подобало ся гетьманови і він мовив до протопопа: „Ти заодно з Москалями торгуєш мною“. Слово по слові дійшло у них до того, що гетьман вилаяв протопопа і дохваляв ся відтяти ему голову шаблею в світлиці. Протопоп розповів мені отсе ниншом в церкві, а підходити до него при гетьмані не велів, щоб не скоїло ся чого лихого. Коли гетьман тверезий, так у него тоді усе йде розважно, а як нап'єть ся — так біда! і приступу тоді до него нема! Уся старшина і погляду его боїть ся, не сьміє говорити з ним про справи, безмірно він жорстокій. Як прочув, ніби цар хоче зробити гетьманом Солонину, так без міри пив і довго лютував; мене до себе не кликав і не говорив зі мною; а з старшиною — аби тільки що не по его — зараз за шаблю! Думитрашка-Райчу покарував шаблею у себе в світлиці і той поранений і тепер лежить недужий; суддю Івана Домонтовича п'яний бив по щоках і стосував колінами, і хотів порубати его шаблею та вже я відняв у него шаблю і не дав рубати; він мене за те лаяв і назвав Москалем. Брата Константина Солонини — Якова, наказного київського полковника, звелів привезти до себе в Батурин і закованого посадив під арешт; жінку Константина Солонини теж звелів привезти в Батурин. Сказати ему, що козалецькі козаки базікають, що цар хоче гетьманом зробити Солонину; гетьман звелів тих козаків знайти і заки-

нути в острог; ніжинський полковник Гвинтівка, великий приятель гетьмана, не пішов на обід до воеводи Ржевського і сказав: „Як вже нам з вами хліб-сіть вести, коли ви проти нас лукавнуєте; он цар, замість Деяна, хоче зробити гетьманом Солонину і поперемянати старшину. А як вернув ся з Москви Ігнат Кальницький і розказав, як шанували в Москві Солонину, так гетьман звелів випустити Якова зпід арешту. Стародубського полковника Рославченка гетьман засадив в тюрму, в Батурині ніхто не знає й за що, а полковником в Стародубі зробив Шумейку і ніхто не відважить ся спитати у него про се. З Дорошенком зносить ся раз-у-раз потайно, на бенкетах не за его здорове та ще й мене примусив пити. І каже: „Добре-б було, коли-б цар звелів прийняти Дорошенка під свою руку: Дорошенко-б гетьманував на тім боці, а я на сїм; була-б у нас згода і жили-б ми тихо.“ Цисав до него Дорошенко, ніби він перед Різдом чув би то від польського післанця, що цар погодив ся вже з королем і віддав ему Київ. На те Деян говорив: „Коли се правда, так ми покинемо своїх жінок, дітей і всі відемо до Поляків, а Києва і печерського монастиря не віддамо. Підданими короля нам не можна бути ніколи.“ Раз-у-раз він паний і коли він так і далі поводити меть ся, так я сподіваю ся всякого лиха. Ключі міські в мене, а коли хто приїде до міста, так гетьман посилає до мене по них.“

Скоро такі звістки дійшли до Москви, з „Малоросійського приказа“ 28 лютого 1680 р. післали до гетьмана царську грамоту, в котрій стояло: „Ти, гетьмане, Деяне Ігнатовичу! через якихсь там зрадників непевен єси, буцім то по нашому приказу велено київському полковнику Солонині бути гетьманом; отже такого приказу від нас не було і ми без волі війська запорожського і без військової ради нікого гетьманом не зробимо, навіть і тоді, коли ти помреш, а не то що за життя Твого. Ви, гетьман і все військо, небезпечні через те, що стрілецький голова Нейолов написав до нас, буцім ти, гетьмане, став на тім, яким був, все отсе простає якийсь брехун; вам базікають, ніби то ми хочемо польському королю поступити ся Києвом, а сего зовсім і на думці у нас нема.“ Далі в грамоті було написано, що Солонина задержав ся в Москві через пораду бояр з польськими післанцями.

Сю грамоту повіз до гетьмана той самий Танєєв з піддячим Семеном Щоголевым. Тимчасом гетьман 29 лютого вирядив до царя в Москву нових післанців: ніжинського протопопу з генеральним осаулою Грибовичем і товаришами. Гетьман знов писав в приказ про непорозуміння з Поляками за межі. Андрусівська умова клала якусь стару межу, а Поляки вважали в тій старій межі і Стародуб, і Чернигів і інші міста по той бік Десни. Гетьманові післанці розминули ся з московськими, що їхали від царя до гетьмана.

Танєєв приїхав в Батурин 7 березоля, того-ж дня ставив ся перед гетьманом і доручив ему царську грамоту. Гетьман в той день був трохи збентежений і здаєть ся під чаркою. Звелівши вичитати грамоту і постерігши, що цар велить ему бути безпечним, гетьман мовив:

— „Як нам усім не бояти ся, коли цар нишком поступаєть ся польському королю своєю віковичною вітчиною — преславним містом Києвом з українськими містами і усім військом запорожським! Були в Москві договори польських післанців з царськими боярами; по статтям глухівським треба було, щоб з польськими післанцями сиділи й наші від війська запорожського, отже наших то післанців і не пустили на раду, щоб почути їх вольного голосу; наших післанців держать в Москві наче невольників тих, та ще й виправдують ся тим, буцїм то польські післанці та комісарі їх не пустили. Ні, не так воно є; не польські післанці з комісарями, а царські бояри з радними людьми заподіяли усе те, щоб військо запорожське не відало, що Київ з українськими містами цар віддає Полякам. Отсїм ви вчинили війску запорожському навіки безчестя, а у Поляків собі на глум заробили. От як польські комісарі вернуть ся до свого короля, так він вишле на Україну грамоти свої і напише в тих грамотах: „Дивіть ся, що вам Москва зробила“. Через се буде велика колотнеча в народї. Та і в літописи своїй Поляки запишуть, що Москва наших післанців на раду не пустила. Вже-ж кому на лобі буде зроблена рана, то хоч вона й загоїть ся, а шрам з неї до віку лишить ся. От так і наше військо запорожське: до віку не забуде вам того безчестя. Наш православний Київ і наші українські міста ваш цар не шаблею добув, ми з доброї волі пристали під его руку, єдине про те, щоб він обороняв нас від ворогів. А коли

єму нашого Києва, і наших міст, і нашого війська запорожського не треба, так нехай він позабирає від нас своїх воєвод і ратних людей, а ми собі й іншого царя знайдемо. Бруховецький довго терпів московську неправду та більше терпіти не стало сили і хоч головою поліг, а на своєму поставив. Отже і я бачу ваші кривди і звелів у Чернигові велике місто відгородити від малого, а що з того вийде, про те Бог знає. Мабуть пристиг час, щоб ми пошукали собі іншого царя, тільки-ж не во віки короля польського. Він би то який радий був, коли-б ми захотіли перейти під єго руку; ба! він то й тепер уже підмовляє нас до себе і поступаєть ся нам з своїх королівських земель по Слуцк, по Березу річку з усіма містами, землями, аби тільки ми не займали єго королівських, сенаторських і шляхотських маєностей. Але ми не ймемо Полякам віри ні в чому та й народ наш не захоче йти під польську руку, усі до останньої дитини головами поляжуть, а не підуть під польську руку. Знаємо ми і про те, що Поляки вимовили собі у Москви або 30.000 війська, або кошту на таке-ж військо, щоб втихомирити Дорошенка; знаємо, що московські бояри прирадили дати їм гроший на 30 тисячів війська. Воно й перше по андрусівській умові переслано вже з Москви в Польщу скількоєть тисячів гроший. І не сказати, як то хитро та розумно чинять Поляки: продають те, чого у їх нема і чого до віку не буде. А ми — козаки не продані і не куплені. Коли Поляки набравши в Москві гроший, підуть на Дорошенка, щоб потім забрати собі Київ з українськими містами, так ми з'єднаємось з війском турецьким та татарським і підемо на Поляків; хоч всі головами поляжемо, а Києва і українських міст Полякам не дамо. Ми не будемо дожидатись, доки Поляки зберуть ся з силами, а зараз після Великодня рушимо на польські землі з великим війском. Міста одно за одним до нас приставати муть, бо там скрізь багачко людей православних. Стояти ме проти нас хіба тільки Камінець Подільський та й то не на довгий час. Ніже єдиного Поляка у нас не буде, зістануть ся самі тільки люди благочестивої віри та й ті будуть під рукою турецького султана. Тепер уже інші часи настають: що минуло, того не буде. А коли з польською державою що заповідеть ся, то вже-ж і кому іншому так воно не минеть ся“.

Така сьмілива річ, промовлена в вічі московському післанцеві, по звичаям того часу була вже приводом стеретися зради. В ту годину гетьман показав усю свою вдачу. Він говорив теж саме, що говорив колись Киселеви Богдан Хмельницький. Але він показав своєю промовою більше за Хмельницького відваги, прямоти і хоробрости. Після сеї сьміливої промови Танєєв розмовляв з гетьманом про інші речі, між іншим мовив, що цар через Солонину перешле до гетьмана список з тої умови, яку зроблять московські бояри з польськими післанцями.

Гетьман на те мовив: „Жадним вашим спискам ми не ймемо віру: чого наші очі не бачили, а уши не чули, тому ми й не віримо. Багацько до нас писаного присилають з Москви, тільки папером та ласкавими словами влещують нас, а щирого нічого нема. З польськими післанцями там собі толкують ся, а межі не проводять, тимчасом Поляки повагом захопляють наші землі: найбільше капостить нам полковник Пиво: біля Києва все спустошив, людей мордує, а царський воєвода Козловський нічого єму не робить і горопашних людей не обороняє.

Зняли річ про Гомель. Гетьман казав:

— „Не можна мені не прийняти Гомельців, військо запорожське нікого від себе не проганяє; коли й інші міста приставати муть до нас, ми не будемо цурати ся їх. Прийшов час, щоб я жив власною головою“.

— „На те, що ти, гетьмане, писав про Дорошенка, про Запорожців, небавом привезе до тебе царську відповідь стрілецький голова Михайло Колупаїв“, — сказав післанець московський.

— „Знаю я, знаю, — мовив гетьман, — чого приїде той Колупаїв. Нехай собі здоров їде!“

Танєєв почав запевняти, що Колупаїв приїде не про яку там потайну мету, але гетьман перебив єго та й мовив:

— „Усі ви навчили ся у Поляків їх лукавим звичаєм! От — і ти, Олександро! коли ще раз приїдеш до мене з якою неправдою, так опиниш ся в Криму.“

Побачив ся Танєєв з Неєловим. Неєлов сказав єму: „Гетьман зробив ся зовсім не тим, яким був; певне, що він поєднав ся з Дорошенком: і до мене, і до моїх сотників, і до

стрільців він не той: то було на варті біля брами становить стрільців чоловіка сотню або й більш, а тепер каже становити чоловіка тридцят. Старшина: обозний, суддя і Думитрашко-Райча служать нашому цареві вірно і про все подають мені звістки, тільки стережуть ся в день, бачити ся зо мною, бо гетьман звелів своїм челядникам сочити за ними, щоб вони не згодились ні зо мною, ні з тобою, ні з ким іншим з наших московських людей, а коли що прочують таке, так переказують мені у ночі. Вони дали присягу і передомною цілували образ Спаса, що будуть нестемно під рукою нашого великого державця. Та вони самі тобі запевнять, про все розкажуть“. В ночі проти 7 березія Танєєв, Нєєлов і Щоголев, перебравшись стрільцями, пішли до обозного Петра Забіли; там вони застали генеральних судий Домонтовича й Самійловича та Думитрашка-Райчу. Думитрашко кілька літ був переяславським полковником, але під кінець 1671 р. гетьман скинув его з полковництва за те, що він, скликавши своїх полчан на раду в Баришівці, підмовляв їх пристати до Ханенка. Переяславські козаки не послухались его і дали про те звістку гетьманови. Гетьман, взявши війська, сам рушив, привести до покірливости Думитрашка. З цілого переяславського полку сама лишень баришівська сотня стояла за свого полковника, але, коли підійшов Многогрішний, вона прогнала Думитрашку і повинила ся перед гетьманом. Думитрашко в місточку Басані*) лавив у ногах у гетьмана. Многогрішний звелів закувати его і відвести в Батурин; дві сотні товариства его розіслати по полках, а замість Думитрашка правити переяславським полком велів генеральному бунчужному Стривському. З того часу Думитрашко перебував в Батурині; гетьман простив его і поводив ся з ним, як з усею старшиною, але Думитрашко зробив ся заклитим его ворогом. І от у Забіли українська старшина промовила до Москалів так:

— „Ох, велика біда, печаль тяжка і слези гіркі! З напучування дияволового гетьман наш забув страх Божий, зрадив великому цареві, з'єднав ся з Дорошенком і пристає до Туреччини. Наш гетьман посилав до Дорошенка якогось ченця.

*) Нині в Козелецькому повіті в Чернігівщині.

Перед тим ченцем Дорошенко заприсяг ся, а чернець заприсяг ся перед ним за гетьмана. Потім Дорошенко прислав своїх післанців до нашого гетьмана у Батурин з образом Спаса; на тому образі наш гетьман заприсяг ся перед Дорошенківцями, а вони заприсягли ся перед ним за Дорошенка, Демян дав Дорошенкови заповоги на військо 24.000 ефимків. 15 сего місяця хоче Демян з жінкою і дітьми їхати в Лубни, а поголоску пускає, що їде до Києва Богу молити ся. Коли він і справді буде в Києві, так тільки за тим, щоб побачити ся з Дорошенком в печерському монастирі. Коли він з Батурина виїде, так вже назад не вернеть ся. Брат его Василь, по его-ж таки приказу, відгородив у Чернигові велике місто від малого, в котрому перебувають ратні люди царські, а гетьманське добро перевозять з Чернигова в Седнів.“

Обозний Забіла додав: „Вже коли він з Батурина поїде, так і нам, старшині, скаже їхати з собою, а потім і звелить нас повбивати, або в воду потопити, або по острогам позамикати за те, що ми не захочемо укуні з ним зраджувати. Знов же небезпечно й те: коли він поїде з Батурина і звелить після себе мужикам на брамі стояти, а стрільці їх не пускати муть, — от з того й почнеть ся колотнеча і станеть ся привід до війни. Стрільців у Батурині не багато та й ті абиякі; покладати ся на батуринських стрільців нічого. А тебе, Грицю Неєлов! коли-б він, виманивши за місто, не звязав та не відіслав до Криму. Коли-б не ми оберегали, так він би давно якесь лихо скоїв з Неєловим і з стрільцями. І тебе, Олександро! і тебе, Семене, ледве чи відпустить він, а коли відпустить, так ви їдьте на Путивль,^{*)} а то в Кролевці^{**)} і Глухові вас трусити муть, шукати муть у вас листів: бо-язко, щоб вас не придержали.“

Тоді хтось із старшин мовив:

— „От Степана Гречаного, що був з Солониною у Москві, гетьман покликав до себе в сьвітлицю, казав ему заприсягти, що буде заодно з ним і звелів ему про московські справи понаписувати такого, чого в Москві зовсім не було.

*) Повітове місто в Курщині.

***) Повітове місто в Чернигівщині.

І все ото на те, щоб відвернути Україну від царя. Потім покликав він нас, старшину, і каже нам: „От пише до мене цар та вже й не в перше, щоб усю старшину післяв я у Москву. А він з Москви хоче вас запроторити на Сібір.“ Ми одначе не поняли віри гетьманови, бо добре тямилі, що такого царського приказу ніколи не було, а се все вигадки самого гетьмана. Отже й тепер, як приїде в Лубни або в Соєницю,*) скличе там усю старшину, духовенство, вичитає їм вигадки Степана Гречаного, настрашить їх Сібіром та й говорити ме:

— „От, бачите, яка Москва зрадлива! Чого вам доброго з неї сподівати ся?“

Думитрашко-Райча додав:

— „Мене самого раз покликав гетьман у ночі, повів у свѣтлицю і звелів поклясти ся на образі Спаса, що я буду з ним заодно, і повбивати царських ратних людей, які є в Батурині і по інших містах. Але-ж я такої присяги не вважаю за присягу, бо я присягав не з доброї волі і не по правді, а боячись смерті. Як колись я кляв ся, так і тепер готов вмирати для великого царя, хоч би гетьман звелів мене на шматки порубати, а ви, Олександро і Семене, наші слова списіть собі та й подайте їх до Артамона Матвієва, нехай він над нами і над усею українською землею покаже свою ласку, мудро заступить ся за нас, щоб цар не попустив свою вітчину на руїну злодукавому вовкови, а щоб прислав до Путивля добірних кінних людей чотири чи пять сотень до обозного і до всіх нас тай убезпечив нас своєю грамотою. Скоро ті ратні люди прийдуть до Путивля, нехай би до нас царську грамоту нишечком принесли, а до Невлова нехай буде указ, щоб нас не видавав. Тоді ми з Невловим дамо звістку ратним людям, щоб вони з Путивля сюди швидше йшли. З Путивля до Батурина на конях за одну ніч можна поспіти. А ми тимчасом вовка звяжемо, віддамо его Невлову та з ратними людьми і вирядимо его до Путивля, а потім списімо его провинности і самі повеземо его в Москву до царя. А заким се все станеть ся, нехай би цар звелів післяв до геть-

*) Соєниця повітове місто в Чернігівщині.

манських — ніжинського протопопу Семена, осаулу Грибовича, Миклашевського і батуринського сотника Ярему придержати в Москві. Інакше-ж, коли їх відпустять з Москви ще до твого, Олександро, приїзду, так у гетьмана лихо прискорить ся. Усе лихо коїть ся з отих его післанців та ще з привідців усього — з ніжинського полковника Гвинтівки. У Демяна велика надія на сего Гвинтівку, а протопопа Семен Адамович великий баламут, де треба що провідать, туди гетьман его посилає. Ото-ж він, вернувшись до гетьмана, щоб підхлїбити его, почне єму вигадувати таке, чого й не бувало.“

Обозний Забіла мовив :

— „Статті глухівські складав я, а там прописано, щоб духовних післанцями не виряжати, а найпаче протопопу Семена Адамовича. Гетьман посилав ще максаківського ігумена Ширкевича до Варшави і до Вильна — та не знаємо про що“.

— „Ми не безпечні ще й про те, — промовив, ще хтось інший, що коли гетьман виїде з Батурина, такі скоїть ся велике лихо і полеть ся кров. У нас тільки й надії, що на митрополіту призренського, що живе в Батурині. Він затримає гетьмана, піби-то для гоїння, гетьман лишить ся тут, а тимчасом настигнуть ратні люди. Нас, старшини, гетьман не послухаєть ся та він з нами мало про що й розмовляє. Без міри став він до нас жореткий, не даєть слова вимовити, зараз лаєть ся або бєть ся шаблею. Скрізь по полках понадавав своїх зятїв, братів та приятелїв“.

Обозний Петро Забіла розмовляв потім з Танєєвим на самоті і говорив уже так, як не відважив ся говорити при товаришах. Він вихваляв сам себе, казав, що він певний приятель Москві і давав таку пораду, яка по его думці повинна була припасти Москві до смаку. Він казав :

— „Відколи Богдан Хмельницький пристав під руку царя московського, з того часу я почав вірно служити і службу цареві і за мою правду Бог зберіг, що я ще й досі живу. Усе лихо з гетьманів, а не з старшини. Але Господь Бог за їх зраду не потерпів, всі вони оден по одному пропадають. Шкода тільки, що й невинних людей за собою гублять. Коли й від сего зрадника Господь Бог відступив ся і віддаєть его в наші руки, так нехай би цар звелів, щоб за гетьмана в нас був хто з царських бояр, тоді в нас добре буде, а доки геть-

манувати хто буде з наших людей, доти нічого доброго не можна сподівати ся.

Бачившись в останнє з Танєєвим, щирий але необачний гетьман дав московському післанцеві привід гадати, що донос старшин не єсть непевний. Про Дорошенка Многогрішний говорив тепер зовсім не так, як говорив про єго тоді, як вважав єго за свого ворога. Тепер він говорив, що Татаре не посьміють прийти на лівобереже тому, що Дорошенко їх не пустить. Хочє Дорошенко, — говорив гетьман, — післати до царя своїх післанців, а з ними ті санджаки, що прислав до него цар турецький; ті післанці просити муть у царя, щоб приняв Дорошенка під свою руку і замість турецьких санджаків прислав єму свої клейноди.

— „А що, як за се турецький султан на Дорошенка військо пішле?“ спитав ся Танєєв.

— „Дорошенко просити ме царя, — відповів гетьман, — щоб цар обороняв єго своїм війском.“

Вельми було прикро гетьманови Многогрішному те, що, як дійшла до него чутка, московський уряд давав Полякам гроші наймати військо, гетьман не побояв ся промовити до Танєєва такі слова:

— „Коли польскі післанці з комісарями, набравши у Вас у Москві гроший, вертали ся в Польщу через Київ та через наші українські міста, — от би було добре. Тоді-б з тих гроший і нам що небудь перенало.“

Танєєву здало ся, що се пряма похвалка пограбити польских післанців.

10 березоля Танєєв з своїм товариством рушив з Батурина.

Тоді саме в Москві перебували гетьманові післанці — ніжинський протопопа Семен, генеральний осаула Грибович і війсковий товариш Михайло Миклашевський, що потім став стародубьким полковником. Семен давно вже був потайним ворогом Многогрішному, але влещував ся до него: через дразливу вдачу Многогрішного Семен часто сварив ся з ним, але завсїди потім мирив ся і Демянові вороги гадали, що протопопа заодно з гетьманом. Перебуваючи в Москві, протопопа не відважував ся вельми гостро здійсмати голос проти гетьмана, бо попередні листи єго з поклїпами на гетьмана і на Лазаря

Барановича не пошкодили ні тому, ні сему. Він в розмові з боярином Матвієвим, що правив тоді „Малоросійськимъ приказомъ“, здалека тільки натякав проти гетьмана. Він говорить :

— „Я, скільки спроможу ся, служу і піклую ся вірно великому державцеві; от, тільки гетьмана ніяк не спроможу ся вигоїти з тої туги, що напала на него. Хтось набрехав ему, буцім то великий державець хоче гетьманом зробити Солонину. Гетьман з того вельми тужить. Сумує він і через те, що Пиво з Поляками біля Києва монастирські маєтности спустошив, а гірш за все вболіває гетьман про Київ, щоб Києва і інших українських міст цар не віддавав Полякам, та все питає у мене: „Де у нас з Поляками межа буде?“ А мені як про те знати? Я ему заприсягаю ся душею і своїм саном, що у царя нема на думці віддавати Київ, а він гнівається ся на мене і каже: „Ось як тільки я дочую ся, що Москва захожуєть ся коло чого лихого, так я звелю тебе лютою смертю замордувати“. А я ему на те й кажу: „Готов смерть прийняти за правду і за великого царя та тільки усе оте, що тобі верзуть і чим тебе страхають, — все те брехня“. Попильнуйте-ж ви, пішлїть до него розумного чоловіка з царською грамотою, щоб обнадєжив его цар, що Києва Полякам не віддасть і Солонини гетьманом не зробить. Утіште ви его, ради Бога.“

Більш сміливо протопопа не відважував ся говорити в Москві про свого гетьмана, доки гетьман був ще у царя в ласці.

1-го березоля р. 1672 гетьманових післанців відпустили з Москви і вирядили з ними до гетьмана царськими гонцями стрілецького голову Михайла Колупаєва і піддячого „Малоросійського приказу“ Максима Алексеєва. Не доїздючи 20 верстов до Сівска,*) почули вони чудну і несподівану звістку: з Путивля прибіг до Сівска від путивльського воеводи Волконського стрілецький сотник Ушаков з вісткою, що генеральний писар Карпо Мокриевич, стародубський полковник Петро Рославець та переяславський полковник Думитрашко-Райча привезли в Путивль закованого гетьмана Демяна Многогрішного.

*) Повітове місто в Орловщині.

15 березодя гетьманські післанці, що вертали ся з Москви, приїхали до Сівска. Тутешній воєвода Вердеревський, кажучи, що ніби-то в Сівску всі підводи розібрано і треба посилати на села шукати підвод, задержав протопопу Семена. На такий вчинок підмовив Вердеревського стрілецький голова Колупаєв. Почувши про пригоду з гетьманом, Грибович і Миклашевський говорили до своїх московських проводирів :

— „Від свого гетьмана ми нічого лихого не сподіваємось ; вже-ж коли б що лихе було у єго на думці, так не посилал би він нас в Москву. Та й потім, як ми вже були в Москві, гетьман прислав глухівського сотника з кіньми, що подарував цареві.“

Інакше гадав протопопа. Коли Грибович і Миклашевський пішли до себе на квартиру, Семен лишив ся з Колупаєвим та з піддячим і говорив до них :

— „Давно вже я спостерегаю, що гетьман вже не той став : недобрі речі він говорить і мене кілька разів ганив лихими словами, і стрілецького голову Неєлова безчестив. Обозний і суддя кілька разів остерегали Неєлова, що у гетьмана щось не добре на думці. Судді і Думитрашко служать цареві вірно. Вони, сидячи в Батурині, написали нишком лист в Ніжин, до воєводи Ржевського про гетьманові кривди. А Ржевський післав той лист в Москву, а коли гетьман мене виряжав в Москву, так казав мені : „Коли запевне довідаєш ся, що цар хоче віддати Полякам Київ і Україну, так я зараз пішлю своїх людей забрати Гомель.“ Я єму на те сказав, що без царського приказу не личить посилати людей в Гомель. „Ти на святій євангелії кляв ся, без царського приказу ніякої справи не розпочинати ; на кого-ж ти сподіваєш ся?“ „Сподіваю ся я, — відповів гетьман, — на того, на кого сподіваєть ся й Дорошенко. Бруховецький погіб за правду, — оттак і я загину. В Переяславі московських ратних людей не багацько, а Чернигів я здобуду своїми людьми.“ На Січу післав він 6000 талярів, щоб Запорожці були до єго слухняні. А тепер ось чую, що везуть єго закованого в Москву. Коли так, то й мені вже нічого буде жити в Ніжині. Благати му царя, щоб не боронив мені жити в Москві і призначив мені, з чого жити, щоб не голодувати.“

— „А, живи лучше в Ніжині, як жив, і служу цареві по правді, як служив“, — відповів ему Колупаєв.

Протопопа мовив на те :

— „Я й за зраду Бруховецького багато перемучив ся і добра свого позбув ся. Ми з Думитрашкою-Райчем на образі Спаса покляли ся, що коли гетьман Демян зрадить, так нам зовсім перебрати ся до Путивля. Не було в мене часу, як був я в Москві, побалакати про се з Матвієвим, бо він раз-у-раз сидить в „приказі“ за царським ділом“.

Х.

В ночі з 12-го проти 13-го березоля до Григорія Невлова прийшли Петро Забіла, судді Домонтович і Самійлович, генеральний писар Карпо Мокриевич з полковниками переяславським Думитрашком-Райчою, наказним ніжинським Уманцем і стародубським Рославцем. Вони мовили :

— „Гетьман захожуєть ся завтра їхати до Києва ніби-то поклонити ся печерським чудотворцям, але се він тільки очи відводить, а дійсне він хоче зрадити цареві і пристати до турецького султана, так як Дорошенко. Ми хочемо спинити такий страшений вчинок. Коли забаримось хоч трохи і дамо Демянови виїхати з Батурина, так колотнеча неминуча. Треба зараз у ночі, ще досвіта забрати его під варту“. Невлов не змагав ся, бо був вже під'южений проти гетьмана. Взяли стрільців і пішли до замку. Демян нічого не сподівав ся і спав. Старшина свобідно собі ввійшла до него в спочивальню, прожогом схопила его, не дала ему ні закричати, ні покликати на поміч, ні висловити ся. Его звязали, положили на сани, що були задалегідь заготовлені, покрили шкурою і не гаючись, повезли з Батурина під вартою стрільців. Усе оте вчинили вони так несподівано і так нишком, що до самого ранку ніхто в Батурині і не відав, і зтяжне військо, що було при особі гетьмана, не могло получитьи приказу поспішати на оборону гетьмана.

— „Добре, що не було тут осаули Грибовича, — говорила потім старшина; він був вірним гетьманови, підстергав

за нами; навіть що ночі ходив по дворах і про все, що спостережав, доносив Демянови.⁴

У ранці генеральний писар Карпо Мокрієвич і стародубський полковник Рославець везли вже закованого гетьмана через Путивль і Сівець в Москву; з ними було 15 чоловіка козаків і наймитів. Думитрашко-Райча збочив від них і взяв на Курек, щоб про отсей вчинок над гетьманом подати звістку бояринови Ромодановському.

Старшина, що лишила ся в Батурині, вислала по всіх полках універсал, оповіщаючи про зраду гетьмана і забороняючи признавати єго за начальника. Кривняків і порадників Многогрішного велено було позакувувати і поприсилати в Батурин під варту, доки не прийде царський приказ. Тоді-ж взяли під варту чотирех Дорошенкових післанців, що вперед день прибули до Батурина.

Мокрієвич з арештованим гетьманом 17 березоля приїхав до Сівська, побачив ся з післанцями, що вертали з Москви, взяв з собою в Москву протопопа Семена Грибовича лишив у Сівську під доглядом воєводи, а Миклашевського з підписком Андрієнком вирядив до Батурина, давши через них лист до старшини, що була в Батурині. В тому листі він прохав своїх товаришів ловити і брати під варту кожного, хто своїми речами покаже з себе одностумного з злочинним гетьманом. На другий день, 18 березоля рушили далі, в Москву, з закованим гетьманом.

Протопопа досі не відважував ся явно показати себе супротивником гетьмана, а тепер повернув круто і став заодно з Демяновими гнобителями, 19 березоля він післав поперед себе лист до Матвієва і писав, що „Демянъ въ чести своей не разумъ, приложи ся сыномъ не осмысленнымъ“, що Демян забув Бога і присягу і що є певні доводи Демянової зради і на письмі і на словах.“

Оден з приятелів Многогрішного Гвинтівка був тоді в Корочі,^{*)} там довідав ся про вчинок з гетьманом; на швидку втік до Путивля, прийшов до воєводи і вдавав, ніби він не в ладу з Демяном, ніби гетьман замисливши зраду і знаючи

*) Містечко в Чернігівщині.

его Гвинтівчину прихильність і вірність до царя, післав козаків убити его. Гвинтівка прикинув ся перед Волконським, ніби вперше чує від него про арештованне гетьмана. Таким чином давний гетьманів приятель і товариш, скоро довідав ся, що Демянови зрадила доля, загадав ся негілько відчакнути ся від него, але покористувати ся ще з сего лиха і стати в таборі ворогів его. Не вдало ся одначе Гвинтівці таке лукавнованне. Мокриєвич був уже у Путівлі і від него воевода Волконський чув, що Гвинтівка в зраді однодумен з Многогрішним, Мокриєвич прохав при нагоді придержати Гвинтівку. Даремне Гвинтівка виправдував ся перед воеводою: Волконський відповів: „Не моє діло розбирати, хто з вас виноватий, а хто правий, в Москві розберуть.“ Він вирядив Гвинтівку під вартою до Сівка.

Звістка про вчинок з гетьманом прийшла в Москву 21 березоля, ранійш ніж могли привезти туди самого гетьмана. Зараз з Москви вислали на Україну царську грамоту; в грамоті виславляли старшину за те, що вона не піддала ся зрадницьким Демяновим напучуванням і взяла его під варту. Правити Україною, доки вийде наказ — велено обозному, Забілі з двома суддями: вони мусіли часто списувати ся з „Малоросійськимъ Приказомъ“ і з краєвими воеводами. Велено було розіслати по полках іменем царя усовіщування, щоб Українці були вірними до царя а Дорошенкових післанців, що прибули тоді в Батурин до Многогрішного, велено випровадити в Москву. Грамоту повезли на Україну стольник Самарин та піддячий Шестаков. Тоді-ж таки післали з Москви стрілецького сотника Горюшкіна, щоб їхав він київським шляхом через Калугу на Сівек, зустрівши гетьмана, забрав его у козацьких старшин і з великою осторогою привіз в Москву. А воеводі сівському Вердеревському велено було випровадити в Москву осаула Грибовича.

Самарин прибув в Батурин 1-го квітня і того-ж дня доручив обозному царську грамоту, запевнивши їх іменем царя, що цар незабуде їх услуги тай по сусідних землях піде про їх добра слава, що їх не підманили баламутні влещування Многогрішного і его порадників. Старшина зараз вирядила до царя гонців прохати, щоб дав наказ скликати раду про вибір

нового гетьмана. У купі з тим післані були нові доводи зради Многогрішного.

Батуринський сотник Карпович висловив перед генеральною старшиною, що приїздив в Батурин з Чигирина від Дорошенка Семен Тихий і привозив Спасів образ. На чому Тихий з гетьманом Многогрішним заприсягали один одному, того не знати, але потім Многогрішний післав его з Тихим за Дніпер. Ми прийшли, говорив далі Карпович, в Канів, де живе митрополіта Тукальський. Ми пішли до него. Семен Тихий поклав на столі образ, а Тукальський познаменував ся до того образа і спитав: „Ну що ви там доброго зробили?“ — „Про що їздили, все те й справили“, відповів Семен Тихий. Тоді митрополіта підійшов до сотника взяв его за гузик і мовив: „От так би й давно, пане сотнику! треба було вашому гетьману зробити. Самі добре тямите за кого сам, той і пан, а турецького султана така велика сила війська, що знати муть его і Поляки і Москва. Не то що на нас не відважить ся нападати, але ледви і власні міста чи спроможуть ся обороняти. Від сего часу наші гетьмани стали приятелями і все піде на добрий лад.“

Були перехоплені листи Василя Многогрішного полковника чернігівського, що писав він до наказного-ж чернігівського полковника Леонтия Полуботка. В тих листах спостерегли заходи, не пустити в Чернігів харчів задля царських ратних людей.

3-го квітня старшина, що правила лівобережною Україною, звістила, що усіх кріпаків Многогрішного уже взято під варту, а замість їх на уряди посажені інші люди. Замієць Василя Многогрішного і Куменки, зробили полковниками в Чернігові Борковського, а в Стародубі Григорія Дащенка. В ніженському і прилуцькому полку на полковницькі уряди сіли прежії полковники Пилип Уманець і Лазар Горленко. Уряд полковника переяславського вернули Думитрашку-Райч. В Гадячі посадили Федора Михайленка. В лубенському полку замієць Демяного зятя Андрія Нестеренка став полковником якийсь Михайло Степанів, а в миргородському полку Іван Дубяга. З усіх крівняків і родичів Многогрішного ніхто не здавав ся таким небезпешним як его певний приятель Матвій Гвинтівка. Гвинтівка, як говорили про него старшини, кільки

разів уже показував свою неприхильність до московського уряду, не ходив на бесіду до Невлова і на старшину, котра була вірна до царя дивився вовком. Покинувши ніжинське полковництво і жінку, він на першому тижні великого посту приїздив до гетьмана: про щось нишком з ним на самоті побалакав і поїхав в Короп. Зараз після того як арештували гетьмана, старшини не відаючи того, що Гвинтівка з Коропа поїхав до Путивля, післали до ніжинського воеводи Ржевського прохати, щоб придержав Гвинтівку. Але воевода Ржевський через те, що Гвинтівки не було в Ніжині, звелів взяти під варту його жінку і сина Феська, а двір Гвинтівчин запечатав трома печатками. Потім покликав до себе наказного ніжинського полковника Гуменського, війта, бурмістра, значніших козаків і міщан і взяв з них присягу на вірність цареві, а Гуменському звелів розіслати по ніжинському полку універсал, щоб сотники, атамани, війти і ліпші люди мійські і сільські приїздили в Ніжин до воеводи заприсягати. Все оте справило ся швидко і гаразд. Знати одначе, що бояли ся, аби несподівані арештованя гетьмана не наробили колотнечи в народі. Ніжинський воевода, посилаючи про се звістку в Москву, велів своєму гонцеві об'їздити українські села і міста, а прямувати пустими степами. Усіх ратних царських людей, які були в Ніжині, воевода для безпечности зібрав до замку і поставив на мурах варту. На другий день після присяги, Ніжинці хоть і запевняли воеводу, що царським ратним людям не треба сподівати ся нічого лихого, а воевода не няв їм віри і велів Москалям нікуди не виходити з замку. Архієпископ Лазар Баранович писав до царя, що й він вислав, від себе по всій Україні своє послання, напучуючи „своїх овечок“, щоб були певними тому, кому заприсягли і не слухали ся ніяких баламуцтв.

Скоро закованого гетьмана привезли в Москву, генеральний писар Мокрієвич подав до „Малоросійського приказу“ на Многогрішного донос скомпонований з 38 пунктів. Він обвинював гетьмана, що той зносив ся з Дорошенком, маючи на думці зрадити цареві і пристати до турецького султана. Тим то він, Многогрішний, по всіх полковницьких урядах посадовив своїх родичів та приятелів і всіми заходами простав вороговання до уряду московського. Були списані слова геть-

мана, які він інколи промовляв і які свідчили-б то про его ворогованне до Москви. До старшини гетьман говорив би то так: „Зберу отсе тисячів шість добірнійших людей кінних тай піду з ними на московські міста, а на весні прийде до мене з запомогою хан кримський. Задам Москалям такого чосу наче той Олександр Македонський. Той був Олександр, а я Демян; та не меншу за нього вчиню подію, як зрустошу Московщину. Я не царський підданок і не хочу бути его підданком, хоч би міні увесь Батурин золотом наповнив“.

Раз-у-раз Демян вихваляв султана турецького і розказував: „Одного часу приїхали до султана післанці польські й московські. Султан велів сказати післанцеві польському, щоб король польський величав ся не королем, а короліком, бо він, мовляв, мій підданок, а що до царя московського, так я, каже, того вважаю наче за якого свого чорного татарина“. А сего таки великого посту гетьман говорив старшині: „От бачте, панове, яка до нас царська приязнь: цар поступив ся для хана усю Україну віддати і положити за межу Десну і Сейм від Києва до Путивля. Хвалив ся мені капітан Мазанета, що чув він від царських порадників, що цар наділить міні в своїх слободах 500 дворів крєпаків, аби тільки я віддав ему українську старшину та урядників. Старшини, чуючи від гетьмана таку річ, мовили: „Не може сего бути, цар обіцяв ся ласкаво нас берегти“. На те Демян відповів: „От у вас бороди вирости, да ума не винесли, а я цілком добре спостеріг московські заходи. На самоті з обозним Забідою гетьман говорив: „Треба нам піклувати ся про якого іншого державця, бо з Москви не сподівати ся нам добра.“ Не хотів гетьман відпускати Танєва з піддячим і казав до старшини: „Не тямите ви московських хитроців, а я їх добре тямлю і остерегаю вас. Покличе отсе цар вас усіх до себе та й розішле по Сібіру“. Не радячись з старшиною, а єдине з власної волі і без жадного приводу, гетьман поскидав з уряду полковників з чернігівського, ніжинського, миргородського, лубенського, переяславського, стародубського, гадяцького і прилуцького а натомієць посадовив полковниками своїх родичів і порадників. Обіцяв ся дати Думитрашці чотири полки: переяславський, лубенський, миргородський і полтавський, аби тільки пішов з ним воювати проти царя. До Андрія Мурашки гетьман промовляв:

„От побачиш, що я зроблю з Москвою, побачиш ти мою шаблю в московській крові. Я їх аж за Москву зажену, аби тільки ви були до мене певними“. Висватавши у Дорошенка дочку за свого небожа Михайла, Демян послав Ісаю Андрівенка запевнити Дорошенка в своїй прихильности. А Дорошенко прислав до Демяна військового товариша Семена Тихого, щоб умовити ся, хто обом їм ворог а хто приятель.

14 квітня року 1672 в „малоросійським приказі“ в Москві бояри і думні люди взяли Демяна Многогрішного на опит. Вони питали у него :

„Демяне Ігнатів! гетьмануючи на Україні, почав ти зносити ся з правобережним гетьманом Петром Дорошенком і міркувати, якими заходами зрадити великому нашому державцеві, та пристати до султана турецького. Признавай ся: з ким ти про отсю зраду міркував? Хто був твоїм порадиником? На що ти попеременяв полковників? По якому ти царському приказу звелів за річкою Сожею у воеводстві мстиславському займати землі короля польского і заводити сварку з королем? Чого ти збирав ся їхати до Києва?“

Демян відкидав усяке обвинувачуване его за зраду і говорив :

„Я служив цареві вірно, полковників попеременяв за порадою старшини, а в Київ хотів поїхати тому, що печерський архимандрита написав до мене, що печерським мешканцям Поляки заподівають утиски і руйнують. Я вже послав до київського воеводи, князя Козловського, щоб він заступивсь за печерських людей, а писар Карпо Мокриевич підмовляв мене, щоб для оборони печерців я сам пішов з війском. До Дорошенка я вдавав ся, щоб він не пускав козаків і Татар воювати на лівобережю, а щоб ми обидва служили цареві проти его ворогів. За річку Сож послав я людей за порадою старшини, а найпаче писаря Карпа Мокриевича: велів я полковникови Ворошилову з его полком провести межу по річці Сожі для того, що коли почнуть польські післанці радити ся про межу з боярами, так щоб Українцям була вже межею річка Сож до Дніпра. Не з своєї волі я так чиню, а за порадою урядників, котрі відають, що ще до андрусівської умови ті землі були нашими і про те я писав уже до царя.“

На се проти него змагали ся так: „Коли-б воно було так справді, як ти отсе кажеш, що ті землі належали до України, так чого-ж ви мовчали три роки після андрусівської умови а тоді заходились відбирати. Кажеш ти, що хотів, щоб межа була по річку Сож, але-ж Гомель стоїть за Сожою? На що-ж ти велів іти на Гомель і забирати его?“

Демян відповів: „На те воля царська.“ Хоч місто Гомель і за Сожою, але підчас польської війни звідтіль були Українцям великі утиски, тим то я й велів Українцям зайняти Гомель, гадаючи собі, що коли-б стала ся знов війна з Поляками, так тоді нам Гомель стане великою обороною, бо стоїть те місто за річкою Сожею.

Потім спитали у гетьмана:

„Як приїздив до тебе піддячий Михайло Савин, так чи ти казав ему: „Коли цар має віддавати нас Полякам потроху, так лїпше-б віддав усіх разом, король буде радий тому, а цар не обороняє нас. Коли-б ми самі не обороняли ся, так Поляки побрали-б нас у неволю, а на Москалів сподівати ся нам нічого?“

— „Сего я не казав“, відповів Демян. Его поставили на очи з Савином. Демян твердив, що не памятає сего, а коли що таке й промовив, так хіба може був тоді під чаркою.“

Далі знов питали ся у него:

„Чи говорив ти „полуголові“ Танєєву і піддячому Щеголеву, що цар обіцяв ся Полякам віддати Київ і українські міста Полякам на вічну неволю і сором, а церкви Божі на спустошення і на руїну, через що післанці короля й не дали твоїм післанцям сидіти з ними в посольській світлиці і обзивали їх своїма „холопами.“

— „Сего я не казав, відповів Демян. А от як привіз до нас Василь Бурковський царський універсал про Київ, так я говорив до писаря до Карпа: „Порадував нас цар своїм універсалом про Київ, а писар на те промовив до мене: „Не вельми ти йми тому віри, а тримай ся свого розуму. Щоб не стало ся так, як трапило ся колись за Бруховецького, як привезено царський універсал. Війско запорожське обнадєжували, а потім князь Данило Великогаїн прийшов з війском, та з Золотаренком побили Сомка і Слича. От що я чув від пи-

саря і був непевен і остерегав ся царського війська. За се й виню ся, а про зраду я й не гадав.“

„Так чому-ж ти не зробив на писаря доносу старшині і цареві? І яке тобі було діло до того, що Великогагін з війском приходив? він був присланий на раду, а у вас ніколи не приходило ради, щоб не було війська царського. Коли-б не було війська царського, так у вас на раді скоїв ся-б бій.“

Гетьман на те відповів:

„Я людина проста, через свою простоту й не писав на писаря до царя. Я сподівав ся, що писар правду говорить і мене остерегає. В сему я винен перед царем.“ З усеї старшини писар Карпо Мокриєвич більш за всіх пильнував нашкодити Многогрішному. Мокриєвич свідчив: що гетьман „перед усіма нами, перед єнеральною старшиною говорив такі речі: зберу кінного війська тисячів шість і піду воювати Московщину, а на весні прийде до мене з своєю ордою хан кримський: о тоді я задам Москалям! як піймаю за чуба ліпшого їх чоловіка Артамона, так знати му тоді, що з ним робити.“

Проти сего Демян відповідав:

„Не було у мене ніколи й на думці збирати військо, та йти війною на московські міста або щоб Артамона за чуба брати. Сего я нічого не говорив. Не казав і про хана, що сподіваю ся єго на запомогу. Вільно тепер Карпови усе говорити; він заодно з старшиною, умовили ся погубити мене, так і вигадують на мене всячину.“

Покликали на опит ніжинського протопопа; він казав: „Коли Демян, як був гетьманом, виражав мене в Москву до царя, я усовіщував єго, щоб тримав ся ласки царської, я нагадував єму про те, що стало ся з Бруховецьким, а він мені казав: „Поїдь ти в Москву, так в Москві опиниш ся в тюрмі.“

Демян признав ся, що так воно дійсне було і винив ся в тому.

Думні люди далі питали у гетьмана:

„Чи говорив ти стрілецькому „полуголові“, буцім післанців твоїх бояри царські не пускають на пораду через те, щоб військо запорожське не відало про віддачу Полякам Києва і українських міст?“

— „Ні! сего не говорив“, відповів Демян.

— „А чи не говорив ти, що наш великий державець не шаблею придбав собі Київ а пристали ви під его царську руку з доброї волі своєї і коли єму тепер Києва не треба, так нехай забере звідтіл своїх воевод і ратних людей, а ви знайдете собі інчого царя; і про Бруховецького казав, що він довго терпів московські кривди та не витерпів.

— „І сего нічого я не казав“, відповів гетьман.

— „А на що ти в Чернигові відгородив велике місто від малого?

— „Писар мені сказав, що йде гутірка, ніби царське військо хоче засісти по наших містах; так я про обережність і відгородив“, відповів Многогрішний.

— „Знов ти казав Танєєву і піддячому, що в Москві дали післанцям польским 30.000 грошима на найму війська проти Дорошенка, а ви непродані і некуповані підете війною на Польщу; і коли звоюєте польську державу, так і кому інчому дістанеть ся. Ще й те казав ти Танєєву, що жадним спискам присиланим з Москви ти не ймеш віри; що вас тільки ласкавими словами голублять, а правди не кажуть. Та ще й про Колушаєва говорив ти, що коли він приїде, так чи виїде здоров. І проти Танєєва похваляв ся, що коли приїде вдруге, так опинить ся в Криму. Казав те, що коли післанці польські, набравши в Москві гроший, їхати муть через ваші землі, так козаки віднімуть у них гроші. Чи все отсе говорив ти? Признавай ся тепер по правді і щирим серцем повини ся перед великим державцем.“

Гетьман від усього сего відрік ся.

Єго знов питали: „На що ти велів Нєєлову становити на брані тільки по тридцяти чоловіка стрільців, коли перше становили їх по сотні, або й більш? Через що ти обозному Забілі і інчим старшинам забороняв сходити ся з Нєєловим? На що посилав своїх челядників назирцем за ними, щоб вони не сходили ся з нашими людьми? Признавай ся тепер поправді!“

Демян на се відповідав:

„Раз якось, йдучи до церкви, спитав ся я, чи є вартові? Мені відповіли, що є два пятидесятники, та з ними чоловіка з сотню стрільців. Я спитав ся, чи не бракує їм харчів? кажуть — ні; але занадто вже багацько становлять вартових,

для них се прикро і сутяжно. Я, перебалакавши з Неєловим, звелів поменшити стрілецьку варту. А старшинам я не забороняв сходити ся з Москалями і назирцем за ними челядників не посилав.“

Далі ему мовили:

„І ся старшина свідчить, що ти зрадив великому державцеві, до Дорошенка посилав ченців, вони за тебе присягали. А Дорошенко прислав до тебе в Батурин своїх післанців з образом і ти перед ними заприсяг ся і дав Дорошенкови 24000 ефимків. Кажуть на тебе, що ти по всіх полках посадовив на уряди своїх родичів та однодумників і в усі полки посилав універзали, щоб усі йшли в облогу.“

Демян відповів:

„Ченців до Дорошенка я не посилав і він до мене Спасового образа не прислав, а був у мене від Дорошенка Сомен Тихий, щоб вернути людей полонених на сім боці Татарами. 24.000 ефимків Дорошенкови я не давав. З самого початку мого гетьмановання такої сили ефимків у мене не було, навіть двох тисячів левків в зборі не трапляло ся. Полковників я попереминював за порадою старшини.“

Далі знов питали у гетьмана:

— „Кажуть на тебе, що ти скликав старшину і казав ніби то цар писав до тебе, щоб ти поприсяслав старшин в Москву, а з Москви зашлють їх на Сибір: от проте то ти й добро своє вивозив в монастир, сам хотів їхати з Батурина до Лубен, а гутірку пустив, що їдеш молити ся Богови до Києва. Степану Гречаному велів ти понаписувати, що в Москві коїло ся таке, чого ніколи не бувало, щоб потім вичитувати те козакам і говорити: „Бачите, яка Москва зрадлива.“ Признавай ся: чи так було?“

Гетьман відповідав:

„Нічого сього я не говорив, Гречаного писати брехні я не підмовляв і добра свого не вивозив, та нічого було й вивозити: у мене всього 150 червінців та 60 золотих. Справді хотів їхати в Київ, а не в Лубни, і не на те, щоб бачитись з Дорошенком, а щоб помолити ся Богови.“

— „А чи правда — питали у него — що ти покликавши до себе Дмитрашку Райчу, радив ся з ним, яким чином по-вбивати царських людей?“

— „Не було сего, відповів гетьман: з Дмитрашкою ми рідня, він подарував мені сагайдак, а я йому лубє.“

— „А по якого лікаря послав ти в Вільну ігумена Ширкевича?“

— „Ігумена я не послав, а сам він їздив за своїми справами, і не в Вільну, а в Могилів: от я і прохав єго при нагоді, щоб дістав мені лікаря, він і дістав.“

Тоді гетьмана поставили око на око з Неєловим і Щеголевим, вони запевняли, що все те, що записано, чули від него самого. Гетьман відрікав ся.

Допитували ся у гетьмана про єго похвалки йти війною на Московщину, скоро прибуде до него на запомогу хан з ордою. Питали, чи хвалив ся він, що під султаном турецьким ліпше жити, ніж під царем московським, що Москалі укупі з Поляками хочуть знівечити народ український, що він, гетьман, побе Москалів, наче той Олександр Македонський, що він хотів висватати у Дорошенка дочку за свого небожа, про що і приїздив до него від Дорошенка Куницький?

Демян відповів: „Нічого сего я не говорив, все отсе ви гадали на мене старшини, бо вони не люблять мене і хочуть під'юдити на мене царя. Куницький справді приїздив до мене і через него Дорошенко переказував, що волів би пристати під руку царя, та небезпечен, щоб цар не видав єго польському королю. А я запевняв Куницького, що цар сего ніколи не вдіє.“

— „Демяне! мовили думні люди — повинись ти перед царем щиро, скажи чисту правду, як ти міркував з Дорошенком про зраду? Признай ся, хто знав про твою раду з Дорошенком? Повідай, як ви з Дорошенком умовили ся і якого іншого собі царя шукати ви прирадили? коли ви хотіли пристати під султана турецького, так на яких умовах. Признай ся про все і про все розкажи щирю правду, а коли ти не признав ся і не повинись ся, так цар звелить взяти тебе під шитку.“

Многогрішний стояв на своєму і говорив: „Ніколи не було у мене й на думці, зрадити цареві і шукати іншого державця. З Дорошенком ми приятелі, я вдавав ся до него, щоб він не ходив війною на наші землі, і він мені на тому обіцяв ся. А щоб Дорошенко підводив мене до підданства султану

турецькому, так сего ніколи не було. Кажу вам правду і готов йти не тільки що на питку, а хоч і на смерть.“

До него мовили: „А от енеральний обозний і уся старшина кажуть, що ти раз-у-раз зносив ся з Дорошенком, хотів зрадити цареві і пристати до Туреччини і багато дечого непристойного говорив про царя і про державу московську. Та ти й сам признаєш ся, що може й говорив такі речі та тільки мов під чаркою. Дорошенко прислав до тебе лист і наказ через свого військового товариша Ісаю Андрієнка. Той був написаний закритими словами.“

Демянови вичитали той Дорошенків лист і наказ.

Демян мовив: „В сему писанню річ йде про те лишень щоб нам з Дорошенком приязно жити, щоб він ні сам з війском не переходив за Дніпро, ні війська свого не посилав воювати царські землі. Коли-ж я дурницею чи з п'яна сказав, що не доладу, так за те надо мною царська воля.“

— „Коли-б воно справді так було, мовили думні люди, так чому-б тобі усіх Дорошенкових листів не пересилати було до царя?“

Демян відповів: „Я людина проста і неучена; се діло правив військовий писар і він повинен був усі листи пересилати до царя, а він сего не робив через те, що старшини надумались під'юдити проти мене царя і наклепати на мене зраду. У нашої старшини завсіди воно так ведеть ся, що коли захочуть скоїти над гетьманом яке лихо — зараз підведуть его. Я людина проста, може й Дорошенко лукавнував говорячи, що хоче жити зо мною приязно і на сей бік війною не ходити і цареві сприяти. Я ему й поняв віри, а зради у мене не було й на думці.“

Покликали ще одного видавця батуринського отамана Ярему Андрієнка. Він під питкою говорив: „Посилав мене Демян до Дорошенка і при Дмитрашці Райчі казав мені: скажи Дорошенкови, що два кушці за одеп кожух торгують ся. Я спитав ся у него, що значать сі слова? Демян відповів, скажи Дорошенкови так, як я тобі кажу, а вже він сам тямити ме, що воно й до чого, і дав мені лист до Дорошенка. З тим листом я приїхав до Дорошенка і переказав ему те, що велів мені гетьман. Тоді Дорошенко мовив: Я розумію, що значать оті слова: два за оден кожух торгують ся.“ Назад

зо мною поїхав до Демяна Дорошенків післанець Луговський; він їдучи хвалив ся мені, що везе до гетьмана Дорошенків лист; а приїхавши казав гетьманови, що Дорошенко не давав єму листу а звелів щось переказати словами.“

Тоді Демянові судді спитали у него: „За яким ділом послав ти Ярему до Дорошенка і що значать слова: два за оден кожух торгують ся?“

Демян відповів: „Ярему до Дорошенка я послав не оден раз а тричі, а може й чотире рази, і все писав до него, щоб жив зо мною в згоді, на сей бік Дніпра війною не ходив і звелів не займати наших людей. А що воно оте: „два за оден кожух торгують ся,“ так я не памятаю.“

Поставили гетьмана око на око з Яремою: і той і сей твердили своє.

Тоді повели Демяна під питку, роздягли его, вложили єму руки в страшенний московський хамут, привязали реміннем руки до одного стовпа, а ноги до другого супротилежаго єму, так що все тіло гетьмана бовталось на воздуху. Потягли его дев'ятнадцять разів кнутом. Демян, людина нервова і дразлива, не спроможен був твердо витерпіти такого мордовання і висловив, що дійсне казав: тяжко єму бути підданком у Москви. На се він натякав і в розмові з Танєєвим. Але гетьман стояв нестеменно на тому, що зеилаючись з Дорошенком не було в него думки зрадити цареві і пристати до султана турецького. Під питкою Москалі вимагали, щоб він признав ся, що значать оті слова: „два за оден кожух торгують ся?“ Демян відповів, що Поляки хочуть забрати Київ, а цар не дає его.“

Незадоволення підданством Москві, в чому признав ся Многогрішний, Москалі взяли яко певну ознаку зради. Не вволюючи гетьмана з хомута, допитували ся у него:

— „Признай ся, хто знає твої думки і з ким ти радив ся?“

Гетьман відповів: „Ні з ким я не радив ся, міркував я сам.“

Сподіваючись вимордувати у него інче признання, знов потягли его кілька разів кнутом, питаючи:

— „Чи радив ся з тобою Матвій Гвинтівка? Старшини кажуть, що він був твоїм щирим приятелем і порадником?“

— „Гвинтівка непричастен до зради, про него нічого не скажу“, відповів Демян.

Ослобонили Демяна зпід питки і прийняли ся за Гвинтівку. І его питали: „Коли Демян, забувши Господа Бога і ласку великого державця до себе, почав захожувати ся коло зради, так ти відав про ту зраду: чому-ж ти не написав про се до царя і старшину не повідомив?“

Гвинтівка відповів: „Жадної зради я за Демяном не відав і ніколи ми з ним не радили ся про таку зраду“.

Гвинтівку повели під питку: роздягли его, руки засунули в хамут, стали катувати кнутом і допитувати ся про Демянову зраду.

А Гвинтівка і під питкою говорив те саме: „За Демяном зради не відаю, сам я про зраду не гадав і служив цареві вірно.“

Гвинтівку зняли зпід питки і взяли ся допитувати Гвинтівчиного сина.“

-- „Ні за своїм батьком, ні за гетьманом зради я не відаю, та й не спроможно мені було знати, про що радить ся мій батько з гетьманом, бо я в батька був мало, а учив ся в школі при монастирі.“

Молодого Гвинтівку не потягли під питку, а бідолашного Демяна Ігнатовича потягли вдруге і бючи кнутом говорили:

— „Повини ся ти перед царем без усякої брехнії, признай ся в усеми, як ти хотів зрадити великому державцеві і пристати до султана турецького і як ти з Дорошенком про се радив ся?“

Демян і під кнутом говорив те саме.

— „Не було у мене на думці зрадити цареві і піддати ся Турку. Воля Божа і царева.“

Гетьманового брата Василя Многогрішного обвинувачували яко спільника в зрадливих заходах гетьмана. В „малоросійській приказъ“ якимсь чином попав ся лист митрополіти Осипа Тукальського до Василя Многогрішного, котрому Тукальський дякував в тому листі за подарованого коня і хвалив Василя за те, що бажає, аби митрополіта жив в соборі київських митрополітів.

Про сей лист питали спершу у Демяна; він відповів, що про лист нічого не відає, але знає, що брат его Василь пода-

рував по коню митрополітові Тукальському і архієпископові Лазарю Барановичу після того, як по прозвібі духовних властий, патріярха олександрійський Паїсій, що переїздив через Україну в Москву і назад, зняв з него покуту за те, що вбив жінку і Василеві дозволено було оженити ся вдруге.“

6 мая Василя Многогрішного взяли на опит вкуні з єнеральним осаулою Грибовичем.

Судді мовили до Многогрішного: „По доносу старшин тебе обвинувачують за те, що ти відав про зраду твого брата гетьмана?“

Многогрішний відповідав: „Про зраду мого брата нічого не відаю, він мені про те нічого не говорив і не писав. Знаю, що він з Дорошенком зносив ся а про що, того не відаю. Питав ся я у брата, про що він зносить ся з Дорошенком; він міні відповів, що то по царському указу. Почувши се, я писав до митрополіти Тукальського, щоб він розводив Дорошенка від Поляків, а привертав его до царя.“

Василю показали сім листів, що писав він до наказного чернігівського полковника Леонтия Полуботка. В одному з тих листів він велів держати в острозі тих Москалів, що безчинствували і дождати приказу від гетьмана, а потім повідомляючи, що гетьман звелів випустити їх на волю, наказував одного з тих Москалів, піддячого, перед тим, як випускати з острогу, взяти під питку ніби за те, що він хотів утікти. З листу знати було, що се була пімста піддячому за те, що похваляв ся він козакам носити їх жупани.

Василь Многогрішний признав ся в сему.

В других листах Василевих він забороняв пропускати харчі, що чернігівський воевода велів постачати польському полковникови Циву. Питали у Василя про се і він відповідав: „Не велів я возити Полякам харчів, бо гетьман, брат мій, заказав купувати на лівобережній Україні хліб приїзжим польських земель і перевозити за Дніпро: у нас у самих тоді стояла велика дорожняча на хліб. Скоро-ж гетьман дав потім дозвіл, так і я не забороняв. Робив я се не з лихою якою думкою і не для зради.“

— „А коли ти про зраду свого брата не відав і сам не хотів зрадити, так на що-ж ти, лишивши своє полковництво,

утік з Чернигова і перебрався в чернечу одежу?“ питали судці у Василя Многогрішного.

Він відповідав :

„Чернигівський воєвода звелів навозити лісу на місто, а царські люди почали стерегти нас. Пішла чутка, що урядники московські в замку лють кулі; а шляхтич Половецький, що приїздив до мене зза Дніпра, казав мені, що царські люди на те лють оті кулі, що хочуть бити ся з нами. Я й післав Половецького до брата, а брат вернув его до мене і прислав парубка Івана, наказуючи мені через его пильнувати, щоб наші не задирали воєводи і царських людей, доки не вернеть ся з Москви протопопа Семен з царським указом. То-б Іван нишком сказав мені, що приїхав до Батурина з Москви чернець і казав, що велено захопити гетьмана і вивести его в Москву і, буцім то, брат мій гетьман сказав на те : „Нехай буде воля Божа, а я нічого не бою ся.“ На другий день воєвода прислав до мене „полуполковника“ кликати до себе. Той „полуполковник“ кликав мене так по грубіянськи, що я почав міркувати, чи нема й справді чого лихого, такого як розповідав отой чернець. Осідлав я коня і поїхав був на місто до воєводи, аж бачу з міста йдуть проти мене піші Москалі з рушницями та з „бердишами“. Я як побачив їх, так злякав ся і сховав ся в елеський монастир і там радив ся з архимандритою Галятовським : що мені діяти? чи тікати куди далі, чи їхати до воєводи? Архимандрита сказав : „Як собі знаєш“. Тоді я рушив за Десну, приїхав в Миколаївській монастир і там в одного черця, ім'я его не скажу, взяв чернечу рясу, а свою одежу і коня лишив в монастирі. Переховував ся я по різних місцях; на останку прибув в Масаківський монастир до ігумена Ширкевича: він дав мені ченця і челядника і велів провезти мене човном по Десні до Київ'а. Там я дістав ся до братського монастиря, до отця ректора і благав переховати мене. Ректор обіцяв ся, та замість того видав мене київському воєводі; а воєвода взяв мене, ченця і службу з Масаківського монастиря, що приплили за мною, і вивпровадив в Москву.“

— „А куди ти хотів втікти з братського монастиря? допитували ся у Василя: в які міста, до Дорошенка, чи до Тукальського і що ти гадав робити у них?“

Василь на те відповідав :

— „Нікуди я не хотів виїхати; а думав в чернечому убранню жити в братському монастирі. У Дорошенка і в Тукальського мені нічого було робити і я не думав до них тікати.“

— „На що ти, по листу свого брата, велів в Чернигові відгородити велике місто від малого, де перебував воевода з ратними людьми царськими? Яке лихо ти хотів скоїти над воеводою і над ратними людьми? „На се питання Василь Многогрішний відповів :

— „Не відгороджував я великого міста в Чернигові від малого; воеводі і ратним людям царським жадного лиха не мислив я чинити; брат до мене про те не писав і ні про яку зраду я не відав і не відаю. А коли на листах моїх є яка вина моя, так на те нехай цар зглянеть ся, его воля; але я не зраджував і не думав зраджувати.“

Взяли на опит того черця з Масаківського монастиря, що проводив Василя Многогрішного до братського монастиря. Чернець посьвідчив, що Василь благав ректора, щоб вирядив его до Тукальського; Василь сподівав ся, що Тукальський буде ласкавий до него і нагадає, як він, Василь, будучи за полковника, подарував ему коня і червінці. Ректор обіцяв ся після Великодня вволити Василеву волю, але в велику суботу видав его воеводі.

— „На що-ж ти, Василю! мовили судці, потаїв ся за Тукальського? виходить, що й про втіканне твоє ти не сказав правди?“

Василь Многогрішний, жахаючись, щоб не повели его під питку, признав ся :

„Винен я, мовив він: я з великого переполоху хотів утікти до Тукальського і ублагати его, щоб переховав у себе і не видавав московському урядови. Що-ж до того, щоб з'єднавшись з ким-небудь вести війну, так такої думки у мене не було. Та коли-б я і хотів сего, так не спроміг ся-б що будь вчинити: Дорошенків писар Воехович — мій великий ворог. Та й чи до війни мені було?! — аби власну голову від великого лиха прикрити! Я хотів усе лишити, та в ченці йти. От і вся моя вина перед царем; більш мені ні в чому винити ся. Нехай на все буде царська воля.“

Допитували осаулу Павла Грибовича. Він не виявив нічого такого, щоб запевняло зраду гетьмана Демяна і сказав, що нічого не знав — не відав про „непристойныя“ речи гетьмана. Заарештовані в Батурині Дорошенкові післанці на опиті виявили, що вони — Дорошенкові дворові люди приїздили до гетьмана прохати, щоб дозволив їм продавати коний і на ті гроші накупити матеріялів на церковне будованне. Вони не посьвідчили нічого такого, щоб обвинувачувало Многогрішного.

Цар, шануючи права українського народу, спершу велів був гетьмана Многогрішного з его спільниками випровадити на Україну, щоб там судив їх військовий суд; але 20 мая приїхав в Москву гонець від тимчасового уряду на Україні, син енерального обозного Степана Забіли з батуринським сотником Григорієм Карпенком. Сего Карпенка послав колись гетьман Демян до Дорошенка, а тепер прислали его в Москву, щоб доказував на гетьмана. Забіла привіз чолобите старшини, писане 13 мая: там було прописано, що скоро розійшла ся чутка, що цар хоче випровадити в Україну на військовий суд Демяна з товаришами, так зараз підняла ся колотнеча, тим то вони й просять не проводити Демяна на Україну, а покарати его по заслужі в Москві.

В Москві засудили гетьмана Демяна і брата его Василя Многогрішних на смерть, 28 мая призначено було покарати їх в Москві на Болоті за кузнями. Зібрав ся величезний натовп народу, прихильного звичайно дивити ся на такі вчинки. Вивели засуджених братів; вичитали їм присуд на смерть. В сему присуді, поверненому до особи „зрадника і переступника клятьби Демка Ігнатова“, було прописано, що Демян Ігнатів, забувши Бога і царську ласку до себе, замислив пристати під турецького султана, щоб невинних християн повернути в вічну і нестерциму неволю бусурманську; про се зносив ся він з правобережним гетьманом Дорошенком і заприсягнув ему на тому. Далі обвинуватили Многогрішного за те, що він хотів посварити царя московського з королем польським; не поправді позабирав деякі землі в повіті мазирському і річицькому і збрехав цареві, кажучи, що се він учинив за порадою старшини. Опріч того московським людям, що приїздили в Батурин, Савину, Танєєву і Щеголеву, він лихословив на царя, говорячи, що цар хоче Київ і цілу Україну віддати

Полякам; похваляв ся, що після Великодня піде війною на Московщину, з'єднавшись з Турками і Татарами; клепав на царя, що він хоче всіх старшин позасилати на Сібір, а Дмитряшку Райчу приводив до присяги на те, щоб усіх царських ратних людей на Україні повбивати; казав старшинам, що не хоче бути підданком царя і велів, не пускати до Києва і до інших українських міст гонців з вістовими, листами. Старшини, не давши йому скоїти зраду, піймали его і привезли в Москву; а він під питкою „в усіх своїх зрадливих словах повинив ся.“ Відповідно бажанню старшини, полковників і усього війська запорожського з усім народом лівобережної України цар звелів покарати его, Многогрішного, на смерть.“

Василя Многогрішного обвинуватили за участь в зраді свого брата, а доказом того ставили те, що він відгородив чернігівський замок від міста; велів держати в острожі московських ратних людей; не дав перевезти водою харчів закуплених чернігівським воєводою; зносив ся з Тукальським і довідавшись, що брата его гетьмана взяли під варту, перебрав ся в чернече убраннє і утік в київський братський монастир, гадаючи звідтіль утікти до митрополіти Тукальського.

Засуджені на смерть Демян і Василь уже поклали були свої голови на катівницю, якось знечевя прибіг царський гонець, стрілецький сотник Федір Меркулов і оголосив, що „великий державець, на благаннє дітей своїх Федора і Івана, помилував зрадників і клятьбопереступників Демку і Ваську, велів не карати їх на горло а заслати їх з їх семьями на Сібір.“

Осуджених звели з катівниці і відвезли в „малоросійській приказь.“ Опріч Демяна і Василя Многогрішних присужено було заслати на Сібір: військового осаулу Павла Грибовича і ніжинського полковника Матвія Гвинтівку з синами его Євхимом і Федором, хоча сї люди в жадній провинности не були обвинувачені; заслали їх єдине за те тільки, що вони були приятелями Демяна Многогрішного і українскі старшини не хотіли держати їх в рідному краю.

На другий день було оголошено, що великий державець з ласки своєї велів дати Демянови п'ятнадцять рублів, Василю десять рублів, а останнім по п'яти рублів і вернути їм, які були з ними манатки. Манатків тих було у гетьмана ви-

бийчана постіль, підбита червоною китайкою, дві подушки, пояс шовковий, голубий жупан, лисячий кожух, бляшана конювка, та дерев'яні: стакан, чашка, мисочка і солянка, поливане горнятко та сорочки з штанами. Усе добро Многогрішного, взагалі воно було не велике, велено повернути на церкви, бо Демян обіцяв ся збудувати в брацькому монастирі церкву і завести там школу і розпочав будувати церкви в Ніжині і в Батурині. На Україну післали приказ, щоб привезти в Москву семі засуджених, задля заслання і їх на Сибір. До Демяна прислали его жінку Настю, синів Петра і Івана, дочку, котру хто називає Оленою, а хто Мариною, небожа Михайла і двох челядниць. Усіх їх випровадили в Тобольск і веліли держати в кайданах під великою вартою, а потім порозсилати по різних містах і повернути на козачу службу. Павло Грибович з дороги утік, а се наробило лиха останнім.

Дорошенко довідавшись, яке нещастє постигло Многогрішного писав до київського воеводи, що гетьман Демян зносив ся з ним і приятелював „не для якої лихої зради, що надають самі „превратні“ (непевні) голови, але для ствердження добрих річий православного християнства к вікопомній славі его царського величества. Лихі люди оббрехали пана Демяна Ігнатовича, прихильного до царя чоловіка, і несподівано скинувши его з гетьманського уряду, невідомо куди заперли. Коли сеї справи не роздивить ся сам цар, так я певен, що Господь Бог покарає кожного за неповинних людей.“ Але таке Дорошенкове заступництво могло лишень сприяти тому, щоб уряд московський дивив ся на Демяна, яко на зрадника, бо між головними доказами зради Демяна стояли его приязні зносили з Дорошенком.

Кожен, хто перечитає процес Многогрішного, не може не запевнити ся, що сей чоловік погіб зовсім невинно, а єдине тільки через нездержливу вдачу свою, за те, що під чаркою промовив різні слова, хоча треба правду сказати, правдиві слова. Его веспирекливість і дразливість підбили проти него старшин і вони загадали ся скоїти над ним нечуваний вчинок; вони сподівали ся, що слова гетьмана промовлені при царських гонцях досить обурять проти него уряд московський. І вони не помилили ся! Найнесправедливіший покліп досяг у Москві успіху. Люди підначальні без жадного сьлїдства,

суда і без верховного приказу хапають затверженого царем голову України, заковують его, везуть в Москву, віддають під суд і цар за те похваляє їх!! Не можна не жахати ся того нечуваного безправя, яке панувало тоді в московському уряді, не кажучи вже про те, що по опиту, гетьман і его товариші не показали ся винними в жадних незаконних вчинках. Та навіть коли-б вони були й винні, так все-ж таки самовольне взятте старшиною гетьмана під варту було злочинством і повинно було викликати не хвалу, а кару. А що нарід український не спочував такому злочинному вчинку, так се знати з листу князя Ромодановського, писаного 12 червня року 1672, про народню колотнечу, вже-ж не марне енеральна старшина бояла ся, що її побють.

Про долю безталанного Многогрішного ми відаємо, що его запровадили аж в Селенгінск, там приписано его до дітій боярських; він жив довго. Року 1688 Демян укупі з сином Петром запомагав московському післянцєви Головину утихомирити Табунутів і побити Мунгалів. Доня Многогрішного побрала ся з сибірським дворянином Іваном Бейтаном і була живою ще року 1726, а унука его була за попом з церкви святаго Спаса в Селенгінску за Ігнатом Боршевським.

Гетьманство Многогрішного не минуло без впливу на історію Україну того часу. Ставши гетьманом тоді саме, як лівобережна Україна розпадала ся, він поклав багато праці на те, щоб з'єднати її знов. Приязними зносинами з Дорошенком він думав оберетти лівобереже від нападів з правого боку Дніпра. Отут-то его заходи неминуче зустріли ся з лихими добутками андрусівської умови. Маючи щирю вдячу, Многогрішний промовляв до Москви просто те, що почував і думав, але его щирість і сміливість для Москви були не до смаку: з сего зараз покористувались его вороги — Українці і зажастили его.

1891.

ДОДАТОК.

Про давні сільські громади на Україні-Руси*)

Написав Миколай Іванюшов.

По актових книжках київського центрального архиву збереглося кілька судових процесів, що свідчать нам про народні зборища сільських громад, спокон віку існуючих по південно-західній Україні. Для історії права як руського так і інших Славян ці процеси мають таку вагу, як для історії німецького права акти давніх німецьких громад — Ordeel і Weisthümer. Судові процеси сільських народних громад, так само як і акти німецьких марок, показують склад громад, устрій народного віча, правничі звичаї і той лад, яким велися процеси. Присуди народних зборищ (віче) не записувалися, зберегала їх народна пам'ять. Пізніше вже, коли судам надано правдивої і широкої організації, почали подавати до уряду присуди народних віч; а в урядах записували їх в книги. Але се чинили не завжди, а де-коли, бо залежало воно від волі громади і тих приватних людей, що підлягали під юрисдикцію народного віча. От через що в тих книжках, які я переглянув, (а переглянув я їх трохи що не три сотні) я здибав ледві 22 судових актів. Самий найдавніший з них року 1564, а самий останній року 1622. От на цих актах і зложив я свою монографію.¹⁾

*) Сочиненія Н. Д. Іванюшова, Київ, 1876.

Сільські громади складувалися все однаково: траплялося, що одно велике людне село становило відрубну громаду, наприклад: Село Богуринське в Луцькому повіті. Тільки рідко бувало так, щоб громада складалася з одного села. Більш того, що до одної громади належало чотири, п'ять, інколи і дев'ять сіл. Одно з них було за осередок, тут і збиралося народне віче. Через те, що до того села збиралося часто багачко народу, в сему селі розвивалися промисли, ремесла і крамарство. Досягнувши доброго розвитку, село робилося містечком, а то й містом, людність його з того часу звалялася вже міщанами; однак вона належала і далі до той-ж громади. Хіба вже коли такому осередкови надавано магдебурзького права, тоді людність його вилучалася з сільської громади і ставила власну свою корпорацию і звільнялася з обов'язку брати участь в сільському вічу. Через таке вилучення з громади найзаможнішої людности громада, натурально, підупадала, але-ж зв'язок між селами, що складали громаду, не рвався, не зникав. Ті села, що складували громаду звалися селами окремими. Трудно визначити, коли і яким чином повстав між ними громадський зв'язок. На це не маємо ще певних жерел. Селяне інколи позивали до урядів деякі села з їх громади за те, що ухиляються виконувати громадські обов'язки. Позви такі селяне доводили не законами, або умовами, а здавалися на саме тільки задоволення „они издавна съ нами о шкоды вшелякія схожувалися.“

До кожного села належала земля обведена виразними межами. Се неминує потрібно було на те, що за злочинство одвітувало насамперед те село, на чий землі знаходилися слід або доводи злочинства. Усі землі, що належали до сіл одної громади ставили округу, або околицю сільської громади. Коли Русь українська була прилучена до Польщі і Литви, тоді громадські землі позабирано що на короля, а що на панів, або понаділювано ними міста, церкви, монастирі. Виходить: що сільські громади з тою формою, про яку ведемо річ, не мали права власності на землі. Прецинь же кожний крестянин мав право придбати собі особисто землю і володіти нею правом повної власності. Сільську громаду складували усі ті люди „простого“ стану, які стало сидіти по громадській околиці. До таких людей належали: крестяне королівські,

панські, монастирські і церковні, вільні селяне і міщане, які не мали маґдебурського права. Опріч того до громади належали і королівські земiane, се-б то безземельна шляхта; їх наділяли полем з королівських земель на орудованне; за те повинні вони були справляти визначені відбутки, переважно військові.

В роздобутих нами актах річ іде про сільські громади тільки двох повітів володимирського і луцького; але з литовського статуту відаємо, що такі громади існували скрізь по Русі. Русь — того часу в тісному розумінню — складала ся з воєводств волинського, подільського, белзького і руського, до останнього належали землі львівська, сяніцька, галицька і холмська. З деяких актів видко, що сільські громади існували і по київському воєводству.

Головною метою — злучати села до одної громади було — спиняти переступ законів, виявляти і стежити злочинців, судити і карати їх; на останку присуджувати нашкодженому вдоволення за шкоду. Кожне село нарізно, і ціла громада вкупі відвітувала за лихі вчинки своїх громадян. В межах своєї околиці громада ручила ся за безпечність життя і добра, як своїх власних громадян, так і захожих людей.

Кожна громада сходила ся на зборища, радити ся і розсуджувати позви. Таке зборище звало ся копою, або купою, громадою, або великою громадою. Рада народного зборища звала ся вічом. Отсе свідчить, що ті віча, про які повідають наші літописи, не була виметною належністю тільки сільських громад. Слово віче здибаємо лишень по давнійших актах (1564), згодя вже вживаєть ся слова куна, копа; по актах XVII. в. слово копа зникає і вживаєть ся воно лишень поруч з словом громада.

Не всі громадяне складували народне зборище і брали участь в порадах его; се право належало тільки до таких господарів, що стало сидіти. Їх сини і брати, коли не мали власного, відрубного господарства, так само й жіноцтво, хоч і приходили на зборище, але тільки на закликанне копи, та й то ще не яко радники, а яко свідки; копа часом наказувала господарам розпитати ся у братів, або синів і свідчення їх подати на віче. Приходив на віче і святик, але не для поради, а щоб приводити під присягу, або яко свідок.

Господарі, що складували зборище, звали ся: сходатаями, сходатаями-суграничними, сусідьми окочичними, сусідьми-суграничниками; або судді кочні, мужеве, панове-мужове, обчіє. Між ними відрізняли ся старики; думки і погляди їх шанували, особливо тоді, коли треба було виректи присуд на підставі прежніх присуд народного зборища.

Кожен господар повинен був приходити на зборище, до того-ж крестяне за молодого віку брали шлюб, виходили на відшиб і заводили власне, відрубне господарство, то через се у кожного господаря була спроміжність довгими літами спостерегати народне звичайне право і переказувати его своїм дітям і молодшому поколінню. Таким чином віче було не тільки судом, але й школою, де люди навчали ся народному праву.

Опріч сходатаїв на зборище запрошували людей з трох сіл сусідної громади, по одному чи по два чоловіка з села. Отсі запрошені звали ся людьми сторонними; вони не брали участі ні в порадах, ні в присудах; вони тільки спостерегали, як і що діяло ся на вічу на те, щоб, коли треба буде, посвідчили, який був позов і який положило по ему присуд — віче.

Пани і їх окономи могли теж приходити на кону; се трапляло ся за таких випадків, коли вони приводили на віче своїх підданків; одначе вони не брали участі ні в порадах, ні в присуді. Як народне зборище, так і обвинувачуємі могли закликати з громадського уряду возного. Тоді возний, яко свідок, писав протокол і подавав его до уряду, а в уряді записали в актову книжку.

Численність сходатаїв була часом вельми велика; напр. на вічу 1601 р. було близько сотні чоловік, хоча се ще були не всі сходотаї, бо деякі пани не пустили на віче своїх підданків. На копі 1602 р. зібрало ся близько 150 судців.

Копа збирала ся в центральному селі своєї громади: таке село звало ся коповищем, або копищем. Копа збирала ся і радила ся на зборі. Коли треба було розсудити яку карну справу, копа збирала ся там, де заподіяно злочинство, в гаю, в бору, на полі, під горою. Коли доводили ся розсудити позов про землю, копа збирала ся на спорній межі. Коли в околиці

громади найшли де людське тулобище, то копа збирала ся там, де лежало тіло, або частини з него.

Під юрисдикцію копи підлягали усі люди простого стану, які були осілими по околиці громади, себ то підданки королівських маєтностей, панські, монастирські, церковні, вільні селяне і міщане з таких міст, що не орудували маґдебурьським правом. Трапляло ся, що під суд копи підлягали і пани. Пани мали право з доброї волі віддати на розсуду копи спірки і поміж себе. Так от року 1591 пани Малинський і Вишинський заспорили ся поміж себе за ниву і копанку. Замість того щоб позивати ся в уряді, вони скликали копу: старики посьвідчили, що кілька літ тому назад з спорної ниви була покрадена ріпа; копа присудила тоді задовольнення за ту ріпу пану Малинському. Другим разом з тої-ж таки ниви покрадено було пшеницю і знов присуд випав пану Малинському. На підставі такого свідчання копа присудила, що нива і копанка є власність пана Малинського. Коли трапляло ся, що в панській маєтності в околиці громади заподіяна була яка шкода і пан підзорив в шкоді одного, чи кількох папів з околиці тої-ж громади, то пан, якому заподіяно шкоду, мав право скликати копу, щоб розсудила позов єго і присудила за шкоду. Тоді копа виражала возних, завізвати обвинувачуємих панів, щоб вони з своїми підданками стали на суд перед копою. Коли після трох оповісток обвинувачуємі не ставали на суд, то копа, не розбираючи вже процесу, прямо присуджувала з неслухняних панів і їх підданків задовольнення за всю шкоду, яку показав позивач. Після присуду копа виражала до гродського уряду своїх відпоручників (заступників); вони і возний розповідали перед урядом позов і присуд; а в уряді записували в урядові актові книжки. Копа мала право чинити сьлідство і над паном. Коли сам пан був при сьлідстві і помічав, що впливають докази єго злочинства, то міг спинити сьлідство і вимагати, щоб копа передала процес гродському урядови. Отак 1581 року копа чинила сьлідство про душегубство луцьких жидів-митників. На копі був пан Яків Шибенський з своїма крестянами. Двірська молодиця Таця зпід питки посьвідчила, що душегубство жидів заподіяно з відома Шибенського. Тоді Шибенський промовив: „Чую, що про мене йде річ, отся підла жінка і мене тягне до процесу; через що

я мушу довести, що я не виноватий, а через то усіх підзорених в сему злочинстві віддаю на урядовий суд, куди й сам прибуду на визначений термін.“ Копа зупинила сьлїдство і розійшла ся.

Як відаємо, панська кормига з повагом більшала і більшала і обмежувала право громадського віча. В XVII. в. мужі сходатаї починають страчувати свою вагу, натомість виступає панська власть. Околичні села виражають від себе вже тільки по одному заступнику. Пан, або панї, з своїми приятелями, часом закликавши ще попа, ведуть суд і чинять присуд на підставі литовського статуту; крестяне заступники з околичних сіл — стоять собі мовчки, згаджаючись на панський присуд. Громадський суд страчує свою назву копного і починає звати ся сїльским судом (sąd wiejski).

Тепер спогляньмо на ті правничі звичаї, на підставі яких копа розсуджувала і чинила присуди. Вже на те, щоб показати сї звичаї вповні, вельми мало тих актів, які маємо. В сїх актах бачимо тільки судові звичаї приложені частиною до карних, частиною до цивільних позвів. В двох актах річ іде про крадіж пчїл з бортів; в одному акті про поруб бортяної деревини і про крадіж з борту меду; в одному акті про крадіж вола; оден процес про піднал; два процеси про душегубство; оден про знайдене тіло замордованого чоловіка, на останку в одному акті річ про спір між двома панами за ниву і копанку. От і все.

Позви копа розбирала по старосьвітським звичаям. Сукупність народних правничих звичаїв звала ся копним правом. Суд, що розсуджував на підставі звичаїв, звав ся копним судом. Сходатаї мовили: „Звичай права нашого копного“, се-б то супроти сего права ставили право посполите. Посполитим правом розуміли писані закони, зведені в литовському статутї. Деякі народні звичаї заведено в статут і через те подано їм силу писаного закону. Про такі звичаї сходатаї мовили: „Копний звичай в праві посполитому описаний.“

Засновини копного права не забороняли, покривдженій приватній особі самій знайти свого шкодника. Позивач розпитував ся у людей, збирав писані докази. Отсей початок сьлїдства звав ся обиском. Коли випадало так, що позивач

не міг сам знайти свого шкодника, а спостережав, що він перебуває в громадській околиці, то за ним було право домогати ся, щоб скликано копу. Він ішов до панів і прохав, щоб пустили своїх підданків на віче. Можна було позивачу вдати ся і до гродського уряду і добути від него на всі села громади наказ, щоб зібрали ся на копу. Хто з панських крестян велів скликати копу, той вдавав ся до свого пана і вже пан наказував селам збирати ся на копу на визначений ним термін. Кожне село, яке належало до громади, повинне було виходити на копу в призначений термін; коли-ж яке не виходило, то копа виражала туди своїх гонців і возного, щоб прикликали. Коли сходатаї того села не слухали ся і сего закликання, тоді копа, своїм старосьвіцьким звичаєм, присуджувала, щоб те село, яке не прийшло на копу, заплатили позивачу за всю шкоду, а само вже шукало собі виноватого. Звичай ставити такий присуд визначав ся словами: „Невихід платить шкоду.“

Коли сходатаї зібрали ся на копу, тоді позивачу можна було перекликати їх, щоб запевнити ся, чи всі сходатаї на копі. Потім позивач розповідав копі свій позов, свою шкоду, те що він розвідав по об'їску і прохав копу розсудити єго позов і положити присуд на підставі права. Копа повинна була позов слухати мовчки, не перебиваючи.

Прослухавши позов, копа повинна була вияснити усі обставини злочинства і винишпорити виноватого: для того спершу розпитували ся у сходатаїв і інших приплетених до процесу, потім роздивляли ся на ознаки, се-б то докази злочинства; перше звало ся опитом („чинити опит“), друге лик („копа ликом доходить шкодника“; копа „виходить на лик о шкоді“.)

Право чинити опит належало і позивачу. Переслухавши позов, сходатаї зараз починали радити ся; коли на пораді хто з сходатаїв повідав, що знає шкодника, або кого підозрить в шкоді, то позивач повинен був зараз усій копі засвідчити про се. Тоді копа вимагала, що-б той сходатаї вирік імя шкодника і повідав копі усе, що сам відає про шкоду або злочинство. Коли він сперечав ся, не хотів того вчинити, копа присуджувала єго, вдовольнити позивача, а самому нишпорити шкодника і добути від него задовольнення, або віддати єго на суд копн.

Коли порадившись, сходатаї повідали, що ніхто з них нічого не тямить ні про шкодника і нікого не підзорить, тоді позивач повідав, кого він підзорить і мусив подати свої докази. Позивач міг або прямо іменувати того, кого підзорить, або повідати, що той, чи той з громадян відає, хто заподіяв злочинство, або шкоду. Обвинювачуємий повинен був дати вивід, се-б то перекинути позивачови доказ і виправдити ся, вивести себе з вини. Коли копа вважала его вивід певним: вона виправдувала его; але, коли позивач не згоджував ся з думкою копи, за ним було право вимагати, щоб копа поставила обвинювачуємого на питку і копа мусила так вчинити. Як же трапляло ся, що обвинювачуємий був чоловіком певним, доброї віри, то позивач не інак міг вимагати питки, як лишень затвердивши присягою своє підзоренне. Коли на питці обвинювачуємий не повинив ся, не признав ся, нічого з него не вимучили, то копа присуджувала, щоб позивач убагаторив его за муку. Питку чинили на копі: опитуємого били палічем, або палили огнем.³⁾

Позивач мав право тричі скликати копу, коли того вимагали обставини позва. Після першого збору копи, усіх крестян того села, яке було підзоре не за шкоду, позивач мав право віддати, поки скінчить ся суд, на поруки їх панови, взявши від него застанову грішми. Тоді пан мусив пильнувати, що-б крестяне не повтікали, жахаючись присуду. Від збору до збору копи — стояло три дні, сими днями позивач дбав назбирати доказів; а сходатаї розпитували ся у своїх синів і наймитів.

Коли копа на всіх трох зборах повідала, що нічого не тямить ні про злочинця, ні про злочинство, то позивачу можна було по своїй уподобі вибрати з кожного села кількох господарів з тих, що були на копі, і привести їх під присягу, що вони дійсно нічого не відають ні про злочинця, ні про злочинство. Для сего сходила ся копа; після третього збору на другий день сходатаї вибрані позивачем заприсягали. Позивачу можна було не всіх їх вести під присягу, а тільки одного кого. Коли вибраний ним не волів присягати, то копа присуджувала, щоб він убагаторив позивача. Опріч опитування злочинця, чи шкодника, прислугували улики. По актах копного суду, вони зовуть ся знаками: отсеїми ознаками

були: сьлід злочинця на шляху, тіло забитого чоловіка, або частини з него. Роздивляти ся сьліди копа виходила з людьми посторонними. Копа, взявши сьлід, від его початку, стежила его по самий кінець. Коли з якого села сходатаї, або судді не виходили на копу, а тим часом сьлід привів до того села, з якого судді не вийшли, тоді копа зупинившись тут, викликала з того села сходатаїв і вимагала, щоб вони „взяли сьлід і відвели его до чужої межі. Не виходили сходатаї копа мусіла почувати на сьліді, а вранці вдруге, і втретє кликали сходатаїв. Коли й за третім разом вони не виходили на копу, то копа, не сходячи з сьліді, присуджувала, щоб те села заплатило позивачу, за шкоду, чи за злочинство. Мешканці сего села, заплативши по присуду копи, могли нишпорити самі вже виноватого.

Як що де на землях належачих до громадської околиці хто здібав людське тулобище і ні від кого не було позву за душегубство, то пан, чи его оконом, мусив вчинити, що сьлід було, аби тулобище нігде не поділо ся, і тоді скликав копу, на те місце, де лежало тіло. Насамперед розпитували ся у мешканців того села, на землі якого знайдено тулобище. Далі пан тричі опитував сходатаїв, чи не відає хто, якого то чоловіка тіло і хто заподівав над ним злочинство? Коли сходатаї відрікали ся, то мусіли присягнути, що не відають ні про те — хто вбитий, ні про те, хто его вбив і ніхто з їх громади того душегубства не заподівав. Тоді копа ховала тіло; писали акт сьлідчення і вписували его в актові книги.

Як що позивач, нишпорячи обвинувачуемого, здібав его де в селі, він вдавав ся до сільської громади. Громада розміркувавши его докази, мусіла віддати ему обвинувачуемого. Позивач — коли хотів, мирив ся, а ні, вів обвинувачуемого на суд копи. Коли злочинця — за заподіяне ним злочинство присуджували покарати на смерть, позивач повинен був наняти ката. Суд за такі злочинства провадив ся так: копа переслухавши позов, опитувала обвинувачуемого; коли він з доброї волі не винив ся, его становили на пилку; потім перевівши сьлідство, копа чинила присуд, і коли присуджувала покарати на смерть, то зараз же осудженого віддавала на руки катови.

Перед тим, як виконаєть ся кара, кожен, хто був на копі, мав право вимагати, щоб осудженого постановити на питку, щоб опитати єго, чи не заподіяв він ще якого інчого злочинства. Отся передсмертна питка вважалась за неминуче потребу особливо в тих околицях, де часто коїли ся злочинства. Становили злочинця на питку й тоді, коли він зводив вину ще на кого інчого; але оговору тільки тоді няли віри, коли осуджений затверджував єго перед самою смертю, стоячи вже на останньому щаблі драбини під шибеницею. Після того кат вішав прилюдно осудженого.

Присуд копного суду по актовим книгам іменуєть ся виналязокъ, знайдене копне, указане копне. Пізнійше вживаєть ся слово декрет копний. Присуд складували усї сходатаї, що були на копі. Шкода, що не відомо нам, що чинила копа тоді, коли виникали суперечні голоси і не доходили до єдиногосного присуду.

Засновини приватного права панували у нас як за давних часів і в інших Славян і в Німців, і по цивільним і по гарним справам. Той, чие право було зрушене злочинством, міг погодити ся з злочинцем; тоді злочинець визволяв ся цілком від кари. Вельми поважали се, коли на смерть покалічений прощав своєму душоубови; тоді злочинець визволяв ся і знід суду, знід кари і навіть не сплачував кривнякам забитого — головщини. Хочби злочинець вже був осуджений на смерть, а коли він поєднав ся, се-б то погодив ся з позивачем, то він визволяв ся знід кари. Коли позов не кінчав ся згодою позивача з обвинувачуваним, копа видавала присуд на підставі литовського статуту.

Копя пильнувала, щоб присуд її був виконаний. Про виконанне присуду на кару смерті вже було сказано. Коли трапляло ся, що копа присуджувала плату грішми з панського підданка, а він платити не хотів, то вся копа йшла до єго пана і вимагала, щоб він примусив свого підданка, виконати присуд копного суду. По всіх таких випадках, коли обвинувачений не хотів з доброї волі виконати присуд, копа закликала возного, виражала з ним своїх заступників городського уряду, просячи, щоб присуд копи був заведений в актові книги.

Сільська громада на Україні-Руси з своїми правничими звичаями і самостійним судом веде початок з споконвічної давнини. На превеликий жаль ми не здібаємо ні в літописях, ні в інших жерелах жадної відомости, щоб визначити час, коли заложила ся Українсько-руська сільська громада. Можна гадати, що вона розпочала ся ще за того часу, коли славянські народи сучасної південно-західної Росії не були ще поєднаними під верховною кормигою державців. Таку гадку ми виводимо от з чого: давні руські князі не могли заснувати сільських громад. За першого періоду складування російської держави місцеві громади істнували скрізь по Україні-Руси; власть їх визначала ся через народні віча. Та демократична засновина,⁹ на якій збудовані були віча, цілком була супротивною політиці руських великих князів, що прямували до самовластя. Тим то князі і проводили уперту боротьбу з місцевими, або городянськими громадами. Вже-ж не можна гадати, щоб ті самі князі, що нівечили огнем і мечем силу і вагу місцевих громад, закладавали сільські громади. Треба пам'ятувати, що міста — особливо ті, що закладавали ся не по урядовому наказу, а відповідно природним економічним обставинам, переходили на міста із сіл, в сільських громадах набирали ся життєвої сили.

Не можна і давних польських королів вважати за основателів сільських громад. Вони так само, як і руські князі прямували до самовластя і пильнували знесилити громадські засновини в усіх тих славянських народів, що склали польську державу. Для сего польські королі пильнували зміцнити кормигу панів над хрестянами і розповсюжувати по своїй державі німецьке право. Німецьке право переняла Польща за Болеслава I. (992—1025): замість народного віча явив ся війт з лавниками і ратманами. Им надано було адміністративної і судової власти. Замість народних зборищ проти неба, на дворі, заведено зборища по магістратах і ратушах. Замість народних правничих звичаїв — заводили німецьке право. Громади, або цілком зникали, або страчували свою давню правничу вагу. В литовському статуті вперше здібаємо ясні і виразні відомости про сільські громади на Україні-Руси, і про їх споконвічне народне звичайне право. Вперше литовський статут 1529 року визнав за сільськими громадами обовязкову

силу. По статуту копа проводить сьлїдство і чинить суд: 1) Коли нашкоджено в чужому лісі (розд. VIII. артик. 51). 2) Коли хто присвоїв чужі борти, (розд. VIII. арт. 6). 3) Копа чинила сьлїдство і суд про злодїйство, коли невідомо було, хто злодїй а підзоренне за крадїж лягало на ціле село. Прецінь же законодавець не вважав потрібним, заводити в статут цілу систему звичайного права: він гадав, що се право люди тямлять ліше ані-ж писане право. Тимто статут наказує розсуджувати процеси старосьвітськими звичаями раз-у-раз за такого випадку, на який бракує писаного закону. (розд. VI. арт. 1, 5, 25; розд. VIII. арт. 6). О таким чином, звичайне народне право, маючи своїма підвалинами автономію громади, було затверджене верховною властю і здобуло ся ваги і сили, на рівні з писаними законами.

Другий литовський статут року 1566 затвердив усі артикули першого про копні суди і завів ще до себе децю такого з звичайного права, чого бракувало в першому статуті: напр. сьлїдство і суд про тубобище такого захожого, або безрідного чоловіка, з котрого нікому було одержати головщину, (розд. XI. арт. 61) знов ще сьлїдство і суд за спаші товаром (екотиною) збіжа (хліба на пшї) — (розд. XIII арт. 2).

Третій литовський статут 1588 р. затвердив істнування давних сїльських громад на Україні-Руси, завів до себе з перших статутів постанови про копні суди і поширив на деякі інші краї польскої держави закладування сїльських громад. Сей статут наказує, що на Руси і інде, де були копи, там вони й повинні лишити ся на старих коповищах, по старосьвітсьькому звичаю. А там, де кіп не було, статут показує, щоб підкомірники, межуючи землі, визначали, де бути коповищу і до сїл з коповищами залїчили усі околичні села з чотирох боків на протягу цілої милї (розд. XIV. арт. 2).

Видима річ, що статут пильнував розповсюдити сїльські громади. Отже, не вважаючи на се, помічаємо, що в XVI. і XVII. віках, сїльські громади підупадають і руйнують ся. І не диво! вони стояли в суперічі до нових засновни державного устрою, особливо до паньскої кормиги. Сїльські громади з своїми вічами і судами здають ся нам в той час — наче яка руїна стародавньої, колись великої і огрядної будівлі, посеред міста, не що давно збудованого. Сїльські громади і їх

віча стояли на автономії, але автономія мусіла зникнути, коли завело ся самовласте і державців і панів і з того часу не могло вже рости і розвивати ся звичайне кіпне право і право віча. Вся сила его мусіла лежати тільки на пам'яті сходатаїв. Тим то, коли сходатаї приходили до уряду вимагати, щоб їх присуд був вивершений, їм нічим було, опріч давнини свого кіпного права, довести справедливости свого вимагання. Громадський звязок між селами, обовязок приходити на кону і відповідати за шкоди і злочинство заподіяні на громадській околиці, тримали ся тільки тим, тільки на тому й снували ся, що мешканці тих сіл „із давна о шкоды вшелякія схоживалися“. Так само звичаї кіпного сьлїдства, суду і присуду снували ся на самій лишень давнині. Стоячи на такій основі, стоячи не рухомо, не розвиваючись, не ростючи, кіпне право в XVI. і XVII. в. показуєть ся невідповідним часу і новим обставинам громадського життя. До того-ж тоді вже позаведено всякі урядові устрої поліції і суди; життєві випадки стали розсуджувати по писаним законам.

Сходатаї народних віч були приижені; злидні і убожество давили їх; через що — трохи по троху збували ся вони вдачі, бути безпосередними суддями. Через се вони, стежачи який позов, діють якоесь полохливо, не сьміливо і видають присуди не завжди відповідні народному звичайному праву. Напр. на коні року 1564 розсуджували позов про крадіж з борту пчїл. Позивачі крестяне Сенько і Демян підзорили в злодійстві панського куховара Степана. Степан відводив ся і здавав ся на міщанина Зінька Мельницького. По конному праву треба-б було спитати Зінька, але позивачі, не дбаючи вічового присуду, постановили на питку Степана, били его палічем, палили огнем. Сходатаї замість того, щоб спитати питку, розійшли ся собі: а Степан на питці і Богу душу віддав.

Зневага і убожество викликали в сільських громадах моральне псованне. Селяне замість того, щоб спитати злочинства, нишпорити їх і стежити, та карати за них, самі виходили на розбишачтво підпалювали, грабували сусід і уперто не хотіли приходити на віче, щоб вистежити злочинців і покарати їх.

Судова власть громад стояла різкою суперією проти кормиги панів. За панами було право карати, навіть на смерть

своїх слуг і підданків. Ті-ж самі підданки, ставши на копу, могли за деяких випадків кликати панів до свого кіпного суду і присуджувати їх до карі. Сходатаї залежали цілком від панів; з якою-ж вільною думкою, з якою нестеменною правдою могли вони вирікати свої думки на копі, коли тут був і пан? Трапляло ся, що панський урядник, зайшовши на копу, виручав ся в процес, перебивав позивача, не давав мовити сходатаям, ганьбив їх і силоміць виводив з кони крестян, не дожидуючи кінця процесу і присуду. Отож і трапляло ся, що під впливом пана, або его оконома, чи офіцияла, копа вирікала присуд, невідповідний праву. Напр. копа зібрала ся розсудити процес про крадіж яблук і хмелю з саду пана Остапа Коровая і щоб догодити ему, вирікла неправдивий присуд. Сходатай Хведько Ігнатів оголосив на копі, що він бачив, як сини крестянина Кузьмича везли селом хміль від панського саду. Після сего треба-б було по кіпному звичаю опитати Кузьмичевих синів; але тут сидів і сам пан і копа присудила, щоб пан вибрав з сходатаїв, які були тоді на копі, шістьох мужів, а вони повинні заприсягти, що вони про крадіж нічого не відають, і не тямлять, хто злодій. Крестяне відrekli ся заприсягати і мовили: „Вже пане Коровая! як собі хоч, а ми не хочемо і не підемо присягати, бо Хведько Ігнатів посьвідчив, що Кузьмичеві сини везли селом хміль від панського саду.“ Тоді пан Коровай вибрав з шістьох одного Гараська Кузьмича і вимагав, щоб він оден заприсяг. Гарасько не згодив ся. Тоді копа присудила, щоб Гарасько убаготворив Коровая за шкоду, заподіяну в его саду крадіжю. Такий присуд зрушав кіпне право з головнійших его підвалин. Громада показувала ся неспроміжною, застеретти злочинства і завести безпечність; тоді пани зложили поміж себе зарук у, себ то таку умову, що крестяне одного села, вчинивши шкоду другому селу, повинні були не тільки убаготворити за шкоду, але ще заплатити кару грішми.

Отак то через убожество і через залежність крестян від панів народні віча страчували свій авторитет, кіпне право переставали уживати; присуди віча позбули ся ваги і сили, пани нехтували їх. Напр. раз якось копа присудила, щоб пані Хребтовичка з Богурина наказала своєму урядникови заплатити

за крадіж вола. Хребтовичка на се мовила: „Я на голе мужиче слово не накажу платити.“

На останку в XVII. в. дехто з панів цілком заборонив своїм крестянам виходити на віче. 1602 р. збирала ся копа біля села Могильного Володимирського повіту. Крестяне села Овадна не прийшли на копу. Сходатаї вирядили тоді до сего села своїх заступників, вимагати, щоб сходатаї з того села йшли на копу. Крестяне села Овадна мовили до заступників: „Ми-б радвійші були йти на копу, та коли-ж наші пани наказали, аби ми не виходили на копу. Через що, боючись панів, ми й не підемо.“

Показане нами становище сільських громад на Україні-Руси в XVI. і XVII. в. свідчить, що громади пережили свій вік; що вони яко останки споконвічної давнини, не відповідали новим обставинам,

Переложив О. В. 15/27 I. 1886 р.

Додатки перекладчика.

1) Треба уважати, що свою монографію автор писав в 1863 році. Після того було знайдено ще кілька актів. Найдавніший з них належить до 1553, але єсть сьлід, що копні суди істнували і в XV в. Пізнійший акт належить до року 1742. В XVIII. в. копні суди були навіть ще в Овручі; складували ся вони з самих тільки міщан а судили тільки самих шляхтян по їх позвам оден на одного.

2) Нові акти свідчать теж саме. З них видко: що копні суди збирали ся і в дебільших на той час містах, напр. в Овручі, в Житомирі, в Слуцку.

3) З актів 1625, 1632 і 1640 р. видко, що крім огню і паліча, питку проваджено ще і на дибі. Таку питку чинив кат, або „оправця.“

Спис важнійших похибок друкарських
в XV. томі „Рускої Історичної Бібліотеки“.

Стор.	21	рядок	13 з гори	зам. монастири	читай монастиря
„	53	„	17 з долини	„ Лютинка	„ Лютянка
„	53	„	11 „	„ Мончелійка	„ Манжалійка
„	56	„	16 з гори	„ сталого резиденцією	„ сталою резиденцією
„	62	„	9 з долини	„ від Польщи	„ від Польщи,
„	62	„	17 „	„ Завишою Білим	„ Завишою, Білим
„	66	„	19 з гори	„ Київ	„ Київ
„	85	„	15 з долини	„ покладати	„ покладати
„	87	„	17 з гори	„ такі	„ тоді
„	91	„	1 „	„ служу	„ служи
„	94	„	11 з долини	„ Куменки	„ Шумейки
„	95	„	3 з гори	„ до царя	„ до царя,
„	101	„	15 „	„ Сомен	„ Семен
„	103	„	7 з долини	„ од п	„ оден
„	110	„	7 з гори	„ з вістовими, листами	„ з вістовими листами,

Зміст XV. т. Рускої Історичної Бібліотеки.

ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

ГЛАВА ПЕРША. Народна ворохобня після уби́ства Бруховецького. Дорошенко провадить військо руйнувати маєстности Бруховецького. Дорошенко їде в Чигирин. Демян Многогрішний. Запорожці вибирають гетьманом Суховієнка піддержуваного ханом. Василь Многогрішний. Гвинтівка. Архiepіскоп Лазар Баранович. Демяна Многогрішного вибирають наказним гетьманом Сіверським. Прозьби до царя. Відповідь царська. Дорошенко посилає Шереметеву письмо Методія до Бруховецького. Методій в Києві і виїзд его в Москву стор. 1—12

ГЛАВА ДРУГА. Розмова Дорошенка з післанцем Шереметева Подимовим. Відповідь Шереметева. Теофіл Бобрович в Гадячі. Пересправи его з Андрієм Дорошенком. Універсал Бобровича. Відїзд его в Москву. Три претенденти на гетьманство. Напад Суховієнка на Дорошенка. Сірко побив Суховієнка. Зміцнення Дорошенка. Загальна неохота Українців до воевод і царських людей ратних. Протопопа Семен Адамович. Его інтриги перед московським урядом. Доноси стор. 13—21

ГЛАВА ТРЕТЯ. Козацьке посольство в Москву про вибір гетьмана. Чолобиття Українців. Вісти про назначення ради задля вибору. Бобрович привозить на Україну царські милостиві грамоти. Двозначність Андрія Дорошенка. Бобрович під вартою. Він утікає до Камінного. Переписка его з Андрієм Дорошенком. Письмо Бобровича в Москву про двозначність Дорошенка. Бобрович боїть ся їхати в Чигирин. Зсилка гетьмана Дорошенка з Ромодановським в справі визволу воеводів. Поручення Бобровича кінчать ся. стор. 21—27

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА. Приготовлення до ради. Домагання Дорошенка. Зїзд в Глухові. Погляди про право козацьких послів на прийаву в переговорах Росії з Польщею. Вибір гетьманом Демяна Многогрішного. Статті прочитані на раді царським посланником. Розправи про воеводів і ратних людей і про задержання Києва.

Докази з боку Ромодановського проти бажання не мати воеводів на Україні. Присяга нового гетьмана. Звістка цареві і Дорошенкови про вибір гетьмана. Від'їзд Ромодановського з Глухова стор. 27—38

ГЛАВА ПЯТА. Відносини московського уряду до Дорошенка після глухівської ради. Архимандрита Лизель вступає ся за Тукальського. Рада на ріці Росаві. Голоси про Туреччину в письмах з правобережя. Подані в Москву статті умов підданства Дорошенка Туреччині. Многогрішний силкує ся нахилити Суховієнка на царську сторону. Суховієнко знов грозить Дорошенкови. Переговори з Дорошенком про визвіл воеводів. Дорошенко посилає на лівобережжя Гамалію і Майжоса. Козловський приходить до Києва замість Шереметєва стор. 38—45

ГЛАВА ШЕСТА. Дорошенко випускає полонених царських воеводів. Суховієнко з Запорожцями і кримськими Татарами іде на Дорошенка. Рада під Уманю. Суховієнко усунений з гетьманства. Уманський полковник Ханенко окликаний гетьманом. Ханенко з Крипцями облягає Дорошенка. Турецьке посольство. Вручення знаків гетьманського уряду Дорошенкови. Султанська грамота. Умова між Дорошенком а Ханенком. Ханенко другий раз облягає Дорошенка в Стеблові. Сірко визволяє Дорошенка. Ханенко і Суховієнко уступають на Січ. Татари висилають Юраська Хмельницького в Царгород. Дорошенко підчиняє собі Умань. Справи Дорошенківців на лівобережжі. Успіхи Многогрішного. Суперечка з сумським полковником. Тривога гетьмана Многогрішного задля одного письма. Цар заспокоює гетьмана. Вість про городи, що не признають царській владі в лівобережній Україні. Великдень 1670 р. Ради полковників з гетьманом. Упадок народного добробиту і культури на Україні стор. 45—55

ГЛАВА СЕМА. Багато місточок на Україні піддає ся Многогрішному. Питання про столицю гетьмана в лівобережній Україні. Полтавський полковник присягає цареві. Підзор Демяна на Ханенка. Романовський випрошує у царгородського патріярхи неблагословенну грамоту проти Демяна. Цар заспокоює Демяна і вступає ся за него перед патріярхою. Посольство Дорошенка в Польщу. Проект згоди з Поляками. Острожська комісія. Ханенко приймає польські услівя і Річ Посполита признає его гетьманом стор. 55—64

ГЛАВА ОСЬМА. Довос на Многогрішного і єго недуга. Патріярха здіймає неблагословенне. Посольство Єронима Комара в Москву. Відповідь московського уряду Польщі. Бажанне Дорошенка зблизити ся до Московщини і висунути її проти Польщи. Розмова Дорошенка з архієпископом Манасією. Манасія бачить ся з Тукальським. Письмо Дорошенка до царя. Лист Многогрішного про нестійність андрусівської умови. Дорошенко під Білою Церквою. Війна Дорошенка з Ханенком, Сірком і Поляками. Многогрішний пускає козаків помагати Дорошенкови. Козаки Дорошенкові переходять до Ханенка. Нелевність хана. Застамова війни зимою. Прихід

Татар. Зимівля їх на Україні. Тривога на лівім березі Дніпра. Польський полковник Пиво. Польський післанець Глинський в Москві. Розмова єго з боярами стор. 64—74

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА. Многогрішний бачить ся з піддячим Михайлом Савиним. Різкі відповіді гетьмана. Приїзд Танєєва. Питання про Гомель. Перша розмова Танєєва з Неєловим. Многогрішний боїть ся суперічи київського полковника Солонини. Розмова Многогрішного з ніжинським протопопом. Звістки про панство гетьмана Многогрішного. Другий приїзд Танєєва. Недовірювання гетьмана Москві. Сьміла і різка річ гетьмана Многогрішного висловлена Танєєву. Друга розмова Танєєва з Неєловим. Нічна нарада у обозного Петра Забіли. Остання зустріч Танєєва з гетьманом. Відїзд Танєєва стор. 74—91

ГЛАВА ДЕСЯТА. Старшини арештують гетьмана в Батурині і везуть в Москву Пригода з Гвинтівкою. Обозний Забіла тимчасом править Україною з старшинами. Випитування гетьмана. Суд над гетьманом. Засуд на смерть. Засланне в Сібір стор. 91—112

Д О Д А Т О К.

Про давні сільські громади на Україні-Руси, Миколи Іванишова, переклад О. В. стор. 113—127

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА виходить у Львові.

Передплата на оден том брошурований без пересилки 1 р. 20 кр., з пересилкою франко 1 р. 25 кр., — рекомандованою 1 р. 35 кр. Передплата на два томи оправні в англійске полотно з золоченим витиском з пересилкою рекомандованою 3 р. 10 кр., без пересилки 2 р. 85 кр.

РУСКОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ вийшло доси :

- Том I. **Істория Руси** Стефана Качали, ціна 1 р. 50 кр. (з пересилкою 1 р. 55 кр.)
- Том II. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. I., ціна 2 р. (з пересилкою 2 р. 10 кр.).
- Том III. **Княжий Період України-Руси** до смерти Володимира Мономаха, Д. Іловайского Т. I., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том IV. **Княжий Період України-Руси** Д. Іловайского до князювання Данила Галицького Т. II., ціна 1 р. 80 кр. (з пересилкою 1 р. 85 кр.)
- Том V. **Монографії до історії Галицької Руси** М. Смирнова, М. Дашкевича і Д-ра І. Шаралевича, ціна 1 р. 50 кр. (з пересилкою 1 р. 55 кр.).
- Том VI. **Істория Великого Князівства Литовского** В. Антоновича і Д. Іловайского, ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том IX. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. II. **Богдан Хмельницький** том I., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.).
- Том X. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. III. **Богдан Хмельницький** том II., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XI. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. IV. **Богдан Хмельницький** том III., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XII. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. V. **Богдан Хмельницький** том IV., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.).
- Том XIII. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. VI. **Гетьманованне Івана Виговского і Юрія Хмельницького**, ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.).
- Том XIV. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. I. **Гетьманованне Бруховецького**, ціна 1 р. 40 кр. (з пересилкою 1 р. 45 кр.).
- Том XV. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. II. **Гетьманованне Многогрішного**, ціна 1 р. 30 кр. з пересилкою 1 р. 35 кр.
Друкують ся:
- Том XVI. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. III. **Гетьманованне Самійловича**

Передплату найлучше пересилати переказом під адресою : **Олександр Барвіньский у Львові ул. св. Миколая Ч 13. II.**

Хто бере всі доси видані томи (13) нараз, може їх дістати за 15 р. — кр. франко або і на рати після власної декларації. Можна ще дістати примірники оправні т. I і II, III і IV., V і VI., IX і X., XI і XII, XIII і XIV., по ціні 3 р. 10 кр., за два томи разом з пересилкою (всі томи I—VI і IX—XIV в оправі з пересилкою 18 р. і на рати).